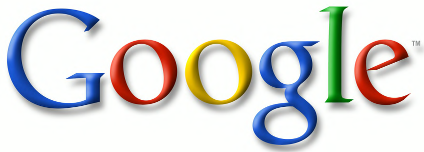
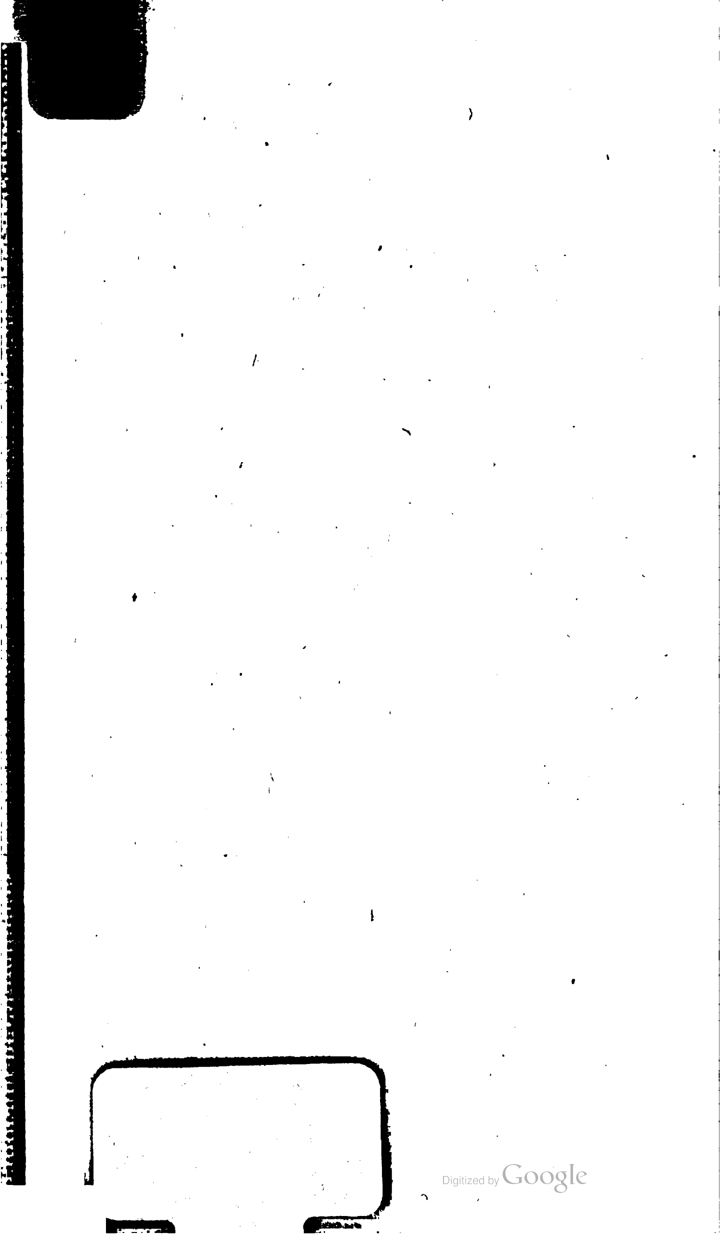

C. JULII CÆSARIS

DE

BELLIS GALLICO ET CIVILI POMPEIANO,

Albany NEC NON August 4th

A. HIRTII, ALIORUMQUE

1803 DE 28 No 9

BELLIS ALEXANDRINO, AFRICANO, ET HISPANIENSI,

COMMENTARII;

EX OPTIMA ATQUE ACCURATISSIMA

ELZEVIRIANA

EDITIONE EXPRESSI.

EDINBURGI:
Apud BELL & BRADFUTE, ET J. DICKSON.

M,DCC,XCV.

not reject his offer. The senators ... all around.

C. IULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO GALLICO,

LIBER I.

I. GALLIA est omnis divisa in partes tres; quarum unam incolunt Belgæ; aliam Aquitani; tertiam, qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus, inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important: proximi sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt: qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis prœliis cum Germanis contendunt; quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam a Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliae finibus oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; spectant in Septemtriones, et orientem Solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenæos montes, et eam partem Oceani, quæ est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum Solis et Septemtriones.

II. Apud Helvetios longe nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. Is, M. Messala et M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent; perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliae imperio potiri. Id quod facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur; una ex

A parte,

parte, flumine Rheno latiſſimo atque altiſſimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex parte, monte Jura altiſſimo, qui eſt inter Sequanos et Helvetios; tertia; lacu Lemanno, et flumine Rhodano, qui provinciam noſtram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur, et minus facile finitimis bellum inferre poſſent. qua de cauſa homines bellandi cupidi magno dolore adficiebantur. Pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli atque fortitudinis, anguſtos ſe fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia paſſuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, conſtituerunt ea, quæ ad proficiſcendum pertinerent, comparare, jumentorum et carrorum quam maximum numerum coëmere, ſementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti ſuppeteret, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium ſibi ſatis eſſe duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is ſibi legationem ad civitates ſuſcepit. In eo itinere perſuadet Caſtico, Catamantaledis filio, Sequano, cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et a S. P. Q. R. amicus appellatus erat, ut regnum in civitate ſua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate ſua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, perſuadet: eique filiam ſuam in matrimonium dat. Perfacile factu eſſe, illis probat, conata perficere; propterea quod ipſe ſuæ civitatis imperium obtenturus eſſet, non eſſe dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii poſſent: ſe ſuis copiis, ſuoque exercitu illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter ſe fidem et jusjurandum dant, et, regno occupato, per tres potentiſſimos ac firmiſſimos populos totius Galliæ ſeſe potiri poſſe ſperant.

IV. Ea res, ut eſt Helvetiis per indicium enunciata, moribus ſuis Orgetorigem ex vinculis cauſam dicere coëgerunt. Damnatum pœnam ſequi oportebat, ut igni cremaretur. Die conſtituta cauſæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem ſuam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit; et omnes clientes, obæratoſque ſuos

quorum

quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

V. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia, incendunt: frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo efferre jubent. Persuadent Rauracis, et Tulingis, et Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, una cum iis proficiscantur: Bojosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum transierant, Noricamque oppugnarant, receptos ad se, socios sibi adsciscunt.

VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum, et difficile, inter montem Juram et flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius, atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines, et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva. ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant; is dies erat, a. d. v. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio, Coss.

VII. Cæsari quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, et, quam maximis potest itineribus, in Galliam ulteriorem contendit, et ad Genevam pervenit. Provinciæ toti quam maximum militum numerum imperat; (erat

omnino in Gallia ulteriore legio una) pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt, nobilissimos civitatis; cujus legationis Nameius et Verudoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, sibi esse in animo, sine ullo maleficio, iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat. Cæsar, quod memoria tenebat, L. Cassium Consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum, et sub jugum missum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur.'

VIII. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem novem, murum, in altitudinem pedum sedecim, fossamque perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit; quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum reverterunt, negat, se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare; et, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Helvetii, ea spe dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis, alii; alii, vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione, et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

IX. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. Iis quum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; et, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat, et quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat,

bat. Itaque rem suscipit; et a Sequanis impetrat, ut per fines suos ire Helvetios patiantur; obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et injuria transeant.

X. Cæsari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt; quae civitas est in provincia. Id si fieret, intelligebat magno cum provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas, ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duasque ibi legiones conscribit; et tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, et Gariocelli, et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his prœliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die septimo pervenit: inde in Allobrogum fines: ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

XI. Helvetii jam per angustias, et fines Sequanorum suas copias transduxerant, et in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui, quum se, suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt, rogatum auxilium: Ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut, pæne in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri, necessarii et consanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, et demonstrant, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santonos Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut

oculis, in utram partem fluat, judicari non possit. Hel-
vetii ratibus ac lintribus junctis transibant. Ubi per ex-
ploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum par-
tes Helvetios id flumen transduxisse, quartam vero partem
citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum
legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem per-
venit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos et i-
nopinantes adgressus, magnam eorum partem concidit: re-
liqui fugæ sese mandarunt, atque in proximas silvas abdi-
derunt. Is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis ci-
vitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. Hic pagus u-
nus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L.
Cassium consulem interfecerat, et ejus exercitum sub jugum
miserat. Ita, sive casu, sive consilio deorum immortalium,
quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem populo
Romano intulerat, ea princeps pœnas persolvit. Qua in re
Cæsar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus
est, quod ejus soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem lega-
tum, Tigurini eodem prœlio, quo Cassium, interfecerant.

XIII. Hoc prœlio facto, reliquas copias Helvetiorum ut
consequi posset, pontem in Arari faciundum curat, atque
ita exercitum transducit. Helvetii, repentino ejus adventu
commoti, quum id, quod ipsi diebus xx ægerrime confe-
cerant, ut flumen transirent, uno illum die fecisse intelli-
gerent, legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico
princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat.
Is ita cum Cæsare egit: 'Si pacem populus Romanus cum
Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros
Helvetios, ubi eos Cæsar constituisset, atque esse voluisset:
sin bello persequi perseveraret; reminisceretur et veteris
incommodi populi Romani, et pristinæ virtutis Helveti-
orum. Quod improviso unum pagum adortus esset, quum ii,
qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent; ne
ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut
ipsos despiceret. Se ita a patribus majoribusque suis didi-
cisse, ut magis virtute, quam dolo, contenderent, aut insi-
diis niterentur. Quare, ne committeret, ut is locus, ubi con-
stitissent, ex calamitate populi Romani et internecione
exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet.'

XIV. His Cæsar ita respondit: 'Eo sibi minus dubitati-
onis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemoras-

sent,

memoria teneret; atque eo gravius ferre, quo minus merito populo Romano accidissent: qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intelligeret quare timeret; neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliæ oblivisci vellet, num etiam recentium injuriarum, quod, eo invito, iter per provinciam per vim tentassent, quod Æduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posse? Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune injurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. Consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res, et diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; et, si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum.' Divico respondit: 'Ita Helvetios a majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare, consuerint: ejus rei populum Romanum esse testem.' Hoc responso dato, discessit.

XV. Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Cæsar, equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni provincia, et Æduis, atque eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes iter faciant. Qui cupidius novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prœlium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo prœlio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam et novissimo agmine prœlio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos a prœlio continebat; ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen, et nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset.

XVI. Interim, quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter frigora quod Gallia sub Septemtrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, [illegible]

Digitized by Google

pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui, conferri, comportari, adesse, dicere. Ubi se diutius duci intellexit, et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, et Lisco, qui summo magistratu præerat (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, et vitæ necisque in suos habet potestatem) graviter eos accusat: quod, 'quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; præsertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit;' multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur

XVII. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: 'Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privati plus possint, quam ipsi magistratus: hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod præstare dicant, si jam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum, quam Romanorum, imperia perferre; neque dubitare debeant, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Æduis libertatem sint erepturi. Ab eisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enunciari; hos a se coërceri non posse. Quin etiam, quod necessario rem Cæsari enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit; et ob eam causam, quamdiu potuerit, tacuisse.'

XVIII. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat: sed, quod pluribus præsentibus ea res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet. Quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat. dicit liberius, atque audacius; eadem secreto ab aliis reperit esse vera: 'Ipsum esse Dumnorigem; summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia cupidum rerum novarum, complures annos portoria reliquaque omnia Æduorum vectigalia, parvo pretio redempta habere: propterea quod illo licente, contra liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse, et fa-

cultates

cultates ad largiendum magnas comparasse; magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, et circum se habere: neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates, largiter posse; atque hujus potentiæ causa, matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo, ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse. Favere, et cupere Helvetiis, propter eam adfinitatem; odisse etiam suo nomine Cæsarem, et Romanos; quod eorum adventu potentia ejus deminuta, et Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus: Si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire, imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare.' Reperiebat etiam in quærendo Cæsar, 'quod prœlium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium ejus fugæ à Dumnorige, atque ejus equitibus, factum esse; (nam equitatui, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat.) Eorumque fuga reliquum esse equitatum perterritum.'

XIX. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimæ res accederent: quod per fines Sequanorum Helvetios transduxisset; quod obsides inter eos dandos curasset; quod ea omnia non modo injussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis, fecisset; quod a magistratu Æduorum accusaretur, satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat. nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque, prius quam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet, et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefecit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit. Petit, atque hortatur, ut sine ejus offensione animi, vel ipse de eo, causa cognita, statuat, vel civitatem statuere jubeat.

XX. Divitiacus multis cum lacrimis Cæsarem complexus obsecrare

obsecrare cœpit, 'ne quid gravius in fratrem statueret: scire se illa esse vera: nec quemquam ex eo plus, quam se, doloris capere: propterea quod, quum ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se crevisset. Quibus opibus ac nervis, non solum ad minuendam gratiam, sed pæne ad perniciem suam uteretur: sese tamen et amore fraterno, et existimatione vulgi commoveri. Quod si quid ei a Cæsare gravius accidisset, quum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi a se averterentur.' Hæc quum pluribus verbis flens a Cæsare peteret, Cæsar ejus dextram prehendit; consolatus rogat, finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti et Reipublicæ injuriam, et suum dolorem, ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; præterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit: ut, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montem consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, et qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum legatum Proprætore cum duabus legionibus, et iisdem ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis adscendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in exercitu L. Sullæ, et postea in M. Crassi, fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XXII. Prima luce, quum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset; neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni cognitus esset: Considius equo admisso, ad eum adcurrit: dicit, 'montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse.' Cæsar suas copias in proximum collem [illegible]

instruit. Labienus, ut erat ei præceptum a Cæsare, ne prœlium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato, nostros exspectabat, prœlioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Cæsar cognovit, et montem a suis teneri, et Helvetios castra movisse, et Considium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. Eo die, quo consueerat intervallo, hostes sequitur, et millia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXXIII. Postridie ejus diei (quod omnino biduum supererat, quum exercitui frumentum metiri oporteret; et quod a Bibracte, oppido Æduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII aberat) rei frumentariæ prospiciendum existimavit, et iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, prœlium non commisissent; sive quod re frumentaria intercludi posse considerent, commutato consilio, atque itinere converso, nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt.

XXXIV. Postquam id animadvertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranorum, ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocaret, ac totum montem hominibus compleri; et interea sarcinas in unum locum conferri, et eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. ipsi confertissima acie, rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt.

XXXV. Cæsar, primum suo, deinde omnium e conspectu remotis equis, ut, æquato omnium periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prœlium commisit. Milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. ea disjecta, gladiis destrictis, in eos impetum fecerunt.

fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum ſcutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum ſe inflexiſſet, neque evellere, neque, ſiniſtra impedita, ſatis commode pugnare poterant; multi ut, diu jactato brachio, præoptarent ſcutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defeſſi, et pedem referre, et, quod mons ſuberat circiter M. paſſuum, eo ſe recipere cœperunt. Capto monte, et ſuccedentibus noſtris, Boji et Tulingi; qui hominum millibus circiter xv agmen hoſtium claudebant, et noviſſimis præſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto adgreſſi, circumvenire: et id conſpicati Helvetii, qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare, et prœlium redintegrare cœperunt. Romani converſa ſigna tripartito intulerunt: prima, et ſecunda acies, ut victis, ac ſubmotis reſiſteret: tertia, ut venientes exciperet.

XXVI. Ita, ancipiti prœlio, diu atque acriter pugnatum eſt. Diutius quum noſtrorum impetum ſuſtinere non poſſent; alteri ſe, ut cœperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros ſuos ſe contulerunt: nam hoc toto prœlio, quum ab hora ſeptima ad veſperum pugnatum ſit, averſum hoſtem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum eſt: propterea quod pro vallo carros objecerant, et e loco ſuperiore in noſtros venientes tela conjiciebant, et nonnulli, inter carros rotaſque, mataras ac tragulas ſubjiciebant, noſtroſque vulnerabant. Diu quum eſſet pugnatum, impedimentis caſtriſque noſtri potiti ſunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus eſt. Ex eo prœlio circiter hominum millia cxxx ſuperfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermiſſo, in fines Lingonum die iv pervenerunt, quum, et propter vulnera militum, et propter ſepulturam occiſorum, noſtri triduum morati, eos ſequi non potuiſſent. Cæſar ad Lingonas literas nunciofque miſit, ne eos frumento, neve alia re juvarent: qui ſi juviſſent, ſe eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. Ipſe, triduo intermiſſo, cum omnibus copiis eos ſequi cœpit.

XXVII. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miſerunt. qui quum eum in itinere conveniſſent, ſeque ad pedes projeciſſent, ſuppliciterque

loc...

locuti, flentes pacem petissent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset, paruerunt. Eo postquam Cæsar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, et conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia VI ejus pagi, qui Urbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur; sive spe salutis inducti, quod, in tanta multitudine dediticiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent; prima noctis vigilia, ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

XXVIII. Quod ubi Cæsar rescivit, quorum per fines ierant, his, uti conquirerent, et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; et, quod, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos oppida, vicosque, quos incenderant, restituere jussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne, propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent, et finitimi Galliæ provinciæ Allobrogibusque essent. Bojos, petentibus Æduis, quod egregia virtute erant, ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt.

XXIX. In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt literis Græcis confectæ, et ad Cæsarem perlatæ, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII, Tulingorum millia XXXVI, Latobrigorum XIV, Rauracorum XXII, Bojorum XXII: ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. Summa omnium fuerant ad millia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millium C et X.

XXX. Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliæ

legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt: Intelligere sese, tametsi, pro veteribus Helvetiorum injuriis, populus Romanus ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quam populi Romani accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum judicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent.' Petierunt, uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret: sese habere quasdam res, quas e communi consensu ab eo petere vellent. Ea re permissa, diem concilio constituerunt, et jurejurando, ne quis enuntiaret, nisi, quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem reverterunt: petieruntque, uti sibi secreto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt: Non minus se id contendere, et laborare, ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quam, uti ea, quæ vellent, impetrarent: propterea quod, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos, viderent. Locutus est pro his Divitiacus Æduus: Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis Sequanisque Germani mercede accerserentur; horum primo circiter millia xv Rhenum transisse; postea quam agros, et cultum, et copias Gallorum, homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad c et xx millium numerum: cum his Æduos, eorumque clientes, semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse: omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum amisisse: quibus prœliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute, et populi Romani hospitio atque amicitia, plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, et jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium a populo Romano imploraturos

ros, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditióne atque imperio essent. Unum se esse, ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret: ob eam rem se ex civitate profugisse, et Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatum; quod solus neque jurejurando, neque obsidibus teneretur: sed pejus victoribus Sequanis, quam Æduis victis, accidisse: propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset, et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere juberet; propterea quod, paucis mensibus ante, Harudum millia hominum XXIV ad eum venissent; quibus locus ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, uti omnes e Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistus autem, ut semel Gallorum copias prœlio vicerit, quod prœlium factum sit Amagetobriæ, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberòs poscere, et in eos omnia exempla cruciatus edere, si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem ejus facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent: aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant; fortunamque, quæcunque accidat, experiantur. Hæc si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat; Cæsarem, vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi Romani deterrere posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti injuria posse defendere.

XXXII. Hac oratione a Divitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Cæsare petere cœperunt. Animadvertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes, capite demisso, terram intueri, ejus rei quæ causa esset, miratus, ex ipsis quæsivit. Nihil Sequani respondere, sed in ea-

dem tristitia taciti permanere. Quum ab iis sæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset: idem Divitiacus Æduus respondit; Hoc esse miseriorem, graviorem que fortunam Sequanorum, quam reliquorum, quod soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent; absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent: propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi.

XXXIII. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicitusque est, sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, et beneficio suo, et auctoritate, adductum Ariovistum, finem injuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit. Et secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret: inprimis, quod Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero ab Senatu appellatos, in servitute, atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et Reipublicæ esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat: neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutonique fecissent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præsertim quum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret: quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumserat, ut ferendus non videretur.

XXXIV. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem medium locum utriusque colloquio deligeret: velle sese de Republica et summis utriusque rebus cum eo agere. Et legationi Ariovistus respondit: Si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse: si quid ille se velit, illum ad se venire oportere: præterea se neque sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu, atque emolimento in

unum

unum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Romano negotii esset.

XXXV. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo populique Romani beneficio affectus, (quum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset;) hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet, primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam transduceret; deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet. Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret; neve Æduos injuria lacesseret: neve his sociisve eorum bellum inferret: Si id fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, (quoniam M. Messala, M. Pisone, Coss. Senatus censuisset, uti, quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo Reipublicæ facere posset, Æduos ceterosque amicos populi Romani defenderet,) se Æduorum injurias non neglecturum.

XXXVI. Ad hæc Ariovistus respondit: Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: idem populum Romanum victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. Si ipse populo Romano non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur; non oportere se a populo Romano in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, et armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse; neque iis, neque eorum sociis injuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent, longe ab his fraternum nomen populi Romani afuturum. Quod sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse. Quum vellet, congrederetur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos XIV tectum non subissent, virtute possent.

 XXXVII.

XXXVII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur; et legati ab Æduis et Treviris veniebant. Ædui, questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse. Treviri autem, pagos centum Suevorum ad ripam Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur: iis præesse Nasuam, et Cimberium, fratres. Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. Itaque, re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXXVIII. Quum tridui viam processisset, nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam a suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcavendum sibi Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen Alduasdubis, ut circino circumductum, pæne totum oppidum cingit, reliquum spatium, quod non est amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices ejus montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi præsidium collocat.

XXXIX. Dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariæ commeatusque causa, moratur; ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atque exercitatione in armis esse prædicabant, sæpenumero sese cum iis congressos, ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse; tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis militum, ac præfectis, reliquisque, qui ex urbe, amicitiæ causa, Cæsarem secuti magnum periculum miserabantur, quod non magnum in re militari usum habebant. Quorum alius,

lius, alia caussa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse duceret, petebat, ut ejus voluntate discedere liceret; nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant: hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant, abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur; aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus, ac timore, paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatui præerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, et magnitudinem silvarum, quæ inter eos atque Ariovistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renunciabant, cum castra moveri, ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos.

XL. Hæc quum animadvertisset, convocato consilio, omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: primum, quod aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se consule, cupidissime populi Romani amicitiam appetisse. Cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspecta, eum neque suam, neque populi Romani gratiam repudiaturum: quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia desperarent? factum ejus hostis periculum, patrum nostrorum memoria, quum Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus videbatur: factum etiam nuper in Italia, servili tumultu; quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam a nobis accepissent, sublevaret. ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia: propterea quod, quos aliquandiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos, ac victores superassent: denique hos esse Germanos, quibuscum sæpenumero Helvetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superassen

fent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum prœlium, et fuga Gallorum, commoveret, hos, si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna, et dispersos, subito adortum, magis ratione ac consilio, quam virtute, vicisse: cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset; hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasque itinerum conferrent, facere arroganter; quum aut de officio imperatoris desperare, aut ei præscribere viderentur: hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones, subministrare: jamque esse in agris frumenta matura: de itinere, ipsos brevi tempore judicaturos. Quod non fore dicto audientes milites, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscunque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum, et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. Quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum: de qua non dubitaret; sibique eam Prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæsar et indulserat præcipue, et propter virtutem confidebat maxime.

LXI Hac oratione habita, mirum in modum conversæ sunt omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est: princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum judicium fecisset; seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Inde reliquæ legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent; se neque unquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum judicium; sed imperatoris esse, existimavisse. Eorum satisfactione accepta, et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quadraginta circuitu locis

locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, uti dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias a nostris, millibus passuum IV et XX abesse.

XLII. Cognito Cæsaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se [illegible]ere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit conditionem Cæsar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur, magnamque in spem veniebat, pro suis tantis, populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est ex eo die quintus. Interim, quum sæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret, vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cæsar, quod nec colloquium, interposita causa, tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis decimæ cui quam maxime confidebat, imponere; ut præsidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet: quod quum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit: Plus, quam pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum, in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere.

XLIII. Planicies erat magna, et in ea tumulus terreus satis grandis: hic locus æquo fere spatio ab castris utrisque aberat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus CC ab eo tumulo constituit: item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ut ex equis colloquerentur, et, præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Cæsar, initio orationis, sua Senatusque in eum beneficia commemoravit; quod rex appellatus esset a Senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa; quam rem et paucis contigisse, et a Romanis pro maximis hominum officiis consuevisse tribui docebat: illum, quum neque aditum, neque causam postulandi justam

tam

tam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac Senatus, ea præmia consecutum. Docebat etiam, quam veteres, quamque justæ causæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ Senatusconsulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent: ut omni tempore totius Galliæ principatum Ædui tenuissent. prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent. Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctos velit esse. Quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi, quis pati posset? postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Æduis, aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset; at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

XLIV. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis virtutibus multa prædicavit, transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum, et accersitum a Gallis; non sine magna spe, magnisque præmiis, domum propinquosque reliquisse: sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum voluntate datos: stipendium capere jure belli, quod victores victis imponere consueverint. Non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra habuisse: eas omnes copias uno abs se prœlio fusas ac superatas esse: si iterum experiri velint, paratum sese decertare: sin pace uti malint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani sibi ornamento, et præsidio, non detrimento, esse oportere: idque se ea spe petisse: si per populum Romanum stipendium remittatur, et dedititii subtrahantur; non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam appetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam transducat, id se sui muniendi, non Galliæ impugnandæ, causa facere: ejus rei testimonium esse, quod, nisi rogatus, non venerit, et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam venisse, quam populum Romanum nunquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliæ provinciæ fines egressum. Quid sibi vellet? cur in suas possessiones veniret? provinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. Ut sibi con-

cedi

cedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret; sic iterum, nos esse iniquos, quod in suo jure se interpellaremus. Quod fratres a Senatu, Æduos appellatos diceret; non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo Æduos Romanis auxilium tulisse; neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum, et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari, simulata Cæsarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere: Quod nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusque populi Romani, gratum esse facturum. Id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset. Quod si decessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset, magnum se illum præmio remuneraturum, et quæcunque bella geri vellet, sine ullo ejus labore et periculo confecturum.

XLV. Multa a Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset; et, neque suam, neque populi Romani consuetudinem pati, ut, optime meritos socios desereret; neque se judicare Galliam potius esse Ariovisti, quam populi Romani. Bello superatos esse Arvernos, et Rutenos a Q. Fabio Maximo; quibus populus Romanus ignovisset, neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani justissimum esse in Gallia imperium: si judicium Senatus servari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.

XLVI. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nunciatum est, equites Ariovisti propius tumulum accedere, et nostros adequitare; lapides telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit; seque ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. nam, etsi sine ullo periculo legionis delectæ, cum equitatu prœlium fore videbat; tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset, eos a se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio

Ariovistus

Ariovistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; impetumque in nostros ejus equites fecissent; eaque res colloquium diremisset; multo major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitui injectum est.

XLVII. Biduo post Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit, velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari causa visa non est, et eo magis, quod pridie ejus diei Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, et hominibus feris objecturum, existimabat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem (cujus pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat) et propter fidem, et propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa jam Ariovistus, longinqua consuetudine, utebatur; et, quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere; et M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo præsente, clamavit: Quid ad se venirent? an speculandi causa? Conantes dicere prohibuit, et in catenas conjecit.

XLVIII. Eodem die castra promovit, et millibus passuum VI a Cæsaris castris sub monte consedit. Postridie ejus diei, præter castra Cæsaris suas copias transduxit, et millibus passuum II ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento, commeatuque, qui ex Sequanis et Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos V Cæsar pro castris suas copias produxit, et aciem instructam habuit; ut, si vellet Ariovistus prœlio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit: equestri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant VI, totidem numero pedites velocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singulos, suæ salutis causa, delegerant. cum his in prœliis versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere

accepto,

accepto; equo deciderant, circumsistebant; si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut jubis equorum sublevati cursum adæquarent.

XLIX. Ubi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus DC ab his castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. eo circiter hominum numerum XVI millia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit; quæ copiæ nostros perterrerent, et munitione prohiberent. Nihilo secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere jussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, et partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra majora reduxit.

L. Proximo die, instituto suo, Cæsar e castris utrisque copias suas eduxit: paullulumque a majoribus progressus aciem instruxit; hostibusque pugnandi potestatem fecit. ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque, usque ad vesperum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæsar, quamobrem Ariovistus prœlio non decertaret, hanc reperiebat causam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamiliæ eorum sortibus et vaticinationibus declararent, utrum prœlium committi ex usu esset, nec ne: eas ita dicere, 'Non esse fas Germanos superare, si ante novam Lunam prœlio contendissent.'

LI. Postridie ejus diei Cæsar præsidio utrisque castris, quod satis esse visum est, relicto: omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; quod minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat, ut ad speciem alariis uteretur. Ipse, triplici instructa acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias e castris eduxerunt, generatimque constituerunt, paribusque intervallis Harudes,

des, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedufios, Suevos: omnemque aciem ſuam rhedis et carris circumdederunt; ne qua ſpes in fuga relinqueretur. Eo mulieres impoſuerunt, quæ in prœlium proficiſcentes milites, paſſis crinibus flentes, implorabant, ne ſe in ſervitutem Romanis traderent.

LII. Cæſar ſingulis legionibus ſingulos legatos, et quæſtorem, præfecit; uti eos teſtes ſuæ quiſque virtutis haberet. Ipſe a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hoſtium eſſe animadverterat, prœlium commiſit. Ita noſtri acriter in hoſtes, ſigno dato, impetum fecerunt. Itaque hoſtes repente celeriterque procurrerunt; ut ſpatium pila in hoſtes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, comminus gladiis pugnatum eſt. At Germani celeriter, ex conſuetudine ſua, phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reperti ſunt complures noſtri milites, qui in phalangas inſilirent, et ſcuta manibus revellerent, et deſuper vulnerarent. Quum hoſtium acies a ſiniſtro cornu pulſa, atque in fugam converſa eſſet; a dextro cornu vehementer multitudine ſuorum noſtram aciem premebant. Id quum animadvertiſſet P. Craſſus adoleſcens, qui equitatui præerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem verſabantur, tertiam aciem laborantibus noſtris ſubſidio miſit.

LIII. Ita prœlium reſtitutum eſt, atque omnes hoſtes terga verterunt, neque prius fugere deſtiterunt, quam ad flumen Rhenum, millia paſſuum ex eo loco circiter quinquaginta, pervenerunt. Ibi perpauci, aut viribus confiſi tranſnatare contenderunt; aut, lintribus inventis, ſalutem ſibi petierunt. In his fuit Arioviſtus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes equites conſecuti noſtri interfecerunt. Duæ fuerunt Arioviſti uxores, una Sueva natione, quam domo ſecum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis ſoror, quam in Gallia duxerat, a fratre miſſam. Utraque in ea fuga periit. Duæ filiæ harum, altera occiſa, altera capta eſt. C. Valerius Procillus, quum a cuſtodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipſum Cæſarem, hoſtium equitatum perſequentem, incidit. Quæ quidem res Cæſari non minorem, quam ipſa victoria, voluptatem attulit: quod hominem honeſtiſſimum provinciæ Galliæ, ſuum familiarem, et hoſpitem, ereptum e manibus hoſtium, ſibi reſtitu-

tam:

tum videbat: neque ejus calamitate de tanta voluptate et gratulatione quidquam fortuna deminuerat. Is, se præsente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se esse incolumem. Item M. Mettius repertus, et ad eum reductus est.

LIV. Hoc prœlio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt; quos Ubii, qui proxime Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar, una æstate duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit, hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

L I B E R II.

I. QUUM esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, literisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum Romanum conjurare, obsidesque inter se dare; conjurandi has esse causas: primum quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui Germanos diutius in Gallia versari nollent, ita populi Romani exercitum hiemare, atque inveterascere in Gallia, moleste ferebant: partim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur; qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant.

II. Iis nunciis literisque commotus Cæsar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit, et inita æstate, in interiorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. Ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seque de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nunciaverunt, manus cogi, exercitum in u-

num locum conduci. Tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos (XII die) proficisceretur. Re frumentaria provisa, castra movet, diebusque circiter XV ad fines Belgarum pervenit.

III. Eo quum de improviso, celeriusque omnium opinione venisset, Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Antebrogium, primos civitatis suæ, miserunt: qui dicerent, se suaque omnia in fidem atque potestatem populi Romani permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse; neque contra populum Romanum omnino conjurasse; paratosque esse, et obsides dare, et imperata facere, et oppidis recipere, et frumento, ceterisque rebus juvare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse; tantumque esse eorum omnium furorem, ut, ne Suessiones quidem fratres consanguineosque suos, qui eodem jure, iisdem legibus utantur, unum imperium, unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent.

IV. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis essent, et quid in bello possent, sic reperiebat; plerosque Belgas esse ortos a Germanis, Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse: solosque esse, qui patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Teutonos, Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint: qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata, Remi dicebant; propterea quod propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos, et virtute, et auctoritate, et hominum numero, valere: hos posse conficere armata millia centum, pollicitos ex eo numero lecta millia LX; totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos; latissimos feracissimosque agros possidere: apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum, totius Galliæ potentissimum; qui quum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc propter justitiam prudenti-

 amque,

atque, summam totius belli omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII; polliceri millia armata quinquaginta: totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint: XV millia Atrebates: Ambianos X millia; Morinos XXV millia: Menapios IX millia: Caletes X millia: Velocasses et Veromanduos totidem: Aduaticos XXIX millia: Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia.

V. Cæsar Remos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus, omnem Senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci jussit. quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Æduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reipublicæ communisque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, et eorum agros populari cœperint. His mandatis, eum ab se dimittit Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire, neque jam longe abesse, ab his, quos miserat, exploratoribus, et ab Remis, cognovit; flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum transducere maturavit, atque ibi castra posuit. Quæ res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, et, postea quæ erant, tuta ab hostibus reddebat, et commeatus ab Remis, reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. ibi præsidium ponit; et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI cohortibus reliquit. Castra in altitudinem pedum XII vallo, fossaque duodeviginti pedum, munire jubet.

VI. Ab ipsis castris oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum VIII. id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. Hi, ubi, circumjecta multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; testudine facta, portis succedunt, murumque subruunt. Quod tum facile fiebat. nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Quum finem oppugnandi nox

  fecisset.

fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido præerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, Nisi subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere non posse.

VII. Eo de media nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios, et funditores Baleares, subsidio oppidanis mittit. quorum adventu, et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit; et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati, agrosque Remorum depopulati, omnibus vicis, ædificiisque, quo adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris omnibus copiis contenderunt: et a millibus passuum, minus II, castra posuerunt: quæ castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum VIII in latitudinem patebant.

VIII. Cæsar primo, et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem virtutis, prœlio supersedere statuit: quotidie tamen equestribus prœliis, quid hostis virtute posset, et quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paullulum ex planitie editus, tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris dejectus habebat; et in fronte leviter fastigiatus paulatim ad planitiem redibat: ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD: et ad extremas fossas castella constituit; ibique tormenta collocavit: ne, quum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) a lateribus suos pugnantes circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quid opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

IX. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes exspectabant; nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prœlio equestri inter duas acies contendebant. Ubi neutri trans-

eund.

eundi initium faciunt, secundiore equitum, nostrorum prœlio Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt; eo consilio, ut possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent: sin minus, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant; commeatusque nostros sustinebant.

X. Cæsar certior factus a Titurio omnem equitatum, et levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosque pontem transducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt; per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi et de expugnando oppido, et de flumine transeundo, spem se fefellisse, intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt, atque eos res frumentaria deficere cœpit; concilio convocato, constituerunt, optimum esse, domum suam quemque reverti; et quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenire; ut potius in suis, quam alienis finibus decertarent; et domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam, cum reliquis causis, hæc quoque ratio eos deduxit; quod Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare, cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat.

XI. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, et domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus; quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Prima luce confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit. EiqueQ. Pedium, et L. Aurunculeium Cottam, legatos præfecit. T. Labienum legatum cum le-

gionibus tribus subsequi jussit. Hi novissimos adorti, et multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt: quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent; fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent; priores, quod abesse a periculo viderentur, neque ulla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque Solis sequi destiterunt; sequi in castra, uti erat imperatum, receperunt.

XII. Postridie ejus diei Cæsar, prius quam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit; et, magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere, quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant ante Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt, et, petentibus Remis, ut conservarentur, impetrant.

XIII. Cæsar, obsidibus acceptis, primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones accepit; exercitumque in Bellovacos duxit. Qui quum se, suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v abesset, omnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, et voce significare cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire; neque contra populum Romanum armis contendere; item, quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret, pueri, mulieresque ex muro passis manibus, suo more, pacem a Romanis petierunt.

XIV. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat) facit verba. Bellovacos omni tempore in fide, atque amicitia civitatis

Æduæ

Æduæ fuisse: impulsos a suis principibus, qui dicerent, Æduos a Cæsare in servitutem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre, et ab Æduis defecisse, et populo Romano bellum intulisse. Qui hujus consilii principes fuissent, quod intelligerent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Æduo, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueverint.

XV. Cæsar, honoris Divitiaci atque Æduorum causa, sese eos in fidem recepturum et conservaturum, dixit: et, quod erat civitas magna, et inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine præstabat, DC obsides poposcit. His traditis, omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se, suaque omnia, sine mora, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribusque Cæsar quum quæreret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri: quod, his rebus relanguescere animos eorumque remitti virtutem, existimarent: esse homines feros, magnæque virtutis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent, et patriam virtutem projecissent: confirmare, se neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos.

XVI. Quum per eorum fines triduo iter fecisset; inveniebat ex captivis, Sabim flumen ab castris suis non amplius millia passuum x abesse: trans id flumen omnes Nervios consedisse; adventumque ibi Romanorum exspectare una cum Atrebatibus, et Veromanduis, finitimis suis. nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur. exspectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. His rebus cognitis, exploratores, centurionesque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. Quumque ex dedititiis Belgis, reliquisque Gallis complures, Cæsarem secuti, una iter facerent; quidam ex his, ut postea

ex captivis cognitum eſt, eorum dierum conſuetudine itineris noſtri exercitus perſpecta, nocte ad Nervios pervenerunt, atque his demonſtrarunt, inter ſingulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere; neque eſſe quidquam negotii, cum prima legio in caſtra veniſſet, reliquæque legiones magnum ſpatium abeſſent, hanc ſub ſarcinis adoriri: qua pulſa, impedimentiſque direptis, futurum, ut reliquæ contra conſiſtere non auderent. Adjuvabat etiam eorum conſilium, qui rem deferebant; quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil poſſent, (neque enim ad hoc tempus ei rei ſtudent), ſed, quidquid poſſunt, pedeſtribus valent copiis, quo facilius finitimorum equitatum, ſi prædandi cauſa ad eos veniſſet, impedirent, teneris arboribus inciſis atque inflexis, crebriſque in latitudinem ramis, *(enatis)* et rubis ſentibuſque interjectis effecerant, ut, inſtar muri, hæ ſepes munimenta præberent: quo non modo intrari, ſed ne perſpici quidem poſſet. Iis rebus quum iter agminis noſtri impediretur, non omittendum ſibi conſilium Nervii exiſtimaverunt.

XVIII. Loci natura erat hæc, quem noſtri caſtris delegerant. Collis ab ſummo æqualiter declivis ad flumen Sabim, quod ſupra nominavimus, vergebat: ab eo flumine pari acclivitate collis naſcebatur adverſus huic et contrarius, paſſus circiter CC, infimus, apertus, ab ſuperiore parte ſilveſtris, ut non facile introrſus perſpici poſſet. Intra eas ſilvas hoſtes in occulto ſeſe continebant: in aperto loco, ſecundum flumen, paucæ ſtationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum III.

XIX. Cæſar, equitatu præmiſſo, ſubſequebatur omnibus copiis: ſed ratio ordoque agminis aliter ſe habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. nam, quod hoſtis appropinquabat, conſuetudine ſua Cæſar VI legiones expeditas ducebat: poſt eas totius exercitus impedimenta collocabat: inde duæ legiones, quæ proxime conſcriptæ erant, totum agmen claudebant, præſidioque impedimentis erant. Equites noſtri cum funditoribus ſagittariiſque flumen tranſgreſſi cum hoſtium equitatu prœlium committunt. Quum ſe illi identidem in ſilvas ad ſuos reciperent, ac rurſus e ſilva in noſtros impetum facerent, neque noſtri longius, quam quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes inſequi auderent; interim legiones VI, quæ pri-

mæ venerant, opere dimenso, castra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in silvis abditi latebant, visa sunt, quod tempus inter eos committendi prœlii convenerat; ita ut intra silvas aciem ordinesque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt; ut pene uno tempore et ad silvas, et in flumine, et jam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Cæsari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurri oporteret: signum tuba dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longius, aggeris petendi causa, processerant, accersendi: acies instruenda: milites cohortandi: signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitas, et successus et incursus hostium impediebat. Iis difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia atque usus militum; quod superioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere, quam ab aliis doceri, poterant: et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter celeritatem et propinquitatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant.

XXI. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem sors obtulit, decucurrit; et ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione est cohortatus, quam uti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent; et, quod non longius hostes aberant, quam quo telum adjici posset; prœlii committendi signum dedit. Atque item in alteram partem cohortandi causa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modo ad insignia accomodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegimenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit; ne, in quærendo suos, pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Instructo exercitu, magis, ut loci natura, dejectusque collis, et necessitas temporis; quam, ut rei militaris ratio, atque ordo postulabat: quum diversis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interjectis, prospectus impediretur; neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset, provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque, in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii sequebantur.

XXIII. Legionis nonæ et decimæ milites, ut in sinistra parte aciе constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt; et transire conantes, insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt; et in locum iniquum progressi rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato prœlio, in fugam dederunt. Item alia in parte diversæ duæ legiones, undecima et octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi; ex loco superiore in ipsis fluminis ripis prœliabantur. At totis fere a fronte et a sinistra parte nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima, et non magno ab ea intervallo septima constitisset: omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum petere cœpit.

XXIV. Eodem tempore equites nostri, levisque armaturæ pedites, qui cum his una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant: et calones, qui Decumana porta, a summo jugo collis nostros victores flumen transire, conspexerant, prædandi causa, egressi, quum respexissent, et hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites sese fugæ mandabant: simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur; aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui, auxilii causa a civitate missi, ad Cæsarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra

 compleri

compleri, legiones premi, et pæne circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diversos dissipatosque in omnes partes, fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt: Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos, civitati renunciaverunt.

XXV. Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri, signisque in unum locum collatis, duodecimæ legionis milites confertos sibi ipsis ad pugnam esse impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his, Primopilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset; reliquos esse tardiores, et nonnullos a novissimis desertos prœlio excedere, ac tela vitare, hostis neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, et ab utroque latere instare, et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod submitti posset; scuto ab novissimis uni militi detracto (quod ipse eo sine scuto venerat,) in primam aciem processit, centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites signa inferre, et manipulos laxare jussit, quo facilius gladiis uti possent. Hujus adventu spe illata militibus, ac redintegrato animo, quum pro se quisque in conspectu Imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paullum hostium impetus tardatus est.

XXVI. Cæsar quum septimam legionem, quæ juxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, Tribunos militum monuit, ut paullatim sese legiones conjungerent, et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto, quum aliis alii subsidium ferrent, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prœlio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur: et T. Labienus, castris hostium potitus, et ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. qui, quum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res es-

 set,

ſet, quantoque in periculo et caſtra, et legiones, et Imperator verſaretur, cognoviſſent, nihil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio eſt facta, ut noſtri, etiam qui vulneribus confecti procubuiſſent, ſcutis innixi, prælium redintegrarent; tum calones, perterritos hoſtes conſpicati, etiam inermes armatis occurrerent; equites vero, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo ſe legionariis militibus præferrent. At hoſtes, etiam in extrema ſpe ſalutis tantam virtutem præſtiterunt, ut, quum primi eorum cecidiſſent, proximi jacentibus inſiſterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, et coacervatis cadaveribus, qui ſupereſſent, ut ex tumulo tela in noſtros conjicerent, pilaque intercepta remitterent: ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet, auſos eſſe tranſire latiſſimum flumen, adſcendere altiſſimas ripas, ſubire iniquiſſimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc prœlio facto, et prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto, majores natu, quos una cum pueris mulieribuſque in æſtuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tut[illegible] arbitrarentur; omnium, qui ſupererant, conſenſu, le[illegible]os ad Cæſarem miſerunt, ſeque ei dediderunt, et in con[illegible] memoranda civitatis calamitate, ex DC ad III ſ[illegible]or[illegible]s; ex hominum millibus LX, vix ad D, qui arma fer[illegible] poſſent, ſeſe redactos eſſe dixerunt: quos Cæſar, ut in [illegible]iſeros [illegible] ſupplices uſus miſericordia videretur, diligen[illegible]ſſime conſervavit; ſuiſque finibus atque oppidis uti juſſit; et finitimis imperavit, ut ab injuria et maleficio ſe ſuoſque prohiberent.

XXIX. Atuatici, de quibus ſupra ſcripſimus, quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent; hac pugna nunciata, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis caſtelliſque deſertis, ſua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. Quod quum ex omnibus in circuitu partibus altiſſimas rupes deſpectuſque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum relinquebatur: quem locum duplici altiſſimo muro munierant: tum magni ponderis ſaxa, et præacutas

præacutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris, Teutonisque prognati; qui, quum iter in provinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis ac præsidio vi millia hominum una reliquerunt. Hi, post eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent; consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac, primo adventu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque prœliis cum nostris contendebant: postea, vallo pedum XII, in circuitu XV millium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. Ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul viderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto spatio institueretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ, (nam plerisque hominibus Gallis, pro magnitudine corporum suorum, brevitas nostra contemptui est), tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent?

XXXI. Ubi vero moveri, et appropinquare mœnibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt; qui ad hunc modum locuti: Non se existimare, Romanos sine ope deorum bellum gerere; qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promovere (et ex propinquitate pugnare) possent: se, suaque omnia eorum potestati permittere, dixerunt. unum petere, ac deprecari; si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statuisset, Atuaticos esse conservandos, ne se armis despoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti invidere; a quibus se defendere, traditis armis, non possent. sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.

XXXII. Ad hæc Cæsar respondit: Se magis consuetudine sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum, si prius, quam aries murum attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Nervios fecisset, facturum, finitimisque imperaturum,

peraturum, ne quam dedititiis populi Romani injuriam inferrent. Re nunciata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorem magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent: et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata, atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Cæsar portas claudi, militesque ex oppido exire, jussit, ne quam noctu oppidani a militibus injuriam acciperent. Illi, ante inito ut intellectum est consilio, quod, deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius servaturos, crediderant, partim cum his, quæ retinuerant et celaverant, armis; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant; tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur; omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Cæsar imperaverat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est: pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut a viris fortibus in extrema spe salutis, iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum una in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus IV, reliqui in oppidum rejecti sunt. Postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII.

XXXIV. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi Romani esse redactas.

XXXV. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæsar, quod in Italiam Illyricumque

eumque properabat, inita proxima æstate, ad se reverti jussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est. Ob eas res, ex literis Cæsaris, dies XV supplicatio decreta est. quod ante id tempus acciderat nulli.

LIBER III.

I. QUUM in Italiam proficisceretur Cæsar, Serv. Galbam cum legione duodecima et parte equitatus, in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit, qui a finibus Allobrogum et lacu Lemanno, et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo, magnisque portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti iis locis legionem, hiemandi causa, collocaret. Galba, secundis aliquot prœliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, et pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare: ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare, qui vicus, positus in valle, non magna adjecta planicie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit; alteram, vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

II. Quum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eo comportari jussisset; subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi, legionisque opprimendæ, consilium caperent. Primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, et compluribus sigillatim, qui, commeatus petendi causa, missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quod, propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent

rent, et tela conjicerent, ne primum quidem posse impetum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos ad se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; et Romanos, non solum itinerum causa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimæ provinciæ adjungere, sibi persuasum habebant.

III. His nuntiis acceptis, Galba, quum neque opus hibernorum, munitionesque plene essent perfectæ, neque de frumento, reliquoque commeatu satis esset provisum, quod deditione facta, obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat; consilio celeriter convocato, sententias exquirere cœpit. quo in consilio quum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac jam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, possent; prope jam desperata salute, nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, et castra defendere.

IV. Brevi spatio interjecto, vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere; lapides gesaque in vallum conjicere. Nostri, primo integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere, et auxilium ferre: sed, hoc superari, quod diuturnitate pugnæ hostes defessi prœlio excedebant, alii integris viribus succedebant: quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi, facultas dabatur.

V. Quum jam amplius horis VI continentur pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusque nostris, vallum scindere, et fossas complere, cœpissent, resque esset jam ad extremum deducta casum; P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prœlio compluribus confectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus, tribu-

nus

nus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prœlium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent; post, signo dato, e castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent

VI. Quod jussi sunt, faciunt; ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos, interficiunt, et ex hominum millibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt, ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fusis, armisque exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo prœlio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus, postero die omnibus ejus vici ædificiis incensis, in provinciam reverti contendit; ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, perduxit, ibique hiemavit.

VII. His rebus gestis, quum omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis; atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere volebat; subitum bellum in Gallia coortum est. Ejus belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione vii proximus mare Oceanum Andibus hiemabat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos tribunosque militum complures in finitimas civitates, frumenti commeatusque petendi causa, dimisit quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Eusubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos.

VIII. Hujus civitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod et naves habent

bent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt; et scientia atque usu nauticarum rerum cæteros antecedunt, et in magno impetu maris atque aperto, paucis portibus interjectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eodem mari uti consueverunt, habent vectigales. Ab iis fuit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos, suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent: et celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos; reliquasque civitates solicitant, ut in ea libertate, quam a majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt; si velit suos recipere, obsides sibi remittat.

IX. Quibus de rebus Cæsar a Crasso certior factus, quod ipse aberat longius; naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari, jubet. His rebus celeriter administratis, ipse, quam primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos abs se, et in vincula conjectos; pro magnitudine periculi bellum parare, et maxime ea, quæ ad usum navium pertinerent, providere, instituunt; hoc majore spe, quod multum natura loci confidebant: Pedestria esse itinera concisa æstuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum, paucitatemque portuum, sciebant. Neque, nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant. Ac jam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse: Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus insulasque novisse: ac, longe aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis consiliis, oppida muni-

unt,

unt, frumenta ex agris in oppida comportant: naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexobios, Nannetes, Ambialites, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt: auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt.

X. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus sed tamen multa Cæsarem ad id bellum incitabant; injuriæ retentorum equitum Romanorum; rebellio facta post deditionem; defectio datis obsidibus; tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque quum intelligeret, omnes fere Gallos novis rebus studere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere, et conditionem servitutis odisse; prius quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat; Remos reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat; Germanosque, qui auxilio a Belgis accersiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III in Unellos, Curiosolitas Lexobiosque, mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus, et Santonis, reliquisque pacatis regionibus, convenire jusserat, præfecit; et quum primum posset, in Venetos proficisci jubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII. Erant ejusmodi fere situs oppidorum, ut posita in extremis lingulis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod bis semper accidit horarum XII spatio; neque navibus, quod, rursus minuente æstu, naves in vadis afflictarentur. Ita utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur: ac, si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus, atque his fermè mœnibus adæquatis,

suis

suis fortunis desperare cœperant, magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant; seque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naves tempestatibus detinebantur; summaque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ, armatæque erant. Carinæ aliquanto planiores, quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum æstus excipere possent: proræ admodum erectæ, atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatæ. Naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam. Transtra ex pedalibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis digiti pollicis crassitudine: anchoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ; pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ; sive propter lini inopiam, atque ejus usus inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis non satis commode arbitrabantur. Cum his navibus nostræ classi ejusmodi congressus erat; ut una celeritate et pulsu remorum præstarent; reliqua pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora: neque enim his nostræ rostro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo; neque propter altitudinem facile telum adjiciebatur, et eadem de caussa minus incommode scopulis continebantur. Accedebat, ut, quum sævire ventus cœpisset, et se vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius, et in vadis consisterent tutius, et ab æstu derelictæ nihil saxa et cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit expectandam classem; quæ ubi convenit, ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimæ atque omni genere armorum ornatissimæ e portu profectæ nostris adversæ constiterunt: neque satis Bruto, qui classi præerat, neque tribunis militum, centurionibusque, quibus

bus singulæ naves erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent: rostro enim noceri non posse cognoverant: turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat; ut neque ex inferiore loco satis commode tela adjici possent, et missa a Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res præparata a nostris, falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili forma muralium falcium. His quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato, prærumpebantur. quibus abscisis, antennæ necessario concidebant; ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute; qua nostri milites facile superabant; atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitus res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere posset: omnes enim colles et loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disjectis, ut diximus, antennis, quum singulas binæ aut ternæ naves circumsisterent, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt; expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium; fuga salutem petere contenderunt. Ac, jam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas exstitit, ut se loco movere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna; nam singulas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum ab hora fere IV, usque ad solis occasum, pugnaretur.

XVI. Quo prælio bellum Venetorum, totiusque oræ maritimæ confectum est. nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant; tum navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant: quibus amissis, reliqui neque quo se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se suaque omnia Cæsari dediderunt: in quos eo gravius Cæsar vindican-

dum

dum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris jus legatorum conservaretur. Itaque omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur; Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas a Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix, ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum magnasque copias coegerat. Atque his paucis diebus Aulerci Eburovices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, seque cum Viridovice conjunxerunt: magnaque præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat, quos spes prædandi, studiumque bellandi, ab agricultura et quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duum millium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret; ut jam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id ea causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat.

XVIII. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem et callidum delegit Gallum, ex iis quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat: quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit: quibus angustiis ipse Cæsar a Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, et ad Cæsarem, auxilii ferendi causa, proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat provisum; spes Venetici belli, et quod fere libenter homines, id quod volunt, credunt. Iis rebus adducti non prius

Viridovicem

Viridovicem reliquosque duces ex consilio dimittunt, quum ab his sit concessum, arma uti capiant, et ad castra contendant. Qua re concessa, læti velut explorata victoria, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XIX. Locus erat castrorum editus, et paulatim ab imo acclivis, et circiter passus M. Huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus signum dat. Impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscitia ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consectati, paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic, uno tempore, et de navali pugna Sabinus, et de Sabini victoria Cæsar certior factus est: civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus; sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. Eodem fere tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset; quæ pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine, et multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ est æstimanda, quum intelligeret, in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset; atque unde L. Manilius Procos. impedimentis amissis, profugisset; non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato; multis præterea viris fortibus Tolosa, Carcasone et Narbone, quæ sunt civitates Galliæ provinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim evocatis, in Sotiatium fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito Sotiates, magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti; primum equestre prœlium commiserunt; deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias,

quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disjectos adorti, prœlium renovaverunt.

XXI. Pugnatum est diu atque acriter; quum Sotiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent. Nostri autem, quid sine imperatore, et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent: tandem tamen confecti vulneribus hostes terga vertere: quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare cœpit: quibus fortiter resistentibus, vineas turresque egit. Illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cujus rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærariæ structuræ sunt; ubi, diligentia nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere jussi, faciunt.

XXII. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi Soldurios appellant; quorum hæc est conditio, ut omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint: si quid iis per vim accidat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant. Neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cujus se amicitiæ devovisset, mori recusaret. Cum iis Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est; uti tamen etiam deditionis conditione uteretur, a Crasso impetravit.

XXIII. Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatium et Tarusatium profectus est. Tum vero barbari commoti, quod oppidum et natura loci, et manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant; legatos quoquoversus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia ducesque accersuntur. quorum adventu magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero

ro ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, ſummamque ſcientiam rei militaris habere exiſtimabantur. Ii conſuetudine populi Romani loca capere, caſtra munire, commeatibus noſtros intercludere inſtituunt. Quod ubi Craſſus animadvertit, ſuas copias propter exiguitatem non facile diduci, hoſtem et vagari, et vias obſidere, et caſtris ſatis præſidii relinquere; ob eam cauſam minus commode frumentum commeatumque ſibi ſupportari; in dies hoſtium numerum augēri; non cunctandum exiſtimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad conſilium delata, ubi omnes idem ſentire intellexit, poſterum diem pugnæ conſtituit.

XXIV. Prima luce productis omnibus copiis, duplici acie inſtituta, auxiliis in mediam aciem conjectis; quid hoſtes conſilii caperent, exſpectabat. Illi, etſi propter multitudinem et veterem belli gloriam, paucitatemque noſtrorum, ſe tuto dimicaturos exiſtimabant; tamen tutius eſſe arbitrabantur, obſeſſis viis, commeatu intercluſo, ſine ullo vulnere victoria potiri: et, ſi propter inopiam rei frumentariæ Romani ſeſe recipere cœpiſſent, impeditos agmine, et ſub ſarcinis inferiores animo, adoriri cogitabant. Hoc conſilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, ſeſe caſtris tenebant. Hac re perſpecta, Craſſus, quum ſua cunctatione atque opinione, timidiores hoſtes, noſtros milites alacriores ad pugnandum effeciſſet, atque omnium voces audirentur, exſpectari diutius non oportere, quin ad caſtra iretur; cohortatus ſuos, omnibus cupientibus, ad hoſtium caſtra contendit.

XXV. Ibi, quum alii foſſas complerent; alii, multis telis conjectis, defenſores vallo munitionibuſque depellerent, auxiliareſque, quibus ad pugnam non multum Craſſus confidebat, lapidibus teliſque ſubminiſtrandis, et ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem atque opinionem pugnantium præberent; quum item ab hoſtibus conſtanter, ac non timide, pugnaretur, telaque ex loco ſuperiore miſſa non fruſtra acciderent; equites, circuitis hoſtium caſtris Craſſo renunciaverunt, non eadem eſſe diligentia ab Decumana porta caſtra munita, facilemque aditum habere.

XXVI. Craſſus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibuſque ſuos excitarent, quid fieri velit, oſtendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor

tuor cohortibus, quæ, præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt; atque his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undique circumvenire, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, et fuga salutem petere contenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium L numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque venisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recipit.

XXVII. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesque ultro misit; quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosatesque. Paucæ ultimæ nationes, anni tempore confisæ, quod hiems suberat, id facere neglexerunt.

XXVIII. Eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta jam æstas erat, tamen, quod, omni Gallia pacata, Morini Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum umquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit: qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum gerere instituerunt. Nam, quod intelligebant, maximas nationes, quæ prœlio contendissent, pulsas superatasque esse; continentesque silvas ac paludes habebant; eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum quum pervenisset Cæsar, castraque munire instituisset; neque hostis interim visus esset; dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvæ evolaverunt, et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosque in silvas repulerunt; et, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

XXIX. Reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cædere instituit, et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, et pro vallo ad utrumque

utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent; ejusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessario intermitteretur, et, continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit, et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

LIBER IV.

I. EA, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso, coss. Usipetes Germani, et item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quod ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, et agricultura prohibebantur. Suevorum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Ii centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi causa, suis ex finibus educunt. reliqui domi manent: pro se atque illis colunt. Hi rursus invicem anno post in armis sunt: illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque usus belli intermittitur: sed privati ac separati agri apud eos nihil est: neque longius anno remanere uno in loco, incolendi causa, licet: neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus: quæ res et cibi genere, et quotidiana exercitatione, et libertate vitæ (quod a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti nihil omnino contra voluntatem faciant), et vires alit, et immani corporum magnitudine efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus, præter pelles, habeant quidquam, quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta, et laventur in fluminibus.

II. Mercatoribus est ad eos aditus; eo magis, ut, quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quam quo ullam rem ad se importari desiderent. Quinetiam jumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quæque impenso parat pretio

tio, Germani importatis non utuntur; sed, quæ sunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus prœliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus prœliantur; equosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus poscit, recipiunt. neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum quamvis pauci adire audeant. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari arbitrantur.

III. Publice maximam putant esse laudem, quam latissime a suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum civitatium suam vim sustinere non potuisse. itaque una ex parte a Suevis circiter millia passuum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et paullo, qui sunt ejusdem generis, etiam ceteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multique ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem, gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque reddiderunt.

IV. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tenchtheri, quos supra diximus; qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt: ad extremum tamen agris expulsi, et multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt:. quas regiones Menapii incolebant, ad utramque ripam fluminis agros, ædificia vicosque habebant. sed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis quæ trans flumen habuerant, demigraverunt; et cis Rhenum dispositis præsidiis Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti, quum neque vi contendere, propter inopiam navium; neque clam transire, propter custodias Menapiorum possent; reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt: et tridui viam progressi rursus reverterunt: atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti sine metu

tu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Cæsar certior factus, et infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, et novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicæ consuetudinis, ut, et viatores etiam invitos consistere cogant, et, quod quisque eorum de quaque re audierit aut cognoverit, quærant: et mercatores in oppidis vulgus circumsistat; quibus ex regionibus veniant, quasque res ibi cognoverint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos e vestigio pœnitere necesse est, quum incertis rumoribus serviant; et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

VI. Qua consuetudine cognita Cæsar, ne graviori bello occurreret, maturius, quam consueverat, ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, ea, quæ fieri suspicatus erat, facta cognovit; missas legationes a nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatosque eos, uti ab Rheno discederent; omniaque, quæ postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius jam vagabantur, et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis, Cæsar, ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit; eorumque animis permulsis et confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

VII. Re frumentaria comparata equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat: a quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab iis venerunt quorum hæc fuit oratio. Germanos neque priores populo Romano bellum inferre; neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quod Germanorum consuetudo hæc sit a majoribus tradita, quicunque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, venisse invitos, ejectos domo. Si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros

agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese unis Suevis concedere; quibus ne Dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.

VIII. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit. sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent. neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine injuria possint: sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, et de Suevorum injuriis querantur, et a se auxilium petant. Hoc se ab Ubiis impetraturum.

IX. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt: et, re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reversuros, interea, ne propius se castra moveret, petierunt: Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit: cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante prædandi frumentandique causa ad Ambivaritos trans Mosam missam. Hos exspectari equites, atque ejus rei causa moram interponi, arbitrabatur.

X. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, et parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur Walis, insulam efficit Batavorum: neque longius ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Trevirorum, citatus fertur: et, ubi Oceano appropinquavit, in plures diffluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur: ex quibus sunt. qui piscibus atque ovis avium vivere existimantur: multisque capitibus in Oceanum influit.

XI. Cæsar, quum ab hoste non amplius passuum XII millibus abesset; ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui in itinere congressi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. Quum id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pugna prohiberet, sibique uti potestatem faceret in Ubios legatos mittendi: quorum si principes ac Senatus sibi jurejurando fidem fecissent, ea conditione, quæ

a Cæſare ferretur, ſe uſuros oſtendebant: ad has res conficiendas ſibi tridui ſpatium daret. Hæc omnia Cæſar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interpoſita, equites eorum, qui abeſſent, reverterentur: tamen ſeſe non longius millibus paſſuum IV aquationis cauſa proceſſurum eo die dixit: huc poſtero die quam frequentiſſimi convenirent, ut de eorum poſtulatis cognoſceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antéceſſerant, mittit, qui nunciarent, ne hoſtes prœlio laceſſerent: et, ſi ipſi laceſſerentur, ſuſtinerent, quoad ipſe cum exercitu propius acceſſiſſet.

XII. At hoſtes, ubi primum noſtros equites conſpexêrunt, quorum erat V millium numerus, quum ipſi non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi cauſa ierant trans Moſam, nondum redierant; nihil noſtris timentibus, quod legati eorum paullo ante a Cæſare diſceſſerant, atque iis dies induciis erat ab iis petitus, impetu facto, celeriter noſtros perturbaverunt: rurſus, reſiſtentibus noſtris, conſuetudine ſua, ad pedes deſilierunt, ſuffoſſiſque equis, compluribuſque noſtris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga deſiſterent, quam in conſpectum agminis noſtri veniſſent. In eo prœlio ex equitibus noſtris interficiuntur IV et LXX. In his vir fortiſſimus Piſo Aquitanus, ampliſſimo genere natus, cujus avus in civitate ſua regnum obtinuerat, amicus ab Senatu noſtro appellatus. Hic, quum fratri intercluſo ab hoſtibus auxilium ferret, illum periculo eripuit; ipſe, equo vulnerato dejectus, quoad potuit, fortiſſime reſtitit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidiſſet; atque id frater, qui jam prœlio exceſſerat, procul animadvertiſſet, incitato equo, ſeſe hoſtibus obtulit, atque interfectus eſt.

XIII. Hoc facto prœlio, Cæſar neque jam ſibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque inſidias, petita pace, ultro bellum intuliſſent. Exſpectare vero dum hoſtium copiæ augerentur, equitatuſque reverteretur, ſummæ dementiæ eſſe judicabat: et cognita Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos hoſtes uno prœlio auctoritatis eſſent conſecuti, ſentiebat: quibus ad conſilia capienda nihil ſpatii dandum exiſtimabat. His conſtitutis rebus, et conſilio cum legatis

tis et quæſtore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret; opportuniſſima res accidit, quod poſtridie ejus diei mane eadem et perfidia et ſimulatione uſi Germani frequentes, omnibus principibus, majoribuſque natu adhibitis, ad eum in caſtra venerunt; ſimul, ut dicebatur, ſui purgandi cauſa, quod contra, atque eſſet dictum, et ipſi petiſſent, prœlium pridie commiſiſſent; ſimul, ut, ſi quid poſſent, de induciis fallendo impetrarent. Quos ſibi Cæſar oblatos gaviſus retineri juſſit: ipſe omnes copias caſtris eduxit, equitatum, quod recenti prœlio perterritum eſſe exiſtimabat, agmen ſubſequi juſſit.

XIV. Acie triplici inſtituta, et celeriter VIII millium itinere confecto, prius ad hoſtium caſtra pervenit, quam, quid ageretur, Germani ſentire poſſent. qui, omnibus rebus ſubito perterriti, et celeritate adventus noſtri, et diſceſſu ſuorum, neque conſilii habendi, neque arma capiendi ſpatio dato, perturbantur, copiaſne adverſus hoſtem educere, an caſtra defendere, an fuga ſalutem petere, præſtaret. Quorum timor quum fremitu et concurſu ſignificaretur, milites noſtri, priſtini diei perfidia incitati, in caſtra irruperunt. quorum qui celeriter arma capere potuerunt, pauliſper noſtris reſtiterunt, atque inter carros impedimentaque prœlium commiſerunt. at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus ſuis domo exceſſerant, Rhenumque tranſierant) paſſim fugere cœpit. ad quos conſectandos Cæſar equitatum miſit.

XV. Germani poſt tergum clamore audito, quum ſuos interfici viderent, armis abjectis, ſigniſque militaribus relictis, ſe ex caſtris ejecerunt, et quum ad confluentem Moſæ et Rheni perveniſſent, reliqua fuga deſperata, magno numero interfecto, reliqui ſe in flumen præcipitaverunt; atque ibi, timore, laſſitudine et vi fluminis oppreſſi, perierunt. Noſtri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hoſtium numerus capitum CCCCXXX millium fuiſſet, ſe in caſtra receperunt. Cæſar iis, quos in caſtris retinuerat, diſcedendi poteſtatem fecit. Illi ſupplicia cruciatuſque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere ſe apud eum velle dixerunt. Iis Cæſar libertatem conceſſit.

XVI. Germanico bello confecto, multis de cauſis Cæſar ſtatuit ſibi Rhenum eſſe tranſeundum; quarum illa fuit juſtiſſima,

justissima, quod quum videret, Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere, voluit; quum intelligerent, et posse, et audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quod illa pars equitatus Usipetum et Tenchtherorum, quam supra commemoravi prædandi frumentandique causa Mosam transisse, neque prœlio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæsar nuncios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliæque bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt: Populi Romani imperium Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet? Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus Reipubl. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis satis futurum: tantum esse nomen apud eos, atque opinionem exercitus Romani, Ariovisto pulso, et hoc novissimo prœlio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione, et amicitia populi Romani tuti esse possint: navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

XVII. Cæsar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat; sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia paullum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat: hæc cum machinationibus demissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat, non sublicæ modo derecta ad perpendiculum, sed prona, ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent. His item contraria II ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat:

tuebat: hæc utraque bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum junctura distabat; binis utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur: quibus disclusis, atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquæ se incitavisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directa materia injecta contexebantur, ac longuriis, cratibusque consternebantur: ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur; quæ, pro pariete subjectæ, et cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent: et alia item supra pontem mediocri spatio: ut, si arborum trunci, sive naves, dejiciendi operis causa, essent a barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVIII. Diebus x, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesque ad se adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

XIX. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis ædificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit; atque his auxilium suum pollicitus, si a Suevis premerentur: hæc ab iis cognovit: Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, concilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores suaque omnia in silvas deponerent: atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum exspectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum transducere constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino x et VIII trans Rhenum consumptis, satis et

ad

ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit.

XX. Exigua parte æstatis reliqua, Cæsar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad Septentrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit: quod omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat: et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset: quæ omnia fere Gallis erant incognita: neque enim temere præter mercatores illo adit quisquam: neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. Itaque, convocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXI. Ad hæc cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longa præmittit. Huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum revertatur. Ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur: quod inde erat brevissimus in Britanniam transjectus. huc naves undique ex finitimis regionibus, et, quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obsides dare; atque imperio populi Romani obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque ut in ea sententia permanerent, eos domum remisit: et cum his una Comium, quem ipse Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat; cujus et virtutem, et consilium probabat, et quem sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat civitates; horteturque, ut populi Romani fidem sequantur; seque celeriter eo venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi, ac se barbaris committere non auderet, v die ad Cæsarem revertitur, quæque ibi perspexisset, renunciat.

XXII Dum in his locis Cæsar navium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quod homines barbari, et nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo Romano fecissent; seque ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat: neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniæ anteponendas judicabat; magnum his numerum obsidum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit, navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque; quod satis esse ad duas legiones transportandas existimabat: quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis præfectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariæ naves, quæ ex eo loco millibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, et L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit.

XXIII. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit, equitesque in ulteriorem portum progredi, et naves conscendere, ac se sequi, jussit: a quibus quum paullo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei IV cum primis navibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, ut ex locis superioribus in littus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam IX in anchoris exspectavit. Interim legatis tribunisque militum convocatis, et quæ ex Voluseno cognovisset; et quæ fieri vellet, ostendit; monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut res maritimæ postularent, (ut quæ celerem atque instabilem motum haberent), ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis, et ventum et æstum uno tempore nactus secundum, dato signo et sublatis an-

choris,

choris, circiter millia passuum VIII ab eo loco progressus, aperto ac plano littore naves constituit.

XXIV. At barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in præliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has caussas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant. militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi onere armorum pressis, simul et navibus desiliendum, et fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, audacter tela conjicerent, et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti præliis consueverant, utebantur.

XXV. Quod ubi Cæsar animadvertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatior, et motus ad usum expeditior, paullulum removeri ab onerariis navibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli ac submoveri jussit: quæ res magno usui nostris fuit. nam et navium figura, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum permoti barbari, constiterunt; ac paullum modo pedem retulerunt. At, nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui X legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: Desilite, inquit, milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere. ego certe meum Reipub. atque Imperatori officium præstitero. Hoc quum magna voce dixisset, se ex navi projecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desilierunt; hos item alii ex proximis primis navibus quum conspexissent subsecuti, hostibus appropinquarunt.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. Hostes vero, notis omnibus vadis, ubi

ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur: plures paucos circumsistebant; alii ab latere aperto, in universos tela conjiciebant. Quod quum animadvertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri jussit, et, quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul atque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt, neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

XXVII. Hostes prœlio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt; obsides daturos, quæque imperasset, sese facturos, polliciti sunt. Una cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi e navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: tunc, facto prœlio, remiserunt; et in petenda pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt et, propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus, quod, quum ultro in continentem legatis missis pacem a se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit; obsidesque imperavit; quorum illi partem statim dederunt; partem ex longinquioribus locis accersitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt; principesque undique convenere, et se civitatesque suas Cæsari commendarunt.

XXVIII. His rebus pace firmata, post diem IV, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt: quæ quum appropinquarent Britanniæ, et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset; sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius Solis occasum, magno sui cum periculo dejicerentur: quæ tamen, anchoris jactis, quum fluctibus complerentur, necessario, adversa nocte in altum provectæ, continentem petiverunt.

XXIX.

XXIX. Eadem nocte accidit, ut esset Luna plena, q dies maritimos æstus maximos in Oceano efficere consi vit, nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandi curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus comp bat: et onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, te pestas afflictabat. neque ulla nostris facultas aut admir trandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navit fractis, reliquæ quum essent funibus, anchoris reliquisq armamentis amissis, ad navigandum inutiles, magna, quod necesse erat accidere, totius exercitus perturba facta est: neque enim naves erant aliæ, quibus report possent; et omnia deerant, quæ ad reficiendas eas u sunt, et, quod omnibus constabat hiemare in Gallia op tere, frumentum his in locis in hiemem provisum non er

XXX. Quibus rebus cognitis, principes Britanni qui post prœlium ad ea, quæ jusserat Cæsar, facien convenerant, inter se collocuti; quum equites, et nav et frumentum Romanis deesse intelligerent, et paucitat militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ h erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar giones transportaverat; optimum factu esse duxerunt, bellione facta, frumento commeatuque nostros prohibe et rem in hiemem producere; quod, his superatis aut ditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa Britanniam transiturum confidebant. Itaque, rursus co juratione facta, paullatim ex castris discedere, ac su clam ex agris deducere cœperunt.

XXXI. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cogn verat, tamen et ex eventu navium suarum, et ex eo, quo obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspic batur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat; na et frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; quæ gravissime afflictæ erant naves earum materia atq ære ad reliquas reficiendas utebatur; et quæ ad eas r erant usui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quu id summo studio a militibus administraretur, xii navib amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit.

XXXII. Dum ea geruntur, legione ex consuetudin una frumentatum missa, quæ appellabatur vii, neque ul ad id tempus belli suspicione interposita, quum pars hom

m in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciaverunt, pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatur, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas in stationem succedere, reliquas armari, et confestim se subsequi, jussit. Quum paullo longius a castris processisset; suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, et conferta legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul equitatu atque essedis circumdederant.

XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnæ: primo per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: et quum se inter equitum turmas insinuavere, ex essedis desiliunt, et pedibus prœliantur. Aurigæ interim paullum e prœlio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in prœliis præstant; ac tantum usu quotidiano, et exercitatione efficiunt, ut in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, et brevi moderari, ac flectere, et per temonem percurrere, et in jugo insistere, et inde se in currus citissime recipere consueverint.

XXXIV. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnæ, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit: namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri ex timore receperunt. Quo facto, ad lacessendum hostem, et committendum prœlium, alienum esse tempus arbitratus, suo loco continuit; et, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris, reliqui discesserunt. Secutæ sunt continuos dies complures tempestates; quæ et nostros in castris continerent, et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt; paucitatemque

tatemque nostrorum militum suis prædicaverunt; et, quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt.

XXXV. Cæsar etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat; ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prœlio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde omnibus longe lateque ædificiis incensis, se in castra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace venerunt. His Cæsar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit; eosque in continentem adduci jussit; quod, propinqua die æquinoctii, infirmis navibus hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naves solvit: quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt. Ex his onerariæ ii eosdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt; sed paullo infra delatæ sunt.

XXXVII. Quibus ex navibus, quum essent expositi milites circiter ccc, atque in castra contenderent; Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. Quum illi, orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia vi convenerunt. Qua re nunciata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque amplius horis iv fortissime pugnaverunt; et paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnusque eorum numerus est occisus.

XXXVIII. Cæsar, postero die, T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos,

rinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui quum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis ædificiisque incensis, quod Menapii omnes se in densissimas silvas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duæ omnino civitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris dierum xx supplicatio a Senatu decreta est.

LIBER V.

I. LUCIO Domitio, Appio Claudio, coss. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere instituerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quamplurimas possent hieme naves ædificandas, veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi, subductionesque, paullo facit humiliores, quam quibus nostro mari uti consuevimus; atque id eo magis, quod, propter crebras commutationes æstuum, minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera, et ad multitudinem jumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri; quam ad rem humilitas multum adjuvat. Ea, quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari jubet. Ipse, conventibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eo quum venisset, civitatibus milites imperat; certumque in locum convenire jubet. Qua re nunciata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio: seseque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de injuriis satisfacere. Accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant.

II. His confectis rebus conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter DC ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves, et longas XXVIII invenit constructas, neque multum abesse, (ab eo) quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit; atque omnis ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodissimum in Britanniam transjectum esse cognoverat, circiter millium passuum XXX a continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, relinquit: ipse cum legionibus expeditis VI, et equitibus DCCC in fines Trevirorum proficiscitur: quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque Transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Hæc civitas longe plurimum totius Galliæ equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civitate de principatu inter se contendebant Induciomarus et Cingetorix, ex quibus alter, simulatque de Cæsaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, ostendit. At Induciomarus equitatum peditatumque cogere; iisque qui per ætatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. sed postea quam nonnulli principes ex ea civitate et familiaritate Cingetorigis adducti et adventu nostri exercitus perterriti ad Cæsarem venerunt, et de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt; quoniam civitati consulere non possent; veritus, ne ab omnibus desereretur, Induciomarus legatos ad Cæsarem mittit, sese idcirco a suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque civitatem in sua potestate esse: seque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, et suas civitatisque fortunas ejus fidei permissurum.

IV. Cæsar, etsi intelligebat, qua de caussa ea dicerentur, quæque eum rei ab instituto consilio deterrerent, tamen

ne æstatem in Treviris consumere cogeretur omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarum ad se cum CC obsidibus venire jussit. His adductis, in iis filio propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Induciomarum, hortatusque est, uti in officio permaneret: nihilo tamen secius principibus Trevirorum ad se convocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliavit. quod quum merito ejus a se fieri intelligebat; tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum graviter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui: et, qui jam ante inimico in nos animo fuisset; multo gravius hoc dolore exarsit.

V. His rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit, ibi cognoscit XL naves, quæ in Meldis factæ erant, tempestate rejectas, tenere cursum non potuisse, atque eodem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium IV, principesque ex omnibus civitatibus; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat; quod, quum ipse abesset, motum Galliæ verebatur.

VI. Erat una cum ceteris Dumnorix Æduus, de quo a nobis antea dictum est. Hunc secum ducere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat; Sibi a Cæsare regnum civitatis deferri: quod dictum Ædui graviter ferebant: neque recusandi, neque deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quod insuetus navigandi mare timeret; partim quod religionibus se diceret impediri. Posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ sollicitare, sevocare singulos hortarique cœpit; ut in continenti remanerent, metu territare; non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris; ut, quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes

in

in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis interponere; jusjurandum poscere; ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent.

VII. Hæc a compluribus ad Cæsarem deferebantur. qua re cognita, Cæsar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum quibuscunque rebus posset Dumnorigem statuebat: quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac Reipublicæ nocere posset. Itaque dies circiter xxv in eo loco commoratus, quod Corus ventus navigationem impediebat; qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia ejus consilia cognosceret: tandem, idoneam tempestatem nactus, milites equitesque conscendere naves jubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum a castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Qua re nunciata, Cæsar intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat; si vim faciat, neque pareat, interfici jubet: nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille enim revocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans: Liberum se, liberæque civitatis esse. Illi, ut erat imperatum, circumsistunt hominemque interficiunt: at Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continente cum III legionibus, et equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, et rei frumentariæ provideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret, et consilium pro tempore, et pro re caperet; ipse cum legionibus v, et pari numero equitum, quem in continente relinquerat, ad solis occasum naves solvit; et leni Africo profectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; et longius delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstus commutationem secutus remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquarunt.

adæquarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore: neque in eo loco hostis est visus; sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, quum magnæ manus eo convenissent, multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi causa fecerat, amplius DCCC uno erant visæ, timore a littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

IX. Cæsar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus X ad mare relictis, et equitibus CCC, qui præsidio navibus essent, de III vigilia ad hostes contendit; eo minus veritus navibus, quod in littore molli atque aperto, deligatas ad anchoram relinquebat; et præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi e loco superiore nostros prohibere, et prœlium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt, locum nacti, egregie et natura et opere munitum; quem, domestici belli, ut videbatur, causa, jam ante præparaverant. nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis VII, testudine facta, et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eosque e silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. sed eos fugientes longius Cæsar persequi vetuit; et quod loci naturam ignorabat; et quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

X. Postridie ejus diei, mane, tripartito milites equitesque in expeditionem misit; ut eos qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, superiori nocte maxima coorta tempestate, prope omnes naves afflictas, atque in littore ejectas esse; quod neque anchoræ, funesque subsisterent, neque nautæ gubernatoresque vim tempestatis pati possent. Itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum.

XI. His rebus cognitis, Cæsar legiones equitatumque revocari, atque itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur:

vertitur: eadem fere, quæ ex nunciis literisque cognoverat, coram perspicit; sic, ut, amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, et ex continenti alios arcessiri jubet: Labieno scribit, ut, quamplurimas posset, iis legionibus, quæ sunt apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, et cum castris una munitione conjungi. In his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante, præsidio navibus relinquit: ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo quum venisset, majoresque undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant: summa imperii bellique administrandi, communi consilio, permissa est Cassivellauno, cujus fines a maritimis civitatibus flumen dividit quod appellatur Tamesis, a mari circiter millia passuum LXXX. Huic superiori tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant. Sed, nostro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque præfecerant.

XII. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt. Maritima pars ab iis, qui, prædæ ac belli inferendi causa, ex Belgio transierant, qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, et bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaque ædificia fere Gallicis consimilia; pecoris magnus numerus. Utuntur aut ære, aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed ejus exigua est copia: ære utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Gallia est, præter fagum atque abietem. Leporem et gallinam, et anserem gustare, fas non putant. hæc tamen alunt, animi voluptatisque causa. Loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

XIII. Insula natura triquetra, cujus unum latus est contra Galliam: hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere ex Gallia naves appelluntur, ad orientem Solem; inferior, ad Meridiem spectat. Hoc latus

tus tenet circiter millia passuum D. Alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem: qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona: complures præterea minores objectæ insulæ existimantur de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX sub bruma esse noctem nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris, breviores esse noctes, quam in continente, videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium passuum. Tertium est contra Septentrionem. cui parti nulla est objecta terra: sed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Huic millia passuum DCC in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum.

XIV. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima omnis. neque multum a Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt: sed lacte et carne vivunt; pellibusque sunt vestiti; omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem. atque hoc horribiliore sunt in pugna adspectu; capilloque sunt promisso; atque omni parte corporis rasa, præter caput; et labrum superius. Uxores habent deni duodenique inter se communes, et maxime fratres cum fratribus, et parentes cum liberis: sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, a quibus primum virgines quæque deductæ sunt.

XV. Equites hostium essedariique acriter prœlio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulerint: sed compluribus interfectis, cupidius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt, duabusque missis subsidio cohortibus a Cæsare, atque his primis legionum duarum; quum hæ, intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, novo genere pugnæ perterritis nostris, per medios audacissime proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die

Q. Laberius

Q. Laberius Durus tribunus militum interficitur. – Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnæ quum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad hujus generis hostem; equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent; et, quum paullulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, et pedibus dispari prœlio contenderent. Equestris autem prœlii ratio, et cedentibus et insequentibus, par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut, numquam conferti, sed rari, magnisque intervallis prœliarentur, stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent.

XVII. Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, et lentius, quam pridie, nostros equites prœlio lacessere cœperunt. Sed meridie, quum Cæsar pabulandi caussa III legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic uti ab signis legionibusque non absisterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt: neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, præcipites hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi neque consistendi aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt; neque post id tempus umquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesin, in fines Cassivellauni exercitum duxit. quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre transiri potest. Eo quum venisset, animadvertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita; ejusdemque generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. Iis rebus cognitis a captivis perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit. Sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, quum capite solo ex

aqua exſtarent, ut hoſtes impetum legionum atque equitum ſuſtinere non poſſent, ripaſque dimitterent, ac ſe fugæ mandarent.

XIX. Caſſivellaunus, ut ſupra demonſtravimus, omni ſpe depoſita contentionis, dimiſſis amplioribus copiis, millibus circiter IV eſſedariorum retentis, itinera noſtra ſervabat; paullulumque ex via excedebat, lociſque impeditis atque ſilveſtribus ſeſe occultabat; atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in ſilvas compellebat: et, quum equitatus noſter liberius, vaſtandi prædandique cauſa, ſe in agros effunderet, omnibus viis notis ſemitiſque eſſedarios ex ſilvis emittebat; et, magno cum periculo noſtrorum equitum cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum diſcedi Cæſar pateretur, et tantum in agris vaſtandis incendiiſque faciendis hoſtibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmiſſima earum regionum civitas, ex qua Mandubratius adoleſcens, Cæſaris fidem ſecutus, ad eum in continentem (Galliam) venerat; cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectuſque erat a Caſſivellauno, ipſe fuga mortem vitaverat, legatos ad Cæſarem mittunt; pollicenturque ſeſe ei dedituros, et imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuria Caſſivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præſit imperiumque obtineat. His Cæſar imperat obſides XL, frumentumque exercitui; Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt: obſides ad numerum, frumentumque miſerunt.

XXI. Trinobantibus defenſis, atque ab omni militum injuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Caſſi, legationibus miſſis; ſeſe Cæſari dediderunt. Ab his cognoſcit non longe ex loco oppidum Caſſivellauni abeſſe, ſilvis paludibuſque munitum, quo ſatis magnus hominum pecoriſque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum ſilvas impeditas vallo atque foſſa munierunt, quo, incurſionis hoſtium vitandæ cauſa, convenire conſueverunt. Eo proficiſcitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hoſtes

tes paullisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt; seseque ex alia parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus: multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

XXII. Dum hæc in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus IV reges præerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit: atque his imperat; ut, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adoriantur, atque oppugnent. Hi quum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prœlio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar, quum statuisset hiemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat: et, quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit. interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio neu Trinobantibus noceat.

XXIII. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare constituit. ac sic accidit, ut ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur. At ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, et prioris commeatus expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucæ locum caperent; reliquæ fere omnes rejicerentur: quas quum aliquamdiu Cæsar frustra exspectasset, ne anni tempore navigatione excluderetur; quod æquinoctium suberat, necessario angustius milites collocavit, ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita quum solvisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit.

XXIV. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius provenerat; coactus est aliter,

ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Nervios Q. Ciceroni: tertiam in Essuos L. Roscio: quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Trevirorum, hiemare jussit. Tres in Belgio collocavit. His M. Crassum quæstorem, et L. Munatium Plancum, et C. Trebonium legatos præfecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes v in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam et Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativulci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam legatos præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit: atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum c continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocasset, munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cujus majores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium jam hunc annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem, ille veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hiemare; quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quæstoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum.

XXVI. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Cativulco: qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præsto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, Induciomari Treviri nunciis impulsi, suos concitaverunt; subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent; atque, una ex par-

te Hispanis equitibus emissis, equestri prœlio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese quæ de re communi dicere vellent, quibus controversias minui posse sperarent.

XXVII. Mittitur ad eos colloquendi causa C. Arpinius, eques Romanus, familiaris Q. Titurii, Q. Junius ex Hispania quidam, qui jam ante missu Cæsaris ad Ambiorigem ventitare consueverat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: Sese pro Cæsaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod ejus opera stipendio liberatus esset, quod Atuaticis finitimis suis pendere consuesset; quodque ei et filius, et fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Atuatici obsidum numero missos apud se in servitute et catenis tenuissent: neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut judicio, aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis: suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet in se juris multitudo, quam ipse in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit, id se facile ex humilitate sua probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum se superare posse confidat; sed esse Galliæ commune consilium; omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteræ legioni subsidio venire posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim quum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur: quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii; pro beneficiis Cæsarem monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, velintne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere, quorum alter millia passuum circiter L, alter paullo amplius absit: illud se polliceri, et jurejurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum: quod quum faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur, et Cæsari pro ejus meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix.

XXVIII. C. Arpineius et Junius, quæ audierant, ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Romano bellum facere ausam vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt: magnaque inter eos exsistit controversia. L. Auruncuieius, compluresque tribuni militum et primorum ordinum centuriones, nihil temere agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum existimabant quantasvis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortissime sustinuerint: re frumentaria non premi: interea et ex proximis hibernis, et a Cæsare conventura subsidia: postremo quid esse levius aut turpius, quam auctore hoste de summis rebus capere consilium?

XXIX Contra ea Titurius, sero facturos clamitabat, quum majores manus hostium, adjunctis Germanis, convenissent, aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum: brevem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam: nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra venturos esse: non hostem auctorem, sed rem, spectare: subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem, et superiores nostras victorias: ardere Galliam tot contumeliis acceptis sub populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris exstincta: postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? In quo si non præsens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda.

XXX. Hac in utramque partem habita disputatione, quum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur: Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus; et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui

qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient, et si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis casum sustineat: nec rejecti et relegati longe ab cæteris, aut ferro, aut fame intereant.

XXXI. Consurgitur ex consilio. Comprehendunt utrumque, et orant, ne sua dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur; si modo unum omnes sentiant ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus. Superat sententia Sabini. Pronunciatur, prima luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, et languore militum, et vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur; ut, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, magnisque impedimentis.

XXXII. At hostes, postea quam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipartito in silvis, opportuno atque occulto loco, a millibus passuum circiter II Romanorum adventum exspectabant: et, quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte ejus vallis subito sese ostenderunt; novissimosque premere, et primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prœlium committere cœperunt.

XXXIII. Tum demum Titurius, uti qui nihil ante providisset, trepidare, et concursare, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat; et, in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris; et in pugna, militis officia præstabat. Quumque propter longitudinem agminis minus facile

per

per se omnia obire, et quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jusserunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit; nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnandum alacriores effecit: quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent; quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere, atque arripere properaret, et clamore ac fletu omnia complerentur.

XXXIV. At barbaris consilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronunciari jusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcumque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent. Erant et virtute, et numero pugnando pares nostri: tametsi a duce et a fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; et, quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animadversa, Ambiorix pronunciari jubet; ut procul tela conjiciant, neu propius accedant: et, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum et quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.

XXXV. Quo præcepto ab iis diligentissime observato, quum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim ea parte nudari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant, et ab iis, qui cesserant; et ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur: sin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque a tanta multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant, et magna parte diei consumpta, quum a prima luce ad horam VIII. pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula transjicitur. Q. Lucanius ejusdem ordinis fortissime pugnans, dum circumvento filio

subvenit,

ſubvenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordineſque adhortans, in adverſum os funda vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem ſuos cohortantem conſpexiſſet, interpretem ſuum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, ut ſibi militibuſque parcat. Ille, appellatus reſpondit: ſi velit ſecum colloqui, licere; ſperare a multitudine impetrari poſſe, quod ad militum ſalutem pertineat: ipſi vero nihil nocitum iri; inque eam rem ſe ſuam fidem interponere. Ille cum Cotta ſaucio communicat, ſi videatur, pugna ut excedant, et cum Ambiorige una colloquantur: ſperare ſe ab eo de ſua ac militum ſalute impetrare poſſe. Cotta ſe ad armatum hoſtem iturum negat, atque in eo perſeverat.

XXXVII. Sabinus, quos in præſentia tribunos militum circum ſe habebat et primorum ordinum centuriones, ſe ſequi jubet: et quum propius Ambiorigem acceſſiſſet, juſſus arma abjicere imperatum facit; ſuiſque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter ſe agunt, longiorque conſulto ab Ambiorige inſtituitur ſermo, paullatim circumventus, interficitur. Tum vero, ſuo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetuque in noſtros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. Reliqui ſe in caſtra recipiunt, unde erant egreſſi: ex quibus L. Petroſidius aquilifer, quum magna multitudine hoſtium premeretur, aquilam intra vallum projecit. Ipſe pro caſtris fortiſſime pugnans occiditur. Alii ægre ad noctem oppugnationem ſuſtinent: noctu ad unum omnes, deſperata ſalute, ſe ipſi interficiunt. Pauci ex prœlio elapſi incertis itineribus per ſilvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt, atque eum de rebus geſtis certiorem faciunt.

XXXVIII. Hac victoria ſublatus Ambiorix, ſtatim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiſcitur; neque diem, neque noctem intermittit; peditatumque ſe ſubſequi jubet. Re demonſtrata, Atuaticiſque concitatis, poſtero die in Nervios pervenit: hortaturque, ne, ſui in perpetuum liberandi, atque ulciſcendi Romanos, pro iis, quas acceperint, injuriis, occaſionem dimittant: interfectos eſſe legatos duos, magnamque partem exercitus interiſſe demonſtrat: nihil eſſe negotii, ſubito oppreſſam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: ſe ad eam

eam rem profitetur adjutorem. Facile hac oratione Nerviis persuadet.

XXXIX. Itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt; et de improviso ad Ciceronis hiberna advolant; nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis, magna manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium socii et clientes legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum conscendunt. Ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant.

XL. Mittuntur ad Cæsarem confestim a Cicerone literæ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportaverant, turres cxx excitantur incredibili celeritate. Quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die multo majoribus copiis coactis castra oppugnant, fossam complent. A nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. Quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur: pinnæ loricæque ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat; ut ultro, militum concursu ac vocibus, sibi parcere cogeretur.

XLI. Tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum, causamque amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem esse in armis Galliam; Germanos Rhenum transisse: Cæsaris reliquorumque hiberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant, fidei faciendæ causa. Errare eos dicunt, si quidquam ab iis

iis præsidii sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Romanum animo, ut nihil, nisi hiberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, et in quascumque partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad hæc unum modo respondit: Non esse consuetudinem populi Romani, ullam accipere ab hoste armato conditionem. Si ab armis discedere velint, se adjutore utantur, legatosque ad Cæsarem mittant; sperare se, pro ejus justitia, quæ petierint, impetraturos.

XLII. Ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum XI et fossa pedum XV hiberna cingunt. Hæc superiorum annorum consuetudine a nostris cognoverant; et, quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea; gladiis cespitem circumcidere, manibus sagulisque terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit; nam, minus horis tribus, millium passuum XV in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt.

XLIII. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argilla glandes, fundis, et fervefacta jacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, et, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta jam atque explorata victoria, turres testudinesque agere, et scalis vallum adscendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit; ut, quum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent: non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed pæne ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes accerrime fortissimeque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur atque interficeretur, ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, et quodam loco turri adacta et contingente vallum, tertiæ co-

hortis centuriones, ex eo, quo ſtabant, loco receſſerunt, ſuoſque omnes removerunt: nutu vocibuſque hoſtes, ſi introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi auſus eſt nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turriſque ſuccenſa eſt.

XLIV. Erant in ea legione fortiſſimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, et L. Varenus. Ii perpetuas controverſias inter ſe habebant, uter alteri anteferretur, omnibuſque annis de loco ſummis ſimultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur: Quid dubitas, inquit, Varene? Aut quem locum probandæ virtutis tuæ exſpectas? Hic dies de noſtris controverſiis judicabit. Hæc quum dixiſſet, procedit extra munitiones; et, quæ pars hoſtium confertiſſima viſa eſt, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem tum vallo ſeſe continet, ſed omnium veritus exiſtimationem ſubſequitur, mediocri ſpatio relicto. Pulfio pilum in hoſtes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; quo percuſſo et exanimato, hunc ſcutis protegunt hoſtes, et in illum univerſi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur ſcutum Pulfioni, et verutum in balteo defigitur. Avertit hic caſus vaginam, et gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumque hoſtes circumſiſtunt. Succurit inimicus illi Varenus, et laboranti ſubvenit. Ad hunc ſe confeſtim a Pulfione omnis multitudo convertit. Illum veruto transfixum arbitrantur. Illic vero occurſat ocius gladio, cominuſque rem gerit Varenus; atque uno interfecto reliquos paullum propellit. Dum cupidius inſtat, in locum inferiorem dejectus concidit. Huic rurſus circumvento fert ſubſidium Pulfio; atque ambo incolumes, compluribus interfectis, ſumma cum laude ſeſe intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione, et certamen utrumque verſavit, ut alter alteri inimicus auxilio ſalutique eſſet; neque disjudicari poſſet, uter utri virtute anteferendus videretur.

XLV. Quanto erat in dies gravior atque aſperior oppugnatio, et maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defenſorum pervenerat; tanto crebriores literæ nunciique ad Cæſarem mittebantur: quorum pars deprehenſa in conſpectu noſtrorum

rum (militum) cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamque ei fidem præstiterat. Huic servo, spe libertatis, magnisque persuadet præmiis, ut literas ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas affert; et Gallus inter Gallos sine ulla suspicione versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo de periculo Ciceronis legionisque cognoscit.

XLVI. Cæsar, acceptis literis circiter hora XI diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quæstorem mittit; cujus hiberna aberant ab eo millia passuum XXV. Jubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. Exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reipublicæ commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putant exspectandam: equites circiter CD ex proximis hibernis cogit.

XLVII. Hora circiter III ab antecursoribus de Crassi adventu certior est factus: eo die millia passuum XX progreditur. Crassum Samarobrivæ præficit, legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, literas publicas frumentumque omne, quod eo tolerandæ hiemis causa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, et cæde cohortum cognita, quum omnes ad eum Trevirorum copiæ venissent, veritus, si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, ut hostium impetum sustinere non posset; præsertim quos recenti victoria efferri sciret; literas Cæsari dimittit; quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes peditatus equitatusque copias Trevirorum III millia passuum longe ab suis castris consedisse.

XLVIII. Cæsar, consilio ejus probato, etsi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis

præmiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Græcis conscriptam literis mittit; ne intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abjiciat. In literis scribit, se cum legionibus profectum celeriter affore: hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animadversa. Tertio die a quodam milite conspicitur, dempta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximaque omnes lætitia afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur; quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

XLIX. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. Eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit, qui literas ad Cæsarem deferat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat; perscribit in literis, hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse. Quibus literis circiter media nocte, Cæsar allatis, suos facit certiores, eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die luce prima movet castra; et circiter millia passuum IV progressus trans vallem magnam et rivum, hostium multitudinem conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tamen quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendnm de celeritate existimabat, consedit, et quam æquissimo loco potest, castra communit: atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit; eo consilio, ut in summam contemtionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire posset.

L. Eo die parvulis equestribus prœliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent. Galli, quod ampliores copias, quæ nondum convenerant, exspectabant; Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, citra vallem, ut pro castris prœlio contenderet; si id

id efficere non poſſet; ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque tranſiret. Prima luce hoſtium equitatus ad caſtra accedit, prœliumque cum noſtris equitibus committit, Cæſar conſulto equites cedere, ſeque in caſtra recipere jubet; ſimul, ex omnibus partibus caſtra altiore vallo muniri, portaſque obſtrui, atque in iis adminiſtrandis rebus quam maxime concurſari, et cum ſimulatione agi timoris jubet.

LI. Quibus omnibus rebus hoſtes invitati, copias tranſducunt, aciemque iniquo loco conſtituunt: noſtris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt; et tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt; præconibuſque circummiſſis, pronunciari jubent, ſeu quis Gallus ſeu Romanus velit ante horam tertiam ad ſe tranſire, ſine periculo licere, poſt id tempus non fore poteſtatem Ac ſic noſtros contempſerunt; ut, obſtructis in ſpeciem portis ſingulis ordinibus ceſpitum, quod ea non poſſe introrumpere videbantur, alii vallum manu ſcandere, alii foſſas complere, inciperent. Tunc Cæſar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emiſſo, celeriter hoſtes dat in fugam. Sic ut omnino pugnandi cauſa reſiſteret nemo, magnumque ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit.

LII. Longius proſequi veritus, quod ſilvæ paludeſque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento illorum, locum relinqui videbat; omnibus ſuis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Inſtitutas turres, teſtudines munitioneſque hoſtium admiratur. Legione producta, cognoſcit non decimum quemque eſſe relictum militem ſine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo et quanta virtute, ſint res adminiſtratæ. Ciceronem pro ejus merito legionemque collaudat: centuriones ſigillatim tribunoſque militum appellat, quorum egregiam fuiſſe virtutem, teſtimonio Ciceronis cognoverat. De caſu Sabini et Cottæ certius ex captivis cognoſcit. Poſtero die, concione habita, rem geſtam proponit: milites conſolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeritate legati ſit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium, et virtute eorum expiato incommodo, neque hoſtibus diutina lætitia, neque ipſis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur; ut, quum ab hibernis Ciceronis millia passuum L abesset, eoque post horam IX diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio victoriæ gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treviros perlata, Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna. Ipse cum III legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit; et, quod tanti motus Galliæ exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit: nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ civitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant; et, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis desertis consilia habebant: neque ullum totius hiemis tempus intercessit sine solicitudine Cæsaris, quin aliquem de consiliis, et metu Gallorum nuncium acciperet. In his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causa, convenisse: neque longius millia passuum VIII ab hibernis suis abfuisse: sed, nuncio allato de victoria Cæsaris, discessisse; adeo ut fugæ similis discessus videretur.

LIV. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se evocatis, alias territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret; alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit: tamen Senones, quæ est civitas in primis firma, et magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati; cum ille præsensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno domoque expulerunt, et, missis ad Cæsarem satisfaciendi causa legatis; quum is omnem ad se Senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnium voluntatis commutationem attulit; ut præter Æduos et Remos, quos

præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis, nulla fere fuerit civitas non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit; quum compluribus aliis de causis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur; tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi Romani imperia perferrent, gravissime dolebant.

LV. Treviri vero atque Induciomarus, totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur; magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret; quum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello et Tenchtherorum transitu, non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Induciomarus nihilo minus copias cogere, exigere a finitimis, equos parare, exsules damnatosque e Gallia magnis præmiis ad se allicere cœpit; ac tantam sibi jam iis rebus in Gallia auctoritatem comparaverat; ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam, atque amicitiam publice privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit ultro ad se veniri; altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari; altera Nervios Atuaticosque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset; armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli, quo, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur: et qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Cæsaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem judicandum curat; bonaque ejus publicat His rebus confectis, in concilio pronunciat, accersitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliæ civitatibus; huc iter facturum per fines Remorum; eorumque agros populaturum; ac prius quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum. Quæque fieri velit, præcipit.

LVII. Labienus, quum et loci natura et manu munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil

nihil timebat; sed ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige atque ejus propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique convocat. Iis certam diem conveniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Induciomarus sub castris ejus vagabatur; alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi aut territandi causa. Equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat: timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus augebat.

LVIII. Quum majore in dies contemptione Induciomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accersendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri posset. Interim, ex consuetudine quotidiana, Induciomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit. Equites tela conjiciunt, et magna contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo a nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum, dispersi ac dissipati discedunt; subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam conjectis, quod fore, sicut accidit, videbat, omnes unum peterent Induciomarum, neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectum viderit: quod, mora reliquorum, illum, spatium nactum, effugere nolebat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia. Summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna; et, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Induciomarus interficitur; caputque ejus refertur in castra. Redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum et Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt; paulloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

LIBER

Peter Gansevoort
Albany A.D. 1802.

LIBER VI.

I. MULTIS de caussis Cæsar majorem Galliæ motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium legatos; delectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio Riepublicæ causa maneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire, et ad se proficisci juberet. Magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ, existimans, tantas videri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius et Reipublicæ et amicitiæ tribuisset; celeriter confecto per suos dilectu, tribuis ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos a Treviris imperium defertur. Illi finitimos Germanos solicitare, et pecuniam polliceri, non desistunt. Quum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant: inventis nonnullis, civitates jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cavent. Ambiorigem sibi societate et fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Atuaticos ac Menapios, adjunctis Cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis; Senones ad imperatum non venire; et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare; a Treviris Germanos crebris legationibus solicitari: maturius sibi de bello cogitandum putavit.

III. Itaque, nondum hieme confecta, proximis IV legionibus coactis, de improviso in fines Nerviorum contendit; et, prius quam illi aut convenire, aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa, vastatisque agris, in deditionem venire, atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliæ primo vere, ut instituerat, indicto; quum reliqui

liqui, præter Senones, Carnutes Trevirosque, venissent; initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus; ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoria conjunxerant: sed ab hoc consilio abfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo pervenit.

IV. Cognito ejus adventu, Acco qui princeps ejus consilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire: conantibus, priusquam id effici posset, adesse Romanos nunciatur. Necessario sententia desistunt, legatosque deprecandi causa ad Cæsarem mittunt. Adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam: excusationemque accipit; quod æstivum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela. Eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus.

V. Hac parte Galliæ pacata, totus et mente et animo in bellum Trevirorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet, nequis aut ex hujus iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis motus existat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem prœlio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti; qui uni ex Gallia, de pace, ad Cæsarem legatos numquam miserant. Cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacessendum; ne desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum Transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet. Ipse cum legionibus expeditis v in Menapios proficiscitur. Illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in silvas paludesque confugiunt; suaque eodem conferunt.

VI. Cæsar,

VI. Cæsar partitis copiis cum C. Fabio legato et M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adiit tripartito, ædificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ causa, mittunt. Ille, obsidibus acceptis; hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur.

VII. Dum hæc a Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant. Jamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris a millibus passuum xv, auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, v cohortium præsidio impedimentis relicto, cum xxv cohortibus, magnoque equitatu, contra hostem proficiscitur; et, M. passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum atque hostem, difficili transitu flumen ripisque præruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in concilio palam; quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum, et postero die prima luce castra moturum. Celeriter hæc ad hostes deferuntur; ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis militum primisque ordinibus convocatis, quid sui consilii sit, proponit; et, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat; cum Galli, cohortati inter se, ne speratam prædam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati

pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientum atque impeditam, adoriri non audeant; flumen transire, et iniquo loco prœlium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. Tum præmissis paullum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis; eum adesse, et hæc coram cernere, existimate. Simul signa ad hostem converti, aciemque dirigi jubet: et, paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jaciunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis, ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt: ac primo concursu in fugam conjecti, proximas silvas petiverunt: quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus civitatem recipit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Induciomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

IX. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit: quarum erat altera, quod auxilia contra se Treviris miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His constitutis rebus, paullum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. Nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur: firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias equitatumque transducit. Ubii, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt: qui doceant, neque ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læsam. Petunt atque orant, ut sibi parcat; ne, communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant. Si amplius obsidum velit, dare pollicentur. Cognita, Cæsar, causa, reperit,

perit, ab Suevis auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accepit: aditus viasque in Suevos perquirit.

X. Interim, paucis post diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere, atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denunciare; ut auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant; suaque omnia ex agris in oppida conferant; sperans, barbaros atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci: mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt; et, paucis diebus intermissis, refertur: Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. Silvam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis: hanc longe introrsus pertinere, et pro nativo muro objectam, Cheruscos a Suevis, Suevosque a Cheruscis, injuriis incursionibusque prohibere. Ad ejus initium silvæ Suevos adventum Romanorum exspectare constituisse.

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliæ Germaniæque moribus, et quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Gallia non solum in omnibus civitatibus atque pagis partibusque; sed pæne etiam in singulis domibus factiones sunt. Earumque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur: quorum ad arbitrium, judiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. Idque ejus rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret. Suos enim opprimi quisque, et circumveniri non patitur; neque, aliter si faciat, ullam inter suas habeat auctoritatem. Hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ. Namque omnes civitates in duas partes divisæ sunt.

XII. Quum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. Ii quum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos atque Ariovistum, sibi adjunxerant, eosque ad se magnis jac-

turis pollicitationibusque perduxerant. Prœliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientum ab Æduis ad se transducerent; obsidesque ab iis principum filios acciperent; et publice jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi causa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. Adventu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis; quod ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque imperio æquiore se uti videbant, reliquis rebus eorum, gratia dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Remi successerant; quos, quod adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur: ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et novam, et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Ædui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

XIII. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam plebs pæne servorum habetur loco, quæ per se nihil audet, et nulli adhibetur consilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit; magnoque ii sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controversiis, publicis privatisque, constituunt: et, si quod est admissum facinus; si cædes facta; si de hæreditate, de finibus controversia est, iidem decernunt; præmia, pœnasque constituunt: si quis aut privatus, aut publicus, eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum

piorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt; aditum eorum sermonemque defugiunt: ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit. At, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt, in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt, eorumque judiciis decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. Et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo, discendi causa, proficiscuntur.

XIV. Druides a bello abesse consueverunt, neque tributa una cum reliquis pendunt, militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis; et sua sponte multi in disciplinam conveniunt, et a propinquis parentibusque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque nonnulli annos vicenos in disciplina permanent; neque fas esse existimant ea literis mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, (Græcis) literis utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur; quod neque in vulgus disciplinam efferri velint; neque eos, qui discunt, literis confisos, minus memoriæ studere. Quod fere plerisque accidit, ut præsidio literarum, diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere: Non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa præterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine; de rerum natura, de Deorum immortalium vi ac potestate disputant, et juventuti transdunt.

XV. Alterum genus est Equitum. Ii, quum est usus, atque aliquod bellum incidit (quod ante Cæsaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent); omnes in bello versantur; atque eorum, ut quisque est genere copiisque amplissimus,

 ita

ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

XVI. Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus, atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in prœliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse aliter Deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque ejusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent: quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis, circumventi flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto aut latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora Diis immortalibus esse arbitrantur. Sed quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

XVII. Deum maxime Mercurium colunt. Hujus sunt plurima simulacra: hunc omnium inventorem artium ferunt; hunc viarum atque itinerum ducem; hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc, Apollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam. De his eandem fere, quam reliquæ gentes, habent opinionem. Apollinem, morbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia transdere; Jovem, imperium cælestium tenere; Martem, bella regere. Huic, quum prœlio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerumque devovent. Quæ superaverint, animalia capta immolant; reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet. Neque sæpe accidit, ut, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab Druidibus proditum dicunt: ob eam caussam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt; et dies natales, et mensium, et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustinere

nere possint, palam ad se adire non patiuntur; filiumque in puerili ætate in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt.

XIX. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur. Uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem; et quum paterfamilias illustriore loco natus decessit, ejus propinqui conveniunt; et de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent: et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa; omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia; ac, paullo supra hanc memoriam, servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, justis funebribus confectis, una cremabantur.

XX. Quæ civitates commodius suam Rempublicam administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de Republica a finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, neve cum quo alio communicet; quod sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, et ad facinus impelli, et de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. De Republica, nisi per concilium loqui non conceditur.

XXI. Germani multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsint; neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quorum opibus aperte juvantur, Solem et Vulcanum et Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit. Ab parvulis labori ac duritiei student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires, nervosque confirmari putant. Intra annum vero vicesimum feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus. Cujus rei nulla est occultatio; quod et promiscue in flumini-

bus perluuntur, et pellibus aut parvis Rhenonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda.

XXII. Agriculturæ non ſtudent; majorque pars victus eorum lacte et caſeo et carne conſiſtit: neque quiſquam agri modum certum, aut fines proprios habet; ſed magiſtratus ac principes in annos ſingulos gentibus cognationibuſque hominum, qui una coierint, quantum eis, et quo loco viſum eſt, attribuunt agri; atque anno poſt alio tranſire cogunt. Ejus rei multas afferunt cauſas; ne aſſidua conſuetudine capti ſtudium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare ſtudeant, potentioreſque humiliores poſſeſſionibus expellant; ne accuratius, ad frigora atque æſtus vitandos, ædificent, ne qua oriatur pecuniæ cupiditas; qua ex re factiones diſſenſioneſque naſcuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum ſuas quiſque opes cum potentiſſimis æquari videat.

XXIII. Civitatibus maxima laus eſt, quam latiſſimas circum ſe vaſtatis finibus ſolitudines habere. Hoc proprium virtutis exiſtimant, expulſos agris finitimos cedere, neque quemquam prope ſe audere conſiſtere. ſimul hoc ſe fore tutiores arbitrantur, repentinæ incurſionis timore ſublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magiſtratus, qui ei bello præſint, ut vitæ neciſque habeant poteſtatem, deliguntur. In pace nullus communis eſt magiſtratus, ſed principes regionum atque pagorum inter ſuos jus dicunt, controverſiaſque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujuſque civitatis fiunt: atque ea juventutis exercendæ ac deſidiæ minuendæ cauſa fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in conſilio ſe dixit ducem fore, ut qui ſequi velint, profiteantur; conſurgunt ii, qui et cauſam, et hominem probant, ſuumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis ſecuti non ſunt, in deſertorum ac proditorum numero ducuntur: omniumque rerum iis poſtea fides abrogatur. Hoſpites violare, fas non putant: qui, quaque de cauſa, ad eos venerunt, ab injuria prohibent, ſanctoſque habent: iis omnium domus patent, victuſque communicatur.

XXIV. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute ſuperarent, et ultro bella inferrent; ac, propter hominum multitudinem agrique inopiam, trans Rhenum colo-

nias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Hercyniam silvam, quam Eratostheni et quibusdam Græcis fama notum esse video, quam illi Orcyniam appellant, Volcæ Tectosages occuparunt, atque ibi consederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet justitiæ et bellicæ laudis opinionem: nuncque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent; eodem victu et cultu corporis utuntur. Gallis autem propinquitas et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur. Paulatim assuefacti superari, multisque victi prœliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

XXV. Hujus Hercyniæ silvæ, quæ supra demonstrata est, latitudo IX dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium. Hinc se flectit sinistrorsus, diversis a flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. Neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se adisse ad initium ejus silvæ dicat, quum dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus quæ maxime differant ab cæteris, et memoriæ prodenda videantur, hæc sunt.

XXVI. Est bos cervi figura: cujus a media fronte inter aures unum cornu exsistit excelsius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. Ab ejus summo sicut palmæ, rami quam late diffunduntur. Eadem est feminæ marisque natura, eadem forma, magnitudoque cornuum.

XXVII. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum est consimilis capris figura et varietas pellium; sed magnitudine paullo antecedunt, mutilæque sunt cornibus, et crura sine nodis articulisque habent, neque quietis causa procumbunt: neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese aut sublevare, possunt. His sunt arbores pro cubilibus. Ad eas se applicant, atque ita paullum modo reclinatæ quietem capiunt: quarum ex vestigiis quum est animadversum a venatoribus, quo se recipere consueverint, omnes eo loco, aut a radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur.

tur. Huc quum se ex consuetudine reclinaverint, infirmas arbores pondere affligunt, atque una ipsæ concidunt.

XXVIII. Tertium est genus eorum, qui Uri appellantur. Ii sunt magnitudine paullo infra elephantos; specie et colore et figura tauri. Magna vis est eorum et magna velocitas. neque homini, neque feræ, quam conspexerint, parcunt. Hos studiose foveis captos interficiunt. Hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; et, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines, et mansuefieri, ne parvuli quidem excepti, possunt. Amplitudo cornuum, et figura et species multum a nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiose conquisita ab labris argento circumcludunt: atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXIX. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in silvas recepisse: inopiam frumenti veritus; quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit, atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV constituit, præsidiumque cohortium XII pontis tuendi causa, ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit. Ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis, per Arduennam silvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusque amplius D in longitudinem patet, L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit; si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat, ne qua ejus adventus procul significatio fiat. Sese confestim subsequi dicit.

XXX. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur.

dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna poteſt: nam ſicut magno accidit caſu, ut in ipſum incautum atque imparatum incideret: priuſque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nunciis afferretur: ſic magnæ fuit fortunæ, omni militari inſtrumento, quod circum ſe habebat, erepto, rhedis equiſque comprehenſis, ipſum effugere (mortem). Sed hoc eo factum eſt; quod, ædificio circumdato ſilva (ut ſunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi æſtus cauſa, plerumque ſilvarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiareſque ejus anguſto in loco equitum noſtrorum vim pauliſper ſuſtinuerunt. Iis pugnantibus, illum in equum quidam ex ſuis intulit. Fugientem ſilvæ texerunt. Sic ad ſubeundum periculum, et ad vitandum, multum fortuna valuit.

XXXI. Ambiorix copias ſuas judicione non conduxerit; quod prœlio dimicandum non exiſtimaverit: an tempore excluſus, et repentino equitum adventu prohibitus fuerit; quum reliquum exercitum ſubſequi crederet; dubium eſt. Sed certe, clam dimiſſis per agros nunciis, ſibi quemque conſulere juſſit, quorum pars in Arduennam ſilvam, pars in continentes paludes profugit: Qui proximi Oceano fuerunt, ii in inſulis ſeſe occultaverunt, quas æſtus efficere conſuerunt. Multi ex ſuis finibus egreſſi ſe ſuaque omnia alieniſſimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige conſilium inierat, ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non poſſet, omnibus precibus deteſtatus Ambiorigem, qui ejus conſilii auctor fuiſſet; taxo, cujus magna in Gallia Germaniaque copia eſt, ſe exanimavit.

XXXII. Segni Condruſique, ex gente et numero Germanorum, qui ſunt inter Eburones Treviroſque, legatos ad Cæſarem miſerunt; oratum, ne ſe in hoſtium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui eſſent citra Rhenum, cauſam eſſe unam judicaret: nihil ſe de bello cogitaſſe, nulla Ambiorigi auxilia miſiſſe. Cæſar explorata re quæſtione captivorum, ſi qui ad eos Eburones ex fuga conveniſſent, ad ſe ut reducerentur, imperavit: ſi ita feciſſent, fines eorum ſe violaturum negavit. Tum copiis in tres partes diſtributis impedimenta omnium legionum Atuatucam contulit. Id caſtelli nomen eſt. Hoc fere eſt

in

in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius, hiemandi caussa consederant. Hunc quum reliquis rebus locum probabat Cæsar; tum quod superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret, præsidio impedimentis legionem XIV reliquit, unam ex iis III, quas proxime conscriptas ex Italia transduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosque equites attribuit.

XXXIII. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus III ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci jubet. C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit; ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes, ire constituit; quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens post diem VII sese reversurum confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum, Treboniumque hortatur, si Reipublicæ commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint.

XXXIV. Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita spem præsidii aut salutis aliquam offerebat, consederat. Hæc loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda, (nullum enim poterat, universis perterritis ac dispersis, periculum accidere) sed in singulis militibus conservandis; quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam et prædæ cupiditas multos longius evocabat; ac silvæ incertis occultisque itineribus, confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendique erant milites. Si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus Romani postulabat; locus ipse erat præsidio barbaris; neque ex occulto insidiandi, et dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentia

ligentia provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas civitates nuncios dimittit. Omnes evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potius in silvis Gallorum vita, quam legionariorum periclitaretur; simul ut, magna multitudine circumfusa, pro tali facinore, stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXV. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diesque appetebat VII, quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit, et quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvam modo timoris causam afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum II millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno: a quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Usipetes, supra docuimus. Transeuntes Rhenum navibus ratibusque, XXX millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt: multos ex fuga dispersos excipiunt: magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati præda longius procedunt. Non hos palus in bello latrociniisque natos, non silvæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt: profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis: Quid vos inquit, hanc miseram ac tenuem sectamini prædam, quibus jam licet esse fortunatissimis? III horis Atuatucam venire potestis: huc omnes fortunas exercitus Romanorum contulit. Præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: ipsi Atuatucam contendunt, usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXVI. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset; VII die diffidens Cæsarem de numero dierum

dierum fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur: simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam, pæne obsessionem appellabant: siquidem ex castris egredi non liceret, nullum hujusmodi casum exspectans, quo ix oppositis legionibus, maximoque equitatu, dispersis ac pæne deletis hostibus, in millibus passuum III offendi posset, v cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter et castra, unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relicti: ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter CCC sub vexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur.

XXXVII. Hoc ipso tempore et casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent; usque eo, ut, qui sub vallo tenderent mercatores, respiciendi sui non haberent facultatem. Inopinantes nostri re nova perturbantur: ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. Ægre nostri portas tuentur. Reliquos aditus locus ipse per se munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quærit: neque, quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius jam capta castra pronunciat: alius, deleto exercitu atque imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religiones fingunt: Cottæque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. Perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur; ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cujus mentionem superioribus prœliis fecimus; ac diem jam v cibo caruerat. Hic, diffisus suæ ac omnium saluti, inermis ex taburnaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo

mo esse rem discrimine: capit arma a proximis, atque in porta consistit. Sequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat. Paullisper prœlium una sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: ægre per manus tractus, servatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant; tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum præbeant.

XXXIX. Interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt, præcurrunt equites: quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. Modo conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunum militum centurionesque ora convertunt: quid ab his præcipiatur, exspectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt; redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse, ex captivis cognoverant. Postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

XL. Calones in proximum tumulum procurrunt. Hinc celeriter dejecti se in signa manipulosque conjiciunt: eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent: quoniam tam propinqua sint castra: etsi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt: alii, ut in jugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus. Itaque, inter se cohortati, duce C. Trebonio equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad unum in castra perveniunt omnes. Hos subsecuti calones equitesque, eodem impetu, militum virtute servantur. At ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris (percepto) neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim, celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed se, in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnuli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum causa, virtutis, in superiores erant ordines hujus legionis transducti, ne antepartam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem in-

columis in castra pervenit: pars a barbaris circumventa, periit.

XLI. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat; ut, pæne alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantùm se ex fuga recepisse dicerent, neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent. Quem timorem, Cæsaris adventus sustulit.

XLII. Reversus ille, eventus belli non ignarus, unum, quod cohortes ex statione et præsidio essent emissæ, questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multùm fortùnam in repentino hostium adventu potuisse judicavit: multo etiam amplius, quod pæne ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertissent. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenùm transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficìum obtulerant.

XLIII. Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tanta multitudine jumentorum atque hominum consumebantur; sed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in præsentia se occultassent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modo visum ab se Ambiorigem in fuga captivi; sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent: ut spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam a Cæsare gratiam inituros putarent, pæne naturam studio vincerent: semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur; atque ille latebris, ac silvis, aut saltibus se eriperet; et noctu occultatus, alias regiones partesque peteret, non majore equitum præsidio, quam IV, quibus solis vitam suam committere audebat.

XLIV.

XLIV. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocortorum Remorum reducit: concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum questionem habere instituit; et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententia pronunciata, more majorum supplicium sumpsit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt: quibus quum aqua atque igni interdixisset, II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocavit; frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

LIBER VII.

I. QUIETA Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur: ubi cognoscit de P. Clodii cæde; de Senatusque consulto certior factus, ut omnes Italiæ juniores conjurarent, delectum tota provincia habere instituit. Eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retinere urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. Hac impulsi occasione, qui jam ante se populi Romani imperio subjectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliæ conciliis, silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: hunc casum ad ipsos recidere posse, demonstrant: miserantur communem Galliæ fortunam, omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur: ut Cæsar ab exercitu intercludatur: id esse facile, quod neque legiones, absente imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque imperator sine præsidio ad legiones pervenire possit. Postremo in acie præstare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a majoribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum, communis salutis causa, recusare; principesque

que se ex omnibus bellum facturos pollicentur: et, quoniam in præsentia obsidibus cavere inter se non possent, ne res efferatur, ut jurejurando ac fide sanciatur, petunt; collatis militaribus signis, quo more eorum gravissimæ cerimoniæ continentur; ne, facto initio belli, a reliquis deserantur. Tunc, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus, qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio discedítur.

III. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt; civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in iis C. Fusium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ, jussu Cæsaris, præerat, interficiunt; bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur. Nam, ubi major atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt, et proximis tradunt; ut tunc accidit. Nam, quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter CLX.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summæ potentiæ adolescens, cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus; convocatis suis clientibus, facile eos incendit. Cognito ejus consilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergovia: non tamen desistit; atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate, in suam sententiam perducit. Hortatur, ut, communis libertatis causa, arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paullo ante erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur. Dimittit quoquo versus legationes: obtestatur, ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos Lemovices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adjungit. Omnium consensu ad eum defertur imperium. Qua oblata potestate, omnibus iis civitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci jubet. Armorum quantum quæque civitas

domi,

domi, quodque ante tempus efficiat, constituit. In primis equitatui studet: summæ diligentiæ summam imperii severitatem addit: magnitudine supplicii dubitantes cogit. Nam, majore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat: leviore de causa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, et magnitudine pœnæ perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ cum parte copiarum in Ruthenos mittit. Ipse in Bituriges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Ædui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt: qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertunt: legatisque nostris renunciant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse: quibus id concilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumsisterent. Id eane de causa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Arvernis conjungunt.

VI. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis, quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo quum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. Nam, si legiones in provinciam accerseret, se absente in itinere prœlio dimicaturas intelligebat. Si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat.

VII. Interim Lucterius Cadurcus in Ruthenos missus eam civitatem Arvernis conciliat. Progressus in Nitiobriges et Gabalos, ab utrisque obsides accipit; et, magna coacta manu, in provinciam Narbonem versus, eruptionem facere contendit. Qua re nunciata Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo quum venisset, timentes confirmat; præsidia in Ruthenis Provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus,

 circumqu

circumque Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit; partem copiarum ex provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII His rebus comparatis, represso jam Lucterio et remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur: etsi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissima nive iter impediebat: tamen discussa nive vi in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cebenna, ut muro, munitos existimabant ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quam latissime possent, vagentur, et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumsistunt, atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, non se ab hostibus diripi patiatur; præsertim quum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

IX. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu ventura, opinione præceperat, per caussam supplementi, equitatusque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quam latissime pervagentur. Daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus, suis inopinantibus, qua maximis potest itineribus Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit; ubi II legiones hiemabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eo quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque in unum locum omnes cogit, quam de ejus adventu Arvernis nunciari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus (Gergoniam) Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico prœlio victos Cæsar collocaverat, Æduisque attribuerat, oppugnare instituit.

X. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret; ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis præsidium videretur positum esse: sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortenturque ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit. Idque biduo circumvallavit. Tertio die missis ex oppido legatis de deditione: arma proferri, jumenta produci, ac obsides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur; qui tunc primum, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo Cæsar pervenit; et, castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem usui sint militibus imperat; et, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat; veritus, ne noctu ex oppido profugerent, II legiones in armis excubare jubet. Genabenses paullo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire cœperunt. Qua re per exploratores nunciata Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit; atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum angustiæ multitudinis fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit, prædam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu cognovit, oppugnatione desistit, atque obviam Cæsari proficiscitur.

Ille oppidum Biturigum positum in via Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret; ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum transdita, quum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma jumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simul atque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, quum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis districtis portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt.

XIII. Cæsar ex castris equitatum educi jubet, prœliumque equestre committit: laborantibus jam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam conjecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione profectus est: quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

X.V. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad consilium convocat. Docet longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabula ione et commeatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi abundent; et quod anni tempore subleventur. Pabulum secari non posse. Necessario dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. Præterea, salutis caussa, rei familiaris commoda negligenda. Vicos atque ædificia incendi oportere, hoc spatio a (Boia) quoquo versus, quo pabulandi caussa adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur,

geratur, eorum opibus ſubleventur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius a caſtris progreſſuros: neque intereſſe, ipſos ne interficiant, impedimentiſve exuant, quibus amiſſis bellum geri non poſſit: præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione, et loci natura, ab omni ſint periculo tuta: neu ſuis ſint ad detractandam militiam receptacula, neu Romanis propoſita ad copiam commeatus, prædamque tollendam. Hæc ſi gravia, aut acerba videantur, multo illa gravius æſtimari debere, liberos, conjuges in ſervitutem abſtrahi, ipſos interfici; quæ ſit neceſſe accidere victis.

XV. Omnium conſenſu hæc ſententia probata, uno die amplius xx urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conſpiciuntur: quæ etſi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc ſibi ſolatii proponebant, quod ſe, prope explorata victoria, celeriter amiſſa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ et præſidio et ornamento ſit civitati, ſuis manibus ſuccendere cogerentur: facile ſe loci natura defenſuros dicunt; quod prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, unum habeat et perangustum aditum. Datur petentibus venia, diſſuadente primo Vercingetorige, poſt concedente, et precibus ipſorum, et miſericordia vulgi. Defenſores idonei oppido deliguntur.

XVI. Vercingetorix minoribus Cæſarem itineribus ſubſequitur, et locum caſtris deligit, paludibus ſilviſque munitum, ab Avarico longe millia paſſuum xv. Ibi per certos exploratores in ſingula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoſcebat; et quid fieri vellet, imperabat. Omnes noſtras pabulationes frumentationeſque obſervabat, diſperſoſque, quum longius neceſſario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat; etſi, quantum ratione provideri poterat, ab noſtris occurrebatur, ut incertis temporibus, diverſiſque itineribus iretur.

XVII. Caſtris ad eam partem oppidi poſitis, Cæſar, quæ intermiſſa a flumine et palude aditum, ut ſupra diximus, anguſtum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas conſtituere cœpit: nam circumvallare loci natur-

natura prohibebat. De re frumentaria Boios, atque Æduos, adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum; usque eo, ut complures dies milites frumento caruerint, et pecore, e longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita populi Romani majestate, et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar, quum in opere singulas legiones appellaret; et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re discederent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare omnes perferre acerbitates, quam non civibus Romanis qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. Hæc eadem centurionibus, tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur.

XVIII. Quum jam muro appropinquassent turres, ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem, consumpto pabulo castra movisse propius Avaricum, atque ipsum, cum equitatu expeditisque, qui inter equites prœliari consuessent, insidiarum causa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimentaque sua, in arctiores silvas abdiderunt; copias omnes, in loco edito atque aperto, instruxerunt. Qua re nunciata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri jussit.

XIX. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant; sic animo parati, ut si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex

loco superiore: ut qui propinquitatem loci viderent, paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimarent: qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. Indignantes milites Cæsar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto, et signum prœlii exposcentes, edocet; quanto detrimento et quot virorum fortium morte necesse esset constare victoriam: quos quum sic animo paratos videret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem: Sic milites consolatus eodem die reducit in castra; reliquaque, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

XX. Vercingetorix, quum ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent: non hæc omnia fortuito, aut sine consilio accidere potuisse: regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus ad hæc respondit: Quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, et illic fuisse utilem, quo sint profecti, summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei, propter animi mollitiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent: Romani si casu intervenerint, fortunæ: si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, et virtutem despicere potuerint; qui dimicare non ausi turpiter se in castra receperint. Imperium se a Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ jam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata. Quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. Quod ut intellegatis, inquit, sincere a me pronunciari, audite Romanos milites. Producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, et fame vinculisque excruciaverat. Ii jam ante edocti, quæ

interrogati

interrogati pronunciarent, milites se esse legionarios dicunt; fame et inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent. Simili omnem exercitum inopia premi, nec jam vires sufficere cujusquam, nec ferre operis laborem posse. Itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc a me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cujus opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame pæne consumptum videtis: quem turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat a me provisum est.

XXI. Conclamat omnis multitudo, et suo more armis concrepat: quod facere in eo consueverunt, cujus orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum, nec majori ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod penes eos, si oppidum retinuissent, summam victoriæ constare, intelligebant.

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusque modi Gallorum occurebant: ut est summæ genus sollertiæ, atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. Nam et laqueis falces avertebant, quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahebant: eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant; et apertos cuniculos præusta et præacuta materia, et pice fervefacta, et maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant.

XXIII. Muris autem omnibus Gallicis hæc fere forma est. Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur.

tur. Eæ revinciuntur introrsus; et multo aggere vestiuntur. Ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. Iis collocatis et coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes; sed paribus intermissæ spatiis, singulæ singulis saxis interjectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum justa muri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus, aut saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant: tum, ad utilitatem et defensionem urbium, summam habet opportunitatem; quod et ab incendio lapis, et ab ariete materia defendit: quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perrumpi, neque distrahi potest.

XXIV. Iis tot rebus impedita oppugnatione, milites quum toto tempore luto, frigore et assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superaverunt, et diebus xxv aggerem latum pedes cccxxx, altum pedes lxxx, exstruxerunt. Quum is murum hostium pæne contingeret, et Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur; paullo ante iii vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant; eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminus jaciebant; picem alii reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

XXV. Quum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur; eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur; accidit inspectantibus nobis,

quod, dignum memoria visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem e regione turris projiciebat, scorpione ab latere dextro transjectus, exanimatusque concidit: hunc ex proximis unus jacentem transgressus eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, et tertio quartus: nec ille prius est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die, consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et jubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati non magna jactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant; et palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, quum matresfamilias repente in publicum procurrerunt, flentesque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent: quos ad capiendam fugam natura et virium infirmitas impediret. Ubi eos perstare in sententia viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare; et significare de fuga Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt.

XXVII. Postero die Cæsar promota turri, directisque operibus, quæ facere instituerat: magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendam consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat: suosque languidius in opere versari jussit, et quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent; iis, qui primi murum adscendissent, præmia proposuit, militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter complerunt.

XXVIII. Hostes re nova perterriti, muro turribusque dejecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt; hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contraveniretur,

retur, acie instructa, depugnarent. Ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parsque ibi, quum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus; pars jam egressa portis ab equitibus est interfecta. Nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic, et Genabensi cæde, et labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multa jam nocte, silentio sic ex fuga excepit, (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oriretur), ut procul in via dispositis familiaribus suis, principibusque civitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret; quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXIX. Postero die concilio convocato, consolatus cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque acie vicisse Romanos: sed artificio quodam et scientia oppugnationis; cujus rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerum eventus exspectent: sibi nunquam placuisse Avaricum defendi, cujus rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, et nimia obsequentia reliquorum uti hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum. Nam, quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adjuncturum; atque unum consilium totius Galliæ effecturum; cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere: idque se prope jam effectum habere. Interea æquum esse, ab iis communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius hostium repentinos impetus sustinere possent.

XXX. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, neque conspectum multitudinis fugerat: plusque animo providere et præsentire existimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat. Itaque ut reliquorum

imperatorum res adverſæ auctoritatem minuunt; ſic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. Simul in ſpem veniebant, ejus affirmatione de reliquis adjungendis civitatibus, primumque eo tempore Galli caſtra munire inſtituerunt: et ſic ſunt animo conſternati homines inſueti laboris; ut omnia, quæ imperarentur, ſibi patienda exiſtimarent.

XXXI. Nec minus, quam eſt pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret, atque earum principes donis pollicitationibuſque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quiſque et oratione ſubdola aut amicitia facillime capi poſſet. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos veſtiendoſque curat. Simul ut diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, et quam ante diem in caſtra adduci velit; ſaggittarioſque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, et ad ſe mitti, jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Theutomatus Olloviconis filius rex Nitiobrigum, cujus pater ab Senatu noſtro amicus erat appellatus, cum magno equitum ſuorum numero, et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit.

XXXII. Cæſar Avarici complures dies commoratus, ſummamque ibi copiam frumenti, et reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. Jam prope hieme confecta, quum ipſo anni tempore ad gerendum bellum vocaretur; et ad hoſtem proficiſci conſtituiſſet; ſive eum ex paludibus ſilviſque elicere, ſive obſidione premere poſſet; legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum: ut maxime neceſſario tempore civitati ſubveniat: ſummo eſſe in periculo rem, quod, quum ſinguli magiſtratus antiquitus creari, atque regiam poteſtatem annum obtinere conſueſſent, duo magiſtratum gerant; et ſe uterque eorum legibus creatum eſſe dicat. Horum eſſe alterum Convictolitanem, florentem et illuſtrem adoleſcentem; alterum Cotum antiquiſſima familia natum, atque ipſum hominem ſummæ potentiæ, et magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magiſtratum geſſerit: civitatem omnem eſſe in armis: diviſum Senatum, diviſum populum in ſuas cujuſque eorum clientelas. Quod ſi diutius alatur controverſia; fore, uti

pars

pars cum civitatis parte confligat: id ne accidat, positum in ejus diligentia atque auctoritate.

XXXIII. Cæsar, etsi a bello atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent; ne tanta, et tam conjuncta populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim, atque ad arma, descenderet; atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige accerseret; huic rei prævertendum existimavit: et, quod, legibus Æduorum, iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure, aut legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, Senatumque omnem, et quos inter controversia esset, Decetiam ad se evocavit. Quum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renunciatum; quum leges, duos ex una familia, vivo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in Senatu esse prohiberent; Cotum magistratum deponere coegit: Convictolitanem. qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit.

XXXIV. Hoc decreto interposito, cohortatus Æduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur, atque, omnibus omissis rebus, huic bello servirent; eaque, quæ meruissent, præmia ab se, devicta Gallia, exspectarent, equitatumque omnem, et peditum millia x sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ causa disponeret; exercitum in duas partes divisit. IV legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit: VI ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit. Equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab altera Elaveris parte iter facere cœpit.

XXXV. Quum uterque utrique esset exercitus in conspectu, fereque e regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent; erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne majorem æstatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Elaver vado transiri soleat. Itaque, ne id

 accideret

accideret, silvestri loco castris positis, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum II legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, demptis (quartis) quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. Iis quam longissime possent progredi jussis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum, iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cæpit. Celeriter effecto opere, legionibusque transductis, et loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

XXXVI. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit, equestrique prœlio eo die levi facto, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit: de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis, mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, qua despici poterat horribilem speciem præbebat; principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie convenire jubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin, equestri prœlio interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat, e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus: quem si tenerent nostri, et aquæ magna parte, et pabulatione libera prohibituri hostes videbantur. Sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebantur. Tamen silentio noctis Cæsar, ex castris egressus, prius quam subsidium ex oppido veniri posset, dejecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; fossamque duplicem duodenum pedum a majoribus castris ad minora perduxit: ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

XXXVII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Æduus, cui magistratum adjudicatum a Cæsare demonstravimus,

demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum iis præmium communicat; hortaturque eos, ut se liberos, et imperio natos, meminerint: unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat: ejus auctoritate reliquas contineri, qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, ut justissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Ædui de suo jure, et de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quam Romani ad Æduos, veniant? Celeriter adolescentibus, et ratione magistratus, et præmio deductis, quum se vel principes ejus consilii fore profiterentur; ratio perficiendi quærebatur; quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur; atque ea ducenda curaret, fratresque ejus ad Cæsarem præcurrerent: reliqua qua ratione agi placeat, constituunt.

XXXVIII. Litavicus, accepto exercitu, quum millia passuum circiter xxx ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus, lacrimans: Quo proficiscimur, inquit, milites? Omnis noster equitatus, nobilitas omnis interiit; principes civitatis Eporedorix, et Virdumarus insimulati proditionis ab Romanis, indicta causa, interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt. Nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare Producuntur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt: multos equites Æduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media cæde profugisse. Conclamant Ædui, et Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. Quasi vero, inquit ille, consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere, et cum Arvernis nosmet conjungere? An dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt:

interierunt: atque hos latrones interficiamus. Ostendit cives Romanos, qui ejus præsidii fiducia una erant. Continuo magnum numerum frumenti, commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio, de cæde equitum et principum, permovet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

XXXIX. Eporedorix Æduus summo loco natus adolescens, et summæ domi potentiæ, et una Virdomarus, pari ætate et gratia; sed genere dispari; quem Cæsar sibi ab Divitiaco transditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio: et in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverat. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert; orat, ne patiatur, civitatem pravis adolescentium consiliis, ab amicitia populi Romani deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æstimare posset.

XL. Magna affectus sollicitudine hoc nuncio Cæsar, quod semper Æduorum civitati præcipue induserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas IV, equitatumque omnem ex castris educit. Nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra: quod res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus II castris præsidio relinquit. Fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoveantur: cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et Virdomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suosque appellare, jubet. Iis cognitis, et Litavici fraude perspecta, Ædui manus tendere, et deditionem significare, et projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clientibus, quibus nefas more Gallorum,

est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit.

XLI. Cæsar, nunciis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere, equites a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copiis castra oppugnata demonstrant: quam crebro integri defessis succederent, nostrosque assiduò labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuo esset iisdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magnò usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras, pluteosque vallo addere, et se in posterum diem similem ad casum parare. Iis rebus cognitis, Cæsar summo studio militum, ante ortum Solis in castra pervenit.

XLII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nunciis a Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeat pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit; ut, facinore admisso, ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium tribunum militum, iter ad legionem facientem, fide data, ex oppido Cabillono educunt. Idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident, multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant.

XLIII. Interim, nuncio allato, omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt: Litavici, fratrumque bona publicant: legatos ad Cæsarem, sui purgandi gratia, mittunt: hæc faciunt, recuperandorum suorum causa: sed contaminati facinore, et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, et timore pœnæ ex-

territi,

territi, consilia clam de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: nihil se, propter inscientiam levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare, neque de sua in Æduos benevolentia deminuere. Ipse majorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum a Gergovia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio nata a timore defectionis similis fugæ videretur.

XLIV. Hæc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. Nam quum minora in castra, operis perspiciendi causa, venisset, animadvertit, collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus, quærit ex perfugis causam; quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse ejus jugi prope æquum; sed silvestre et angustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi: vehementer huic illos loco timere; nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pæne circumvallati, atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige evocatos.

XLV. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum turmas eo de media nocte: iis imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis pervagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci, eque iis stramenta detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur; longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, et paullum progressam inferiore loco constituit, silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio; atque omnes illo munitionum copiæ transducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne

ex

ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora transducit: legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur. Quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit. Hoc una celeritate posse vitari. Occasionis esse rem, non prœlii. His rebus expositis, signum dat, et ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Æduos mittit.

XLVI. Oppidi murus ab planitie, atque initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat. Quidquid huic circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis VI pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, præduxerant Galli; atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites signo dato, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus Rex Nitiobrigum subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet.

XLVII. Consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani jussit: legionisque decimæ, qua cum erat concionatus, signa constitere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quod satis magna vallis intercedebat, tamen a tribunis militum legatisque, ut erat a Cæsare præceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris victoriæ, et hostium fuga, superiorumque temporum secundis prœliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent, neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque appropinquarunt. Tum vero ex omnibus urbis partibus, orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido ejecerunt. Matresfamilias de muro vestem argentumque jactabant; et pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent.

abſtinerent. Nonnullæ de muris per manus demiſſæ, ſeſe militibus tranſdebant. L. Fabius centurio legionis VIII, quem inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat excitari ſe Avaricencibus præmiis, neque commiſſurum, ut prius quiſquam murum adſcenderet, tres ſuos nactus manipulares, atque ab iis ſublevatus murum adſcendit. Eos ipſe rurſus ſingulos exceptans, in murum extulit.

XLVIII. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut ſupra demonſtravimus, munitionis cauſa, convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmiſſis equitibus, magno concurſu eo contenderunt. Eorum ut quiſque primus venerat, ſub muro conſiſtebat, ſuorumque pugnantium numerum augebat. Quorum quum magna multitudo conveniſſet, matresfamilias, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, et, more Gallico, paſſum capillum oſtentare, liberoſque in conſpectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio; ſimul et curſu, et ſpatio pugnæ defatigati non facile recentes atque integros ſuſtinebant.

XLIX. Cæſar, quum iniquo loco pugnari, hoſtiumque augeri copias videret, præmetuens ſuis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus caſtris præſidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex caſtris celeriter educeret, et ſub infimo colle ab dextro latere hoſtium conſtitueret: ut, ſi noſtros depulſos loco vidiſſet, quo minus libere hoſtes inſequerentur, terreret. Ipſe paullum ex eo loco cum legione progreſſus, ubi conſtiterat, eventum pugnæ exſpectabat.

L. Quum acerrime comminus pugnaretur; hoſtes loco et numero, noſtri virtute confiderent: ſubito ſunt Ædui viſi, ab latere noſtris aperto: quos Cæſar ab dextra parte alio adcenſu, manus diſtinendæ cauſa miſerat. Ii ſimilitudine armorum vehementer noſtros perterruerunt: ac, tametſi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod inſigne pacatis eſſe conſueverat, tamen id ipſum ſui fallendi cauſa milites ab hoſtibus factum exiſtimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique una murum adſcenderant, circumventi, atque interfecti, de muro præcipitantur. M. Petreius ejuſdem legionis centurio, quum portas exſcindere conatus eſſet, a multitudine oppreſſus, ac ſibi deſperans, multis jam vulneribus acceptis, manipularibus

ribus suis, qui illum secuti erant: Quoniam, inquit, me una vobiscum servare non possum, vestræ quidem certe saluti prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus in periculum deduxi. Vos, data facultate, vobis consulite. Simul irrupit in medios hostes; duobusque interfectis, reliquos a porta paullum submovit. Conantibus auxiliari suis: Frustra, inquit, meæ vitæ subvenire conamini, quem jam sanguis viresque deficiunt. Proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite. Ita pugnans post paullum concidit, ac suis saluti fuit.

LI. Nostri, quum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, dejecti sunt loco; sed intolerantius Gallos insequentes legio X tardavit, quæ pro subsidio paullo æquiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paullo minus DCC desiderati.

LII. Postero die Cæsar, concione advocata, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit; quod sibi ipsi judicavissent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque, signo recipiendi dato, constitissent, neque a tribunis militum legatisque retineri potuissent: exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, quum, sine duce, et sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset: ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset: tantopere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam et continentiam, quam virtutem, atque animi magnitudinem, desiderare.

LIII. Hac habita concione, et ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent: eadem de profectione cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit: aciemque idoneo loco

 constituit.

constituit. Quum Vercingetorix nihilo magis in æquum locum descenderet, levi facto equestri prœlio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum existimans, in Æduos castra movit. Ne tum quidem insecutis hostibus, III die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit.

LIV. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Æduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Æduos profectum; opus esse et ipsos præcedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his, breviter sua in Æduos merita exposuit: quos, et quam humiles accepisset: compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset; ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis, eos ab se dimisit.

LV. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat. Huc magnum numerum equorum hujus belli causa in Italia atque Hispania coëmptorum miserat. Eo quum Eporedorix Viridomarusque venissent, et de statu civitatis cognovissent, Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Convictolitanem, magistratum magnamque partem Senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos: non prætermittendum tantum commodum existimaverunt; itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi aut itineris causa convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; oppidum, quod ab se teneri non posse judicabant,

dicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti, quod subito potuerunt, navibus avexerunt: reliquum flumine atque incendio corruperunt: ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris causa, ostentare cœperunt, si aut re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex Provincia expellere possent: quam ad spem multum eos adjuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri non posse videretur.

LVI. Quibus rebus cognitis Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum; ut prius, quam essent majores eo copiæ coactæ, dimicaret. Nam ut commutato consilio iter in Provinciam converteret, id ne tum quidem necessario faciendum existimabat, quum infamia atque indignitas rei, et oppositus mons Gebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maxime, quod adjungi Labieno atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer cupiebat. Itaque admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem, ad Ligerim pervenit; vadoque per equites invento, pro rei necessitate, opportuno; ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit, frumentumque in agris, et copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit.

LVII. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ, cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii transditur Camulogeno Aulerco: qui prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is, quum animadvertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit; nostrosque transitu prohibere instituit.

LVIII. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Metiosedum pervenit. Id est oppidum Senonum, in insula Sequanæ positum, ut paullo ante Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L, celeriterque conjunctis, atque eo militibus impositis, et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, et secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hostes, re cognita ab iis, qui a Metiosedo profugerant, Lutetiam incendi, pontesque ejus oppidi rescindi jubent; ipsi profecti palude, in ripis Sequanæ, e regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt.

LIX. Jam Cæsar a Gergovia discessisse audiebatur: jam de Æduorum defectione, et secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, interclusum itinere et Ligere Cæsarem, inopia frumenti coactum, in Provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea censerat, intelligebat. Neque jam, ut aliquid acquireret, prœlioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovaci, quæ civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant: alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat. Tum legiones a præsidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LX. Itaque sub vesperum consilio convocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter industrieque administrarent; naves, quas e Metiosedo deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; et, prima confecta vigilia, IV millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se exspectari, jubet. V cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit. V ejusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis

mentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres. Has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. Ipse post paullo, silentio egressus cum III legionibus, eum locum petit, quo naves appelli jusserat.

LXI. Eo quum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur, exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, et magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, et paullo infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant, tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam et præsidio e regione castrorum relicto, et parva manu Metiosedum versus missa, quæ tantum progrederetur, quantum naves processissent; reliquas copias contra Labienum duxerunt.

LXII. Prima luce et nostri omnes erant transportati, et hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, ut suæ pristinæ virtutis, et tot secundissimorum prœliorum memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarent; dat signum prœlii. Primo concursu, ab dextro cornu, ubi VII legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab sinistro, quem locum XII legio tenebat, quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ, quum VII legionis Tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, quum prœlium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, neque nostrorum militum

militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permisti, quos non silvæ montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum; ubi impedimenta totius exercitus relicta erant. Inde, cum omnibus copiis, ad Cæsarem pervenit.

LXIII. Defectione Æduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur. Quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Ædui, ut ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata, contendunt, ut ipsis summa imperii transdatur: et, re in controversiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur. Ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur: Treviri, quod aberant longius, et ab Germanis premebantur: quæ fuit causa, quare toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt se dejectos principatu: queruntur fortunæ commutationem; et Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum concilium ab reliquis separare audent. Inviti summæ spei adolescentes Eporedorix et Viridomarus, Vercingetorigi parent.

LXIV. Ille imperat reliquis civitatibus obsides. Denique ei rei constituit diem: huc omnes equites xv millia numero celeriter convenire jubet. Peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit; neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant ædificiaque incendant; qua rei familiaris jactura, perpetuum imperium libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, Æduis Segusianisque, qui sunt finitimi Provinciæ, x millia peditum imperat. Huc addit equites DCCC. His præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus jubet. Altera ex parte Gabalos proximosque pagos Arverno um

in Helvios, item Ruthenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. Hic nihilo minus clandestinis nunciis legationibusque Allobroges sollicitat, quorum mentes nondum a superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur.

LXV. Ad hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum et viginti, quæ ex ipsa coacta provincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis prœlio congressi pelluntur, et C. Valerio Donotauro Caburi filio principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, et interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitesque ab his accersit; et levis armaturæ peditus, qui inter eos prœliari consueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque, sed et equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit, Germanisque distribuit.

LXVI. Interea dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Arvernis, equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciæ ferri posset, circiter millia passuum x ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit; convocatisque ad concilium præfectis equitum, venisse tempus victoriæ, demonstrat: fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere; id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici. Majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos. Proinde agmine impeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter confici non posse: sin, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, suæ saluti consulant, et usu rerum necessariarum, et dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare.

Id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, et terrori hostibus futurum. Conclamant equites sanctissimo jurejurando confirmari oportere; ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset.

LXVII. Probata re, atque omnibus ad jusjurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies a duobus lateribus ostendunt. Una a primo agmine iter impedire cœpit. Qua re nunciata, Cæsar suum quoque equitatum tripartito divisum ire contra hostem jubet. Pugnatur una omnibus in partibus. Consistit agmen. Impedimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare, aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Cæsar, aciemque converti jubebat. Quæ res et hostes ad insequendum tardabat, et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt: fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur, compluresque interficiunt. Qua re animadversa, reliqui, ne circumvenirentur, veriti, se fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes. Tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur, Cotus præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; et Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis præfuerat; et Eporedorix, quo duce ante adventum Cæsaris Ædui cum Sequanis bello contenderunt.

LXVIII. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit; protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque impedimenta ex castris educi, et se subsequi jussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus præsidio relictis, sequutus. Quantum diei tempus est passum, circiter III millibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi; adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit.

LXIX. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito

edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse videretur. Cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina subluebant. Ante oppidum planities circiter millia passuum III in longitudinem patebat. Reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; fossamque et maceriam VI in altitudinem pedum præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI millium passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita; ibique castella XXIII facta, in quibus interdiu stationes disponebantur, ne qua subito eruptio fieret. Hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præsidiis tenebantur.

LXX. Opere instituto, fit equestre prœlium in ea planitie, quam intermissam collibus III millium passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Cæsar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam conjecti se ipsi multitudine impediunt; atque angustioribus portis (relictis) coartantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit magna cædes. Nonnulli, relictis equis, fossam transire, et maceriam transcendere conantur. Paullum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. Non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur. Veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant. Nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem a se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat, omnesque, qui per ætatem arma ferre possent, ad bellum cogant. Sua in illos merita proponit; obtestaturque, ut suæ salutis rationem habeant, neu se de communi libertate optime meritum in cruciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum LXXX delecta secum interitura demonstrat,

ratione

ratione inita, frumentum se exigue dierum xxx habere, sed paullo etiam longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritim distribuit: frumentum parce, et paullatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ exspectare, et bellum administrare parat.

LXXII. Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. Fossam pedum xx directis lateribus duxit; ut ejus solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant. Reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedibus CD reduxit: id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium complexus, nec facile totum opus militum corona cingeretur; ne de improviso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conjicere possent. Hoc intermisso spatio, duas fossas, xv pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum interiorem campestribus ac demissis locis, aqua ex flumine derivata, complevit. Post eas aggerem et vallum xii pedum exstruxit. Huic loricam pinnasque adjecit, grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum, atque aggeris; qui adscensum hostium tardarent: et turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX inter se distarent.

LXXIII. Erat uno tempore et materiari, et frumentari, et tantas munitiones fieri necesse, deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur; et nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summa vi conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis abscisis, atque horum dolabratis, atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ quinos pedes altæ, ducebantur. Huc illi stipites demissi, et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter se atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant. Hos Cippos appellabant. Ante hos, obliquis

liquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad summum fastigio. Huc teretes stipites feminis crassitudine, ab summo præacuti et præusti, demittebantur; ita ut non amplius IV digitis ex terra eminerent: simul confirmandi et stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. Hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris Lilium appellabant. Ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur; mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos Stimulos nominabant.

LXXIV. His rebus perfectis, regiones secutus, quam potuit, æquissimas pro loci natura, XIV millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas ab his contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, ejus discessu, munitionum præsidia circumfundi possent: neu cum periculo ex castris egredi cogerentur; dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes convectum jubet.

LXXV. Dum hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt; sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Æduis atque eorum clientibus, Segusianis Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, (Brannoviis) millia XXXV; parem numerum Arvernis, adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus duodena millia; Bellovacis X; totidem Lemovicibus; octona Pictonibus, et Turonis, et Parisiis, et Eleutheris Suessonibus; Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus quina millia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV millia; Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburonibus terna; Rauracis, et Boiis XXX; universis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellantur, (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osismii,

mii, Lemovices, Veneti, Unelli.) VI. Ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt; quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen a Commio, pro ejus hospitio II millia miserunt.

LXXVI. Hujus opera Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli, atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis civitatem ejus immunem esse jusserat; jura legesque reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, et pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis neque amicitiæ memoria moverentur; omnesque et animo, et opibus in id bellum incumberent; coactis equitum VIII millibus, et peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recensebantur; numerusque inibatur: præfecti constituebantur; Commio Atrebati, Viridomaro, et Eporedorigi Æduis, Vergasillauno Arverno consobrino Vercingetorigis summa imperii transditur. Iis delecti ex civitatibus tribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres, et fiduciæ pleni ad Alesiam proficiscuntur. Nec erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prœlio; quum ex oppido eruptione pugnaretur, et foris tantæ copiæ equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. At ii, qui Alesiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia exspectaverant, consumpto omni frumento, inscii, quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Ac variis dictis sententiis, quarum pars deditionem; pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant; non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Arvernis natus loco, et magnæ habitus auctoritatis; Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinæ residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paullisper ferre non posse. Qui se ultro mor-

ti

ti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem. Nam apud me multum dignitas potest; si nullam, præterquam vitæ nostræ, jacturam fieri viderem: sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris, animi fore existimatis, si pæne in ipsis cadaveribus prœlio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestræ salutis causa suum periculum neglexerint, nec stultitia ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi omnem Galliam prosternere: ac perpetuæ servituti addicere. An, quod ad diem non venerint, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine causa quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu præsepto, iis utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cujus rei timore exterriti, diem noctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est: facere, quod nostri majores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt, qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt, neque se hostibus transdiderunt. Cujus rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris prodi pulcherrimum judicarem. Nam quid huic simile bello fuit? Depopulata Gallia, magnaque illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt: jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles, potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considere, atque his æternam injungere servitutem. Neque enim umquam alia conditione bella gesserunt. Quod si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta, jure et legibus commutatis, securibus subjecta, perpetua premitur servitute.

LXXVIII. Sententiis dictis, constituunt, ut, qui valitudine aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant; atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam

descendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam deditionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Ii, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes, omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo juvarent. Hos Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat.

LXXIX. Interea Comius, et reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt: et, colle exteriore occupato, non longius D passibus a nostris munitionibus considunt. Postero die, equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia passuum patere demonstravimus, complent; pedestresque copias, paullum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque, productis copiis, ante oppidum considunt; et proximam fossam cratibus integunt atque aggere explent; seque ad eruptionem, atque omnes casus comparant.

LXXX. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit; equitatum ex castris educi, et prœlium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ eventum exspectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturæ interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent; et nostrorum equitum impetum sustinerent. Ab his complures de improviso vulnerati, prœlio excedebant. Quum suos pugna superiores esse Galli confiderent, et nostros premi multitudine viderent; ex omnibus partibus, et ii, qui munitionibus continebantur, et ii, qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat, utrosque et laudis cupiditas, et timor ignominiæ ad virtutem excitabat. Quum a meridie prope ad Solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt. Quibus

in fugam conjectis, sagittarii circumventi interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, mœsti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt.

LXXXI. Uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates projicere, fundis, saggittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis, librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXXII. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant; aut in scrobes delapsi transfodiebantur; aut ex vallo, et turribus transjecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta cum lux appeteret; veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ a Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent: diutius in iis rebus administrandis morati prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. Ita re infecta in oppidum reverterunt.

LXXXII. Bis magno cum detrimento repulsi Galli quid agant, consulunt. Locorum peritos adhibent. Ab his superiorum castrorum situs, munitionesque cognoscunt. Erat a Septemtrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant, nostri

necessario pæne iniquo loco, et leniter declivi, castra fecerunt. Hæc C. Antistius Reginus et C. Caninius Rebilus legati cum II legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LV millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoquo pacto, agi placeat, occulte inter se constituunt. Adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere jussit: quum jam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, et reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt.

LXXXIV. Vercingetorix ex arce Alesiæ suos conspicatus ex oppido egreditur, e castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis causa paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. Quæ minime visa pars firma esset, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident virtute consistere. Omnia enim plerumque quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

LXXXV. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus submittit. Utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendi conveniat. Galli nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani, si rem obtinuerint, finem laborem omnium exspectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt, alii testudine facta subeunt, defatigatis invicem integri succedunt, agger ab universis in munitionem conjectus, et adscensum dat Gallis, et quæ in terram occultaverant Romani, contegit. Nec jam arma nostris, nec vires suppetunt.

LXXXVI.

LXXXVI. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI subsidio laborantibus mittit. Imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret. Id, nisi necessario, non faciat. Ipse adit reliquos e cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores, desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant. Huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere et cratibus, aditus expediunt: falcibus vallum ac loricam rescindunt.

LXXXVII. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus VI, post cum aliis VII Fabium legatum. Postremo ipse, quum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. Restituto prœlio ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit. Cohortes IV ex proximo castello educit. Equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, et ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas sors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum existimet. Accelerat Cæsar, ut prœlio intersit.

LXXXVIII. Ejus adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in prœliis uti consueverat, turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia, et devexa cernebantur, hostes committunt prœlium. Utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur. Cohortes alii appropinquant. Hostes terga vertunt. Fugientibus equites occurrunt. Fit magna cædes. Sedulius dux et princeps Lemovicum occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur. Signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur. Pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem et fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. Fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore milites fuissent de-

fessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur. Magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in civitates discedunt.

LXXXIX. Postero die Vercingetorix, concilio convocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat; et quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Jubet arma transdi, principes produci. Ipse in munitione pro castris consedit. Eo duces producuntur. Vercingetorix deditur. Arma projiciuntur. Reservatis Æduis atque Arvernis, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, prædæ nomine, distribuit.

XC. His rebus confectis, in Æduos proficiscitur, civitatem recipit. Eo legati ab Arvernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit. Captivorum circiter xx millia Æduis Arvernisque reddit. T. Labienum cum II legionibus et equitatu in Sequanos proficisci jubet. Huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium, et L. Minucium Basilum cum II legionibus in Remis collocat, ne quam a finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rhutenos cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem, et P. Sulpicium Cabilloni, et Matiscone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ causa, collocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus Cæsaris literis cognitis, Romæ dierum xx supplicatio indicitur.

LIBER VIII.

Scriptore

A. Hirtio Pansa.

COACTUS assiduis tuis vocibus, Balbe, quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam

rem

rem suscepi. Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui: novissimeque imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. Quos utinam qui legent, scire possent, quam invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiæ atque arrogantiæ crimini, qui me mediis interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset: adeoque probantur omnium judicio, ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus videatur. Cujus tamen rei major nostra, quam reliquorum est admiratio. Ceteri enim quam bene atque emendate; nos etiam quam facile atque celeriter eos confecerit, scimus. Erat autem in Cæsare quum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem. Quæ bella quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota: tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate, aut admiratione nos capiunt: aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quod me judicio cujusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

I. OMNI Gallia devicta, Cæsar quum a superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur, conjurationesque facere. Cujus rei verisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem.

II. Quæ

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis: ipse, equitatus præsidio, pridie Kal. Januarii ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XII, quam non longe a finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui quum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, conjurationesque facerent.

III. Repentino adventu Cæsaris, accidit, quod imparatis disjectisque fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. Namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeret; aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra. Nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi. Qua celeritate, et fideles amicos retinebat; et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita, Bituriges, quum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimasque civitates sine ulla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

IV. Cæsar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus II millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recepit die XL Bibracte. Ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, quum non amplius X et VIII dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV, et VI ex hibernis ab Arare educit, quas ibi collocatas explicandæ rei frumentariæ causa, superiore

ſuperiore Commentario demonſtratum eſt. Ita cum II legionibus ad perſequendos Carnutes proficiſcitur.

V. Quum fama exercitus ad hoſtes eſſet perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, deſertis vicis oppidiſque, quæ tolerandæ hiemis cauſa, conſtitutis repente exiguis ad neceſſitatem ædificiis, incolebant (nuper enim devicti complura oppida dimiſerant) diſperſi profugiunt. Cæſar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempeſtates quum ſubire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo caſtra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim quæ conjectis celeriter ſtramentis, tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit. Equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quaſcumque petiſſe dicebantur hoſtes: nec fruſtra. Nam plerumque magna præda potiti noſtri revertuntur. Oppreſſi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulſi nullo loco diutius conſiſtere auderent, nec ſilvarum præſidio tempeſtatibus duriſſimis tegi poſſent; diſperſi, magna parte amiſſa ſuorum, diſſipantur in finitimas civitates.

VI. Cæſar, tempore anni difficillimo, quum ſatis haberet convenientes manus diſſipare, ne quod initium belli naſceretur; quantumque in ratione eſſet, exploratum haberet, ſub tempus æſtivorum nullum ſummum bellum poſſe conflari; C. Trebonium cum II legionibus, quas ſecum habebat, in hibernis Genabi collocavit: ipſe, quum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgaſque præſtabant, finitimaſque in civitates, duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere; ut omni multitudine in fines Sueſſionum, qui Remis erant attributi, facerent impreſſionem, pertinere autem non tantum ad dignitatem, ſed etiam ad ſalutem ſuam judicaret, nullam calamitatem ſocios optime de republica meritos accipere; legionem ex hibernis evocat rurſus XI; literas autem ad C. Fabium mittit; ut in fines Sueſſionum legiones II, quas habebat, adduceret; alteramque ex duabus ab T. Labieno accerſit. Ita quantum hibernorum opportunitas, bellique ratio poſtulabat, perpetuo ſuo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat.

VII. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiſcitur; caſtriſque

trisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renunciant paucos in ædificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum causa remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum) sed qui speculandi gratia essent remissi. A quibus quum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodque esset consilium eorum; inveniebat, Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletes, Vellocasses, Atrebates locum castris excelsum, impedita circumdatum palude, delegisse; omnia impedimenta in ulteriores silvas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo odio esse nomen populi Romani intellexissent. Paucis ante diebus ex his castris Comium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua, et multitudo esset infinita. Constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Cæsar cum III legionibus veniret; offerre se ad dimicandum; ne, miseriore ac duriore postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: sin majores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent,; pabulatione autem, quæ propter anni tempus quum exigua, tum disjecta esset, et frumentatione, et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

VIII. Quæ Cæsar quum, consentientibus plurimis, cognovisset, atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longeque a temeritate barbarorum remota esse judicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostes, contempta suorum paucitate, prodirent in aciem. Singularis enim virtutis veteranas legiones VII, VIII, et IX habebat, summæ spei, delectæque juventutis XI, quæ octavo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis et virtutis ceperat opinionem. Itaque, consilio advocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. Si forte hostes III legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit; ut legio VII, VIII, et IX ante omnia iret impedimenta; deinde omnium

omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret XI, ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quam sibi depoposcissent. Hac ratione pæne quadrato agmine instructo, in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit.

IX. Quum legiones repente instructas velut in acie certo gradu accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata: sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat; tamen admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late patente, castra castris hostium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri, coronisque pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossam duplicem, pedum quinum denum, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum, pontibus transjectis constratisque conjungi; quorum frontes viminea loricula munirentur; ut hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

X. Hujus munitionis duplex erat consilium: namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; et, quum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim, crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusque hostes insequebantur, aut vicissim hostes eandem transgressi nostros longius submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disjectisque ex ædificiis pabulum conquireretur,) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur. Quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum. Atque eo magis,

magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tametsi numero non amplius erant quingentis; tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

XI. Cæsar, quum animadverteret hostem complures dies castris palude et loci natura munitis se tenere: neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi a majore exercitu posse: literas ad Trebonium mittit; ut, quam celerrime posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato, in Biturigibus hiemabat, accerseret, atque ita cum III legionibus magnis itineribus ad se veniret. Ipse equites invicem Rhemorum ac Lingonum reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulatoribus mittit; qui subitas hostium incursiones sustinerent.

XII. Quod quum quotidie fieret, ac jam consuetudine, diligentia minueretur (quod plerumque accidit diuturnitate,) Bellovaci delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumventas aggrederentur. Cujus mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat. Namque ii, quum repente hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti a peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati celerius, quam consuetudo fert equestris prœlii, se receperunt, amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum: qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Inflantur atque incitantur hostium animi secundo prœlio, principe et præfecto Rhemorum interfecto. Nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem.

XIII. Non intermittuntur interim quotidiana prœlia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi præliarentur, quum constantius universi paludem transissent,

transissent, paucisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur; sed etiam qui longius subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari posset, utrum secundis nimiisque rebus insolentiores; an adversis mediocribusque timidiores essent.

XIV. Complurimis diebus iisdem in castris consumptis, quum propius accessisse legiones, et C. Trebonium legatum cognovissent; duces Bellovacorum veriti similem obsessionem Alesiæ noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta: quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis adscensu lacessendos judicabat; neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent: ita quum paludem impeditam a castris castra dividere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atque id jugum, quod trans paludem pæne ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animadverteret; pontibus palude constrata, legiones transducit, celeriterque in summam planitiem jugi pervenit; quæ declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis ad ultimum jugum pervenit: aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent.

XV. Barbari confisi loci natura, quum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quorum pertinacia cognita, Cæsar xx cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. Absolutis

 operibus,

operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellovaci cum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt: Fasces, ubi consederant, (nam, in acie sedere Gallos consuesse, superioribus Commentariis declaratum est), stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt; extremoque tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt.

XVI. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugæ causa initum suspicaretur, legiones promovet; et turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, quum intrare fumum, et flammam densissimam timerent: ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita, fuga timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento, millia non amplius x progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. Inde, quum sæpe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis pabulationibus inferebant.

XVII. Quod quum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum Bellovacorum ducem, fortissimorum millia VI peditum delegisse, equitesque ex omni numero M, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar, legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueverat, præmittit. Huic interponit præsidia levis armaturæ: ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat.

XVIII. Hostes in insidiis dispositi quum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes

omnes partes passibus M, silvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine munitum, hunc insidiis circumdederunt nostri. Explorato hostium consilio, ad prœliandum animo atque armis parati; quum, subsequentibus legionibus, nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primum cum paucis se ostendit; atque in proximas turmas impetum facit. Nostri constanter impetum sustinent insidiatorum; neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus prœliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

XIX. Quum dispositis turmis invicem rari prœliarentur, neque ab lateribus circumveniri suos paterentur; erumpunt ceteri, Correo prœliante, ex silvis. Fit magna contentione diversum prœlium: quod quum diutius pari Marte iniretur; paullatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites; quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisque nostrorum interpositi, constanter prœliantur. Pugnatur aliquandiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat prœlii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuncii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita, præsidio cohortium confisi nostri, acerrime prœliantur: ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis; atque itineribus diversis fugam quærunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi tamen propulsique, majore parte amissa, consternati, quo fors tulerat, confugiunt: partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur. Quum interim nulla calamitate victus Correus, excedere prœlio silvasque petere, aut invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin fortissime prœliando,

compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conjicere.

XX. Tali modo re gesta, recentibus prœlii vestigiis ingressus Cæsar, quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus VIII millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat; tamen, exercitu transducto, progreditur. At Bellovaci reliquæque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu, et fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato, conclamant, ut legati obsidesque ad Cæsarem mittantur.

XXI. Hoc omnibus probato concilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Cæsarem legatos, petuntque, ut ea pœna sit contentus (hostium), quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate, numquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri prœlio Bellovacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse: vix refugisse nuncios cædis. Tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo prœlio commodum esse consecutos; quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Numquam enim Senatum tantum in civitate, illo vivo quantum imperitam plebem, potuisse.

XXII. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, eodem tempore superiore anno Bellovacos, ceterasque Galliæ civitates suscepisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire, atque intelligere se, causam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistente Senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent.

XXIII. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum. Obsides

fides dant. Imperata faciunt, excepto Commio, quem timor cohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore jus dicente, quum Commium comperisset sollicitare civitates, et conjurationem contra Cæsarem facere; infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimi posse, quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautionem faceret; C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos transdidit centuriones. Quum in colloquium ventum esset, et, ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset, centurio, velut, insueta re permotus, vellet hominem conficere, celeriter a familiaribus prohibitus Commii, non potuit. Graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrimque gladii districti essent; non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur, numquam in conspectum cujusquam Romani venire.

XXIV. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar, quum videret nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret: sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere, ad præsens imperium evitandum, plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem, cum legione XI sibi conjungit; C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diversissimam partem Galliæ: quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset; qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad devastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum, atque fugientem quum redigi posse in suam potestatem desperasset; proximum (suæ dignitati) esse duce-

bat, adeo fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

XXV. Quum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis vastasset; magno numero hominum interfecto aut capto, Labienum cum II legionibus, in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate, non multum a Germanis differebat: neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

XXVI. Interim C. Caninius legatus, quum, magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum; literis nunciisque Duratii cognovisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quum pars quædam civitatis ejus defecisset; ad oppidum Limonum contendit. Quo quum adventaret, atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duratium clausum, Limonum oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumpsisset; et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Limonum redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, literisque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset et Romanum externum sustinere hostem, et respicere ac timere oppidanos, repente eo ex loco cum copiis recedit; nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque

que cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, invaduntque Dumnaci agmen: et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. Itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra.

XXVIII. Insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cujus præceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis et animi et prudentiæ vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prœlium committit. Consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prœlium acri certamine. Namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et cupiditate celerius per se conficiendi prœlii, fortissime contra pedites prœliantur: hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

XXIX. Quum aliquandiu summa contentione dimicaretur; Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus invicem præsidio. Tum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis, perculsæ barbarorum turmæ ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, lætitia victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent, tantum eo prœlio interficiunt. Itaque amplius millibus XII aut armatorum, aut eorum, qui timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXX. Qua ex fuga, quum constaret Drapetem Senonem (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium

omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta et commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum v millibus ex fuga collectis, provinciam petere, unaque conſilium cum eo Luterium Cadurcum cepiſſe, quem in ſuperiore Commentario, prima defectione Galliæ facere in provinciam impetum voluiſſe, cognitum eſt: Caninius legatus, cum legionibus II ad eos perſequendos contendit, ne de timore aut detrimento provinciæ magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

XXXI. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquaſque proficiſcitur civitates, quarum eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat, copias eſſe accitas ſciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate ſubmiſſiores eſſent futuræ; dato vero ſpatio ac tempore, eodem inſtante Dumnaco, poſſent concitari. Qua in re ſumma felicitas celeritaſque in recipiendis civitatibus Fabium conſequitur. Nam Carnutes, qui ſæpe vexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obſidibus, veniunt in deditionem; ceteræque civitates poſitæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata ſine mora faciunt. Dumnacus ſuis finibus expulſus, errans latitanſque, ſolus extremas Galliæ regiones petere coactus eſt.

XXXII. At Drapes, unaque Luterius, quum legiones Caniniumque adeſſe cognoſcerent, nec ſe ſine certa pernicie, perſequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare poſſe; nec jam liberam vagandi latrocinandique facultatem haberent, conſiſtunt in agris Cadurcorum. Ibi quum Luterius apud ſuos cives quondam, integris rebus, multum potuiſſet, ſemperque auctor novorum conſiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat ſuis et Drapetis copiis, oppidanoſque ſibi conjungit.

XXXIII. Quo quum confeſtim C. Caninius veniſſet, animadverteretque omnes oppidi partes præruptiſſimis ſaxis eſſe munitas; quo, defendente nullo, tamen armatis adſcendere eſſet difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret; quæ ſi clandeſtina fuga ſubtrahere

conarentur,

conarentur, effugere non modo equitatum, ſed ne legiones quidem poſſent: tripartito cohortibus diviſis, trina excelſiſſimo loco caſtra fecit, a quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere inſtituit.

XXXIV. Quod quum animadverterent oppidani, miſerrimaque Aleſiæ memoria ſolliciti, ſimilem caſum obſeſſionis vererentur, maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti eſſe habendam: conſtituunt omnium conſenſu parte ibi relicta copiarum, ipſi cum expeditis ad importandum frumentum proficiſci. Eo conſilio probato, proxima nocte, II millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes et Luterius educunt. Ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria ſublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus ſumerent, non poterant; magnum numerum frumenti comparant. Nonnunquam autem expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriuntur. Quam ob cauſam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non poſſit, aut plurimis in locis infirma diſponat præſidia.

XXXV. Magna copia frumenti comparata, conſidunt Drapes et Luterius non longius ab oppido x millibus paſſuum, unde paullatim frumentum in oppidum ſupportarent. Ipſi inter ſe provincias partiuntur. Drapes caſtris præſidio cum parte copiarum reſtitit: Luterius agmen jumentorum ad oppidum adducit. Diſpoſitis ibi præſidiis, hora noctis circiter x ſilveſtribus anguſtiſque itineribus frumentum importare in oppidum inſtituit. Quorum ſtrepitum vigiles caſtrorum quum ſenſiſſent; exploratoreſque miſſi, quæ agerentur, renunciaſſent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis caſtellis, in frumentarios ſub ipſam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad ſua preſidia: quæ noſtri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Luterius, nec ſe recipit in caſtra.

XXXVI. Re bene geſta, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete eſſe in caſtris millibus non amplius x. Qua re ex compluribus cognita, quum intelligeret,

telligeret, fugato duce altero perterritos reliquos facile opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. Sed, quum in experiendo periculum nullum videret, equitatum omnem, Germanosque pedites summæ velocitatis omnes ad castra hostium præmittit, ipse legionem unam in trina castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. Quum propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis demissa, at Germanos equites imprudentibus omnibus de improviso advolasse, et prœlium commisisse. Qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. Ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equites, signis legionis visis, vehementissime prœliantur. Confestim omnes cohortes undique impetum faciunt: omnibus aut interfectis aut captis, magna præda potiuntur. Capitur ipse eo prœlio Drapes.

XXXVII. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo pæne militis vulnere, ad obsidendos oppidanos revertitur: externoque hoste deleto, cujus timore augere præsidia, et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit ad obsidendum.

XXXVIII. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus xv in Bellovacis reliquit: ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset, quorum consilio in civitate superiore Commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos, propter conscientiam facti timere animadvertebat; quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius, et concitatorem belli Guturvatum ad supplicium deposcit. Qui etsi ne civibus quidem suis se committebat; tamen celeriter, omnium cura quæsitus, in castra perducitur. Cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula et detrimenta belli a Guturvato accepta referebant;

bant; adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

XXXIX. Ibi crebris literis Caninii fit certior, quæ de Drapete, et Luterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani: quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam judicabat; ne universa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hoc exemplo ceteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ provinciæ: quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II relinquit, qui justis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

XL. Quum, contra expectationem omnium, Cæsar Uxellodunum venisse, oppidumque operibus clausum animadverteret; neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse; magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognovisset; aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ pene totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat. Si enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis, et præruptus eo descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitæ, neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. Qua difficultate eorum cognita, Cæsar sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat.

XLI. Sub ipsius oppidi murum magnus fons prorumpebat ab ea parte, quæ fere pedum CCC intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui; Cæsar unus videret, non sine magno periculo, e regione ejus vineas agere adversus montem, et aggeres struere cœpit, magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrentes

decurrentes ſine periculo prœliabantur, multoſque pertinaciter ſuccedentes vulnerabant; ut tamen non deterrerentur milites noſtri vineas proferre, et labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos, crates et vineas agunt ad caput fontis. Quod genus operis ſine ullo periculo et ſine ſuſpicione hoſtium facere licebat. Exſtruitur agger in altitudinem pedum LX. Collocatur in eo turris X tabulatorum; non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) ſed quæ ſuperaret fontis faſtigium. Ex ea quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec ſine periculo poſſent adaquari oppidani; non tantum pecora atque jumenta, ſed etiam magna hominum multitudo ſiti conſumebatur.

XLII. Quo malo perterriti oppidani cupas ſevo, pice, ſcandulis complent. Eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrime prœliantur, ut ab incendio reſtinguendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipſis operibus flamma exſiſtit. Quæcunque enim per locum præcipitem miſſa erant, ea vineis et aggere ſuppreſſa comprehendebant id ipſum, quod morabatur. Milites contra noſtri, quanquam periculoſo genere prœlii locoque iniquio premebantur, tamen omnia paratiſſimo ſuſtinebant animo. Res enim gerebatur et excelſo loco et in conſpectu exercitus noſtri: magnuſque utrimque clamor oriebatur; ita quam quiſque poterat, maxime inſignis, quo notior teſtatiorque virtus ejus eſſet, telis hoſtium flammæque ſe offerebat.

XLIII. Cæſar, quum complures ſuos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adſcendere, et, ſimulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, quum quid ageretur in locis reliquis, eſſent ignari, revocant ab impugnandis operibus armatos, muriſque diſponunt. Ita noſtri, ſine prœlio facto, celeriter opera flamma comprehenſa partim reſtinguunt, partim interſcindunt. Quum pertinaciter reſiſterent oppidani, et jam magna parte ſuorum ſiti amiſſa, in ſententia permanerent: ad poſtremum cuniculis venæ fontis interciſæ ſunt atque averſæ. Quo facto repente fons perennis exhauſtus, tantam attulit oppidanis ſalutis deſperationem, ut id non hominum conſilio,

ſed

ſed Deorum voluntate factum putarent. Itaque neceſſitate coacti ſe tranſdiderunt.

XLIV. Cæſar, quum ſuam lenitatem cognitam omnibus ſciret, neque vereretur ne quid crudelitate naturæ videretur aſperius feciſſe, neque exitum conſiliorum ſuorum animadverteret, ſi tali ratione diverſis in locis plures rebellare cœpiſſent; exemplo ſupplicii deterrendos reliquos exiſtimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit. Vitam conceſſit; quo teſtatior eſſet pœna improborum. Drapes, quem captum eſſe a Caninio docui, ſive indignatione et dolore vinculorum, ſive timore gravioris ſupplicii, paucis diebus ſeſe cibo abſtinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugiſſe ex prœlio ſcripſi, quum in poteſtatem veniſſet Epaſnacti Arverni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei ſe committebat, quod nuſquam diutius ſine periculo commoraturus videbatur, quum ſibi conſcius eſſet, quam inimicum deberet Cæſarem habere) hunc Epaſnactus Arvernus, amiciſſimus populi Romani ſine dubitatione ulla vinctum ad Cæſarem duxit.

XLV. Labienus interim in Treviris equeſtre prœlium ſecundum facit; compluribuſque Treviris interfectis, et Germanis, qui nulli adverſus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos in ſuam redegit poteſtatem, atque in iis Surum Æduum, qui et virtutis, et generis ſummam nobilitatem habebat, ſoluſque ex Æduis ad id tempus permanſerat in armis.

XLVI. Ea re cognita, Cæſar quum in omnibus partibus Galliæ bene res geſtas videret, judicaretque ſuperioribus æſtivis Galliam devictam et ſubactum eſſe, Aquitaniam nunquam ipſe adiſſet, ſed per P. Craſſum quadam ex parte deviciſſet; cum II legionibus in eam partem eſt profectus, ubi extremum tempus conſumeret æſtivorum. Quam rem, ſicut cetera, celeriter feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miſerunt, obſideſque ei dederunt. Quibus rebus geſtis, ipſe cum equitum præſidio Narbonem profectus eſt: exercitum per legatos in hiberna deduxit: IV legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio, et C. Trebonio, et P. Vatinio, et Q. Tullio legatis. II in Æduos miſit, quarum in omni Gallia ſummam eſſe auctoritatem ſciebat: II in

Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: II reliquas in Lemovicum fines non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in provincia moratus, quum celeriter omnes conventus percucurrisset; publicas controversias cognovisset; bene meritis præmia tribuisset: cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciæ illius. His rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hibernavitque Nemetocennæ.

XLVII. Ibi cognoscit Commium Atrebatem prœlio cum equitatu suo contendisse. Nam quum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio maneret; Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravimus, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se, suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

XLVIII. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Commii adjungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque, dispositis insidiis, sæpius ejus equites aggressus, secunda prœlia faciebat. Novissime, quum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset; ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur inulta, conversoque equo, se a ceteris incautius permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites, paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur ejus magnis viribus transjicit. Præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, et conversi hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur,

rantur, et partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux equi velocitate evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seque ibi futurum, ubi præscripserit, et ea facturum, quæ imperaverit, obsidibus datis firmat: unum illud erat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. Quam postulationem Antonius quum judicaret ab justo nasci timore, veniam petendi dedit; obsides accepit.

Scio, Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse: quod ego non existimavi mihi esse faciendum; propterea quod insequens annus L. Paullo, C. Marcello, Coss. nullas habet Galliæ magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda conjungendaque huic Commentario statui.

XLIX. Cæsar, quum in Belgio hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum. Nihil enim minus volebat, quam sub discessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. Itaque, honorifice civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis prœliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit.

L. Ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstoris sui commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim (gratia) quum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullo ante præmiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minus justam sibi causam municipia et colonias adeundi existimavit; ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum

Antonio præstitissent: simulque se et honorem suum in sequentis anni commendaret petitione; propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum Coss. creatos, qui omni honore et dignitate Cæsarem exspoliarent, ereptum Sergio Galbæ consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi conjunctus et familiaritate, et necessitudine legationis esset.

LI. Exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore. Tum primum enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum locorumque omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat. Hostiæ omnibus locis immolabantur. Tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

LII. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eo profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo majore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem existimabat. Ibi quanquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis solicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita Senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam; neque contra Senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. Curio tribunus plebis quum Cæsaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat Senatui pollicitus; si quem timor armorum Cæsaris læderet; et quoniam Pompeii dominatio, atque arma, non minimum terrorem foro inferrent; discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret. Fore eo pacto liberam et sui juris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se Senatus discessionem facere cœpit. Quod ne fieret, consules,

amicique

amicique Pompeii intercesserunt, atque, ita rem moderando, discesserunt.

LIII. Magnum hoc testimonium Senatus erat universi, conveniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeii et Crassi, retulerat ante tempus ad Senatum, de Cæsaris provinciis, sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidia quærebat, Senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset Senatus id probare, quod ipsi constituissent.

LIV. Fit deinde senatusconsultum, ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Cæsare mitterentur. Neque obscure hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu provinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar autem, quum de voluntate adversariorum nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, et ex suo numero xv, quam in Gallia citeriore habuerat, ex senatusconsulto jubet transdi. In ejus locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidiis xv deducebatur: ipse exercitum distribuit per hiberna; C. Trebonium cum legionibus IV in Belgio collocat; C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus; et Ædui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur.

LV. Ipse in Italiam profectus est. Quo quum venisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones II ab se remissas, quæ ex senatusconsulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas, atque in Italia retentas esse. Hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur; tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur jure potius disceptandi, quam belli gerendi.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO CIVILI,

LIBER I.

I. LITERIS (a Fabio C.) Cæſaris conſulibus redditis, ægre ab iis impetratum eſt, ſumma tribunorum plebis contentione, ut in Senatu recitarentur. Ut vero ex literis ad Senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt conſules de Republica (in civitate), L. Lentulus conſul Senatu Reique publicæ ſe non defuturum pollicetur; ſi audacter ac fortiter ſententias dicere velint: ſin Cæſarem reſpiciant atque ejus gratiam ſequantur, ut ſuperioribus fecerint temporibus, ſe ſibi conſilium capturum, neque Senatus auctoritati obtemperaturum: habere ſe quoque ad Cæſaris gratiam atque amicitiam receptum. In eandem ſententiam loquitur Scipio: Pompeio eſſe in animo, Reipublicæ non deeſſe, ſi Senatus ſequatur: ſin cunctetur atque agat lenius, nequidquam ejus auxilium, ſi poſtea velit, imploraturum.

II. Hæc Scipionis oratio, quod Senatus in urbe habebatur, Pompeiuſque aderat, ex ipſius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem ſententiam, ut primo M. Marcellus ingreſſus in eam orationem, non oportere ante de Republica ad Senatum referri, quam delectus tota Italia habiti, et exercitus conſcripti eſſent; quo præſidio, tuto et libere, Senatus, quæ vellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui cenſebat, ut Pompeius in ſuas provincias proficiſceretur, ne qua eſſet armorum cauſa: timere Cæſarem, abreptis ab eo II legionibus, ne ad ejus periculum reſervare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur: ut M. Rufus, qui ſententiam Calidii, paucis fere mutatis verbis, ſequebatur. Ii omnes convicio L. Lentuli conſulis correpti exagitabantur. Lentulus ſententiam Calidii pronunciaturum ſe omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis a ſua ſententia diſceſſit. Sic vocibus conſulis, terrore

terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti et coacti, Scipionis sententiam sequuntur; Uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat: si non faciat, eum adversus Rempublicam facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum. Dicuntur sententiæ graves, ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur.

III. Misso ad vesperum Senatu, omnes, qui sunt ejus ordinis, a Pompeio evocantur. Laudat promptos, atque in posterum confirmat, segniores castigat, atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, evocantur. Multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ a Cæsare, accersuntur. Completur urbs ad jus comitiorum. Tribunos plebis C. Curio evocat. Omnes amici consulum, necessarii Pompeii, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, coguntur in Senatum: quorum vocibus et concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur; plerisque vero libere potestas decernendi eripitur. Pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant. VI Dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam a nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem Senatus ei proponant.

IV. Omnibus his resistitur; omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæsaris incitant, et dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, et spe exercitus, ac provinciarum, et regum appellandorum largitionibus movetur: seque alterum fore Syllam, inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciæ atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: simul judiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui potentium, qui in Republica judiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus, et quod neminem dignitate secum exæquari volebat, totum se ab ejus amicitia averterat, et cum communibus inimicis in gratiam redierat; quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat

junxerat

junxerat Cæsari. Simul infamia II legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

V. His de causis aguntur omnia ruptim atque turbate; neque docendi Cæsaris propinquis ejus spatium datur, nec tribunis plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute die VII cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis VIII denique mense suarum actionum respicere, ac timere consueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum SC. quo, nisi pene in ipso urbis incendio atque desperatione omnium salutis, latorum audacia, numquam ante discessum est: Dent operam consules, prætores, tribuni plebis, quique pro consulibus sunt ad urbem, ne quid Respublica detrimenti capiat. Hæc SC. perscribuntur a. d. VII Idus Januarii. Itaque V primis diebus, quibus haberi Senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, et de imperio Cæsaris, et de amplissimis viris tribunis plebis gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seseque ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ, exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa: si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset.

VI. Proximis diebus habetur Senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; Senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas X. Præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque iis posse persuaderi, ut eum defendant, aut sequantur. De reliquis rebus ad Senatum refertur. Tota ut Italia delectus habeatur; Faustus Sylla proprætor in Mauritaniam mittatur: pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Juba, ut socius sit atque amicus. Marcellus vero passurum se in præsentia negat. De Fausto impedit Philippus tribunus plebis. De reliquis rebus SC. perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obvenit Syria; L. Domitio Gallia: Philippus et Marcellus privato consilio prætereuntur, neque eorum sortes dejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur, neque exspectant,

quod

quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur, Paludatique, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex urbe proficiscuntur: lictoresque habent in urbe et Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia dèlectus habetur, arma imperantur, pecuniae a municipiis exiguntur, et e fanis tolluntur: omnia divina, et humana jura permiscentur.

VII. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur; omnium temporum injurias inimicorum in se commemorat, a quibus diductum et depravatum Pompeium queritur, invidia atque obtrectatione laudis suæ, cujus ipse honori, et dignitati semper faverit, adjutorque fuerit. Novum in Republica introductum exemplum queritur, ut tribunicia intercessio armis notaretur atque opprimeretur; quæ superioribus annis esset restituta. Syllam, nudata omnibus rebus tribunicia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse. Pompeium, qui amissam restituisse videatur; dona etiam, quæ ante habuerat, ademisse: quotiescunque sit decretum, *Darent magistratus operam, ne quid Respublica detrimenti caperet;* qua voce et quo SC. populus Romanus ad arma sit vocatus: factum in perniciosis legibus, in vi Tribunicia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis: atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet: quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta. Hortatur, cujus imperatoris ductu IX annis Rempublicam felicissime gesserint, plurimaque prœlia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint; ut ejus existimationem dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII, quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus evocaverat: reliquæ nondum convenerant,) sese paratos esse imperatoris sui Tribunorumque plebis injurias defendere.

VIII. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibique Tribunos plebis qui ad eum confugerant, convenit: reliquas legiones ex hibernis evocat, et subsequi jubet. Eo L. Cæsar adolescens venit: cujus pater Cæsaris erat legatus. Is, reliquo sermone confecto,

confecto, cujus rei causa venerat, habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata demonstrat: velle Pompeium se Cæsari purgatum; ne ea, quæ Reipublicæ causa egerit, in suam contumeliam vertat: semper se Reipublicæ commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua dignitate debere et studium et iracundiam suam Reipublicæ dimittere, neque adeo graviter irasci inimicis: ne, quum illis nocere se speret, Reipublicæ noceat. Pauca ejusdem generis addit, cum excusatione Pompeii conjuncta. Eadem fere, atque eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibique Pompeium commemorasse demonstrat.

IX. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possint. Sibi semper Reipublicæ primam fuisse dignitatem, vitaque potiorem: doluisse se, quod populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur; cujus absentis rationem haberi proximis comitiis populus jussisset: tamen hanc honoris jacturam sui Reipublicæ causa æquo animo tulisse: quum literas ad Senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent; ne id quidem impetravisse: tota Italia delectus haberi, retineri legiones II, quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ: civitatem esse in armis. Quonam hæc omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere; sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati Reipublicæ causa. Proficiscatur Pompeius in suas provincias: ipsi exercitus dimittant: discedant in Italia omnes ab armis: metus e civitate tollatur: libera comitia, atque omnis Respublica Senatui populoque Romano permittatur. Hæc quo facilius, certisque conditionibus fiant, et jurejurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere. Fore, uti per colloquia omnes controversiæ componantur.

X. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam pervenit, ibique consules Pompeiumque invenit. Postulata Cæsaris renunciat. Illi re deliberata respondent, scriptaque

taque ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat summa: Cæsar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret. Quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quoad fides esset data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur, non intermissuros consules Pompeiumque delectus

XI. Erat iniqua conditio, postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipsum et provincias et legiones alienas tenere: exercitum Cæsaris velle dimitti, delectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque, ante quem diem iturus sit, definire: ut, si peracto Cæsaris consulatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur. Tempus vero colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus v Arretium mittit: ipse Arimini cum II legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.

XII. Interea certior factus, Iguvium Thermum prætorem cohortibus v tenere, oppidum munire, omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem: Curionem cum III cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat, mittit Cujus adventu cognito, diffisus municipii voluntati Thermus cohortes ex urbe educit et profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur. Curio, omnium summa voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII ex præsidiis deducit, Auximumque proficiscitur: quod oppidum Attius cohortibus introductis tenebat, delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat.

XIII. Adventu Cæsaris cognito, decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent sui judicii rem non esse: neque reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem imperatorem bene de Republica meritum, tantis rebus gestis, oppido mœnibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis et periculi sui. Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit, et profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: commissoque

commissoque prœlio deseritur a suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Cæsarem perveniunt: atque una cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur.

XIV. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror invasit; ut, quum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex SC. proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret Cæsar enim adventare, jam jamque adesse ejus equites falso nunciabantur. Hunc Marcellus collega et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas a Cæsare acceptas in Apulia hibernorum causa disposuerat. Delectus circa urbem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant et colligunt, delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos, Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, et se sequi jussit: quos postea, monitus a suis, quod ea res omnium judicio reprehendebatur, circum familiares conventus Campaniæ, custodiæ causa, distribuit.

XV. Auximo Cæsar progressus omnem agrum Picenum percurrit Cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exædificaverat, ad eum legati veniunt; quæque imperarit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat. Mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur, cum his II Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui Cæsaris adventu cognito profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causa. A quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest,

test, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis. In iis Camerino fugientem Ulcillem Hirum, cum vi cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. Quibus coactis, xiii efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit; Cæsaremque adesse cum legionibus ii nunciat. Domitius per se circiter xx cohortes Alba, ex Marsis et Pelignis et finitimis ab regionibus coëgerat.

XVI. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui jubet. Ipse, unum diem ibi, rei frumentariæ causa, moratus, Corfinium contendit. Eo quum venisset, cohortes v præmissæ a Domitio ex oppido pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter iii. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prœlio commisso, celeriter Domitiani a ponte repulsi se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad oppidum constitit, juxtaque murum castra posuit.

XVII. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno proposito præmio cum literis mittit; qui petant atque orent, ut sibi subveniat: Cæsarem duobus exercitibus, et locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se, cohortesque amplius xxx, magnumque numerum senatorum, atque equitum Romanorum in periculum esse venturum. Interim suos cohortatus tormenta in muris disponit: certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, et pro rata parte centurionibus evocatisque.

XVIII. Interim Cæsari nunciatur Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio vii millium intervallo abest, cupere ea facere, quæ vellet, sed a Q. Lucretio senatore, et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum vii cohortium præsidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis viii cohortibus v. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt; universique et oppidani, et milites obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius et Attius de muro se dejecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio, eodem die, quo profectus erat, revertitur.

vertitur. Cæſar eas cohortes cum exercitu ſuo conjunxit, Attiumque incolumem dimiſit. Cæſar tribus primis diebus caſtra magnis operibus munire, et ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquaſque copias exſpectare, inſtituit. Eo triduo legio VIII ad eum venit, cohorteſque ex novis Galliæ delectibus XXII, equiteſque a rege Norico circiter CCC. Quorum adventu altera caſtra ad alteram oppidi partem ponit. Iis caſtris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum vallo caſtelliſque circummunire inſtituit. Cujus operis maxima parte effecta; eodem fere tempore miſſi ad Pompeium revertuntur.

XIX. Literis perlectis Domitius diſſimulans in conſilio pronunciat Pompeium celeriter ſubſidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque uſui ad defendendum oppidum ſint, parent. Ipſe arcana cum paucis familiaribus ſuis colloquitur, conſiliumque fugæ capere conſtituit. Quum vultus Domitii cum oratione non conſentiret, atque omnia trepidantius timidiuſque ageret, quam ſuperioribus diebus conſueſſet, multumque cum ſuis conſiliandi cauſa ſecreto, præter conſuetudinem, colloqueretur; concilia conventuſque hominum fugeret; res diutius tegi diſſimularique non potuit. Pompeius enim reſcripſerat ſeſe rem in ſummum periculum deducturum non eſſe; neque ſuo conſilio aut voluntate Domitium ſe in oppidum Corfinium contuliſſe. Proinde, ſi qua facultas fuiſſet, ad ſe cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri poſſet, obſidione atque oppidi circummunitione fiebat.

XX. Divulgato Domitii conſilio, milites, qui erant Corfinii, prima veſpera ſeceſſionem faciunt: atque ita inter ſe per tribunos militum centurioneſque, atque honeſtiſſimos ſui generis, colloquuntur; obſideri ſe a Cæſare; opera munitioneſque prope eſſe perfectas; ducem ſuum Domitium, cujus ſpe atque fiducia permanſerint, projectis omnibus, fugæ conſilium capere: debere ſe ſuæ ſalutis rationem habere. Ab his primo Marſi diſſentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitiſſima videretur, occupant: tantaque inter eos diſſenſio exſtitit, ut manum conſerere atque armis dimicare conarentur. Poſt paullo tamen, internunciis ultro citroque miſſis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga, cognoſcunt. Itaque omnes uno conſilio Domitium productum in publicum circumſiſtunt, et cuſ-

todiunt;

todiunt; legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt: sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit facere, et L. Domitium vivum in ejus potestatem transdere.

XXI. Quibus rebus cognitis Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quamprimum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis, quod sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu, et nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas murosque asservari jubet. Ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos militum et præfectos circummittit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. Neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. Tanta erat summà rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperet.

XXII. Quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur; velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire. Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. Cum eo de salute sua agit, atque obsecrat, sibi ut parcat; veteremque amicitiam commemorat; Cæsarisque in se beneficia exponit; quæ erant maxima; quod per eum in collegium pontificum venerat; quod provinciam Hispaniam ex prætura habuerat; quod in petitione consulatus ab eo erat sublevatus. Cujus orationem Cæsar interpellat: Se, non maleficii causa ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos plebis ea re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; ut se, et populum Romanum, paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret. Cujus oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reverti liceat, petit: quod de

sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suam spe solatio. Adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ durius consulere cogantur. Facta potestate, discedit.

XXIII. Cæsar, ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos militum equitesque Romanos ad se produci jubet. Erant senatorii ordinis L. Domitius et P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitii aliique complures adolescentes, et magnus numerus equitum Romanorum et Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a contumeliis militum conviciisque prohibet: pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis; dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies, quod aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duumviris Corfiniensibus Domitio reddit, ne continentior in vita hominum, quam in pecunia fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere jubet: atque eo die castra movet: justumque iter conficit. VII omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium in Apuliam pervenit.

XXIV. Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet. Servos, pastores armat; atque his equos attribuit. Ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus VI profugit: Rutilus Lupus prætor Tarracina cum III: quæ, procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bivius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus fabrûm Cn. Pompeii: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas colloquendi nec fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus, interesse Reipublicæ et communis salutis, se cum Pompeio colloqui: neque vero idem perfici longo itineris spatio, quum per alios conditiones

conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur.

XXV. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus vi pervenit, veteranis iv: reliquis, quas ex novo delectu confecerat, atque in itinere compleverat. Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Reperit consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus xx. Neque certum inveniri poterat, obtinendine causa Brundisii ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia navium ibi restitisset. Veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationesque Brundisini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio. Qua fauces erant angustissimæ portus, molem atque aggerem ab utraque parte litoris jaciebat, quod his locis erat mare vadosum. Longius progressus, quum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus pedum xxx e regione molis collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis, collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat. Has terra atque aggere contegebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur: a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat. In quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat; quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

XXVI. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis et omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat; ut rates perrumperet, atque opera disturbaret: sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis reliquisque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret; ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti: atque ea res sæpe tentata. etsi impetus ejus consiliaque tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem ne-

cessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causa. Mandat, ut Libonem de consilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat. Magnopere sese confidere demonstrat, si ejus rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis discedatur: cujus rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si illo auctore atque agente, ab armis sit discessum. Libo a colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur. Paullo post renunciat, quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse. Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicabat, et de bello agendum.

XXVII. Prope dimidia parte operis a Cæsare effecta, diebusque in ea re consumptis IX, naves a consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, sive operibus Cæsaris permotus, sive etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu navium profectionem parare incipit: et, quo facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inædificat, fossas transversas viis præducit, atque ibi sudes stipitesque præacutos defigit. Hæc levibus cratibus, terraque inæquat. Aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præsepit. His paratis rebus, milites silentio naves conscendere jubet; expeditos autem ex evocatis sagittariis funditoribusque, raros in muro turribusque disponit. Hos certo signo revocare constituit, quum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

XXVIII. Brundisini Pompeianorum militum injuriis, atque ipsius Pompeii contumeliis permoti Cæsaris rebus favebant. Itaque, cognita Pompeii profectione, concursantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant: per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesque armari jubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant in muro custodiæ causa collocati, eo signo, quod convenerat, revocantur, notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites positis scalis muros ascendunt. Sed moniti a Brundusinis, ut vallum cæcum fossasque caveant, subsistunt,

et

et longo itinere ab iis circumducti ad portum perveniunt, duasque naves cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusque deprehendunt; deprehensasque excipiunt.

XXIX. Cæsar etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat coactis navibus mare transire, et Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram temporisque longinquitatem timebat: quod, omnibus coactis navibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ Piceniique, et a Freto naves essent exspectandæ. Sed id propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari; quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta; auxilia, equitatum parari; Galliam Italiamque tentari se absente, nolebat.

XXX. Itaque in præsentia Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: II viris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem proprætorem cum legionibus III: eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato: Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat: novas civitatibus imperabat: hæc magno studio agebat: in Lucanis, Brutiisque, per legatos suos civium Romanorum delectus habebat, equitum peditumque certum numerum a civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pæne perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione sese projectum ac proditum a Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; et ab se reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmasset. Hæc in concione questus, ex provincia fugit.

XXXI.

XXXI. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat, atque eam sua sponte vacuam occupaverat; delectuque habito, II legiones effecerat, hominum et locorum notitia et usu ejus provinciæ, nactus aditus ad ea conanda; quod paucis ante annis ex prætura eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navibus Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit.

XXXII. His rebus confectis Cæsar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit. Ipse ad Urbem proficiscitur. Coacto Senatu, injurias inimicorum commemorat: docet se nullum extraordinarium honorem appetisse; sed, exspectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret; latum ab X Tribunis plebis contradicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, et pristina consuetudine dicendi mora diem extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio; qui si improbasset, cur ferri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se recusarent; atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere. Injuriam in eripiendis legionibus prædicat; crudelitatem et insolentiam in circumscribendis Tribunis plebis, conditiones a se latas, et expetita colloquia et denegata, commemorat. Pro quibus rebus orat ac postulat, Rempublicam suscipiant, atque una secum administrent. Sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, et per se Rempublicam administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in Senatu paullo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis, atque infirmi hæc animi videri: se ve-

ro, ut opibus anteire studuerit, sic justitia et æquitate velle superare.

XXXIII. Probat rem Senatus de mittendis legatis: sed qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, et qui in castris Cæsaris fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus Tribunus plebis ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasque res, quascunque agere instituerit, impediat. Cujus cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quæ agere destinaverat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam pervenit.

XXXIV. Quo quum venisset, cognoscit missum in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captum dimiserat: profectum item Domitium ad occupandam Massiliam navibus actuariis VII, quas Igili, et in Cosano a privatis coactas, servis, libertis, colonis suis compleverat: præmissos etiam legatos Massilienses domi nobiles adolescentes; quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia veterem suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massilienses portas Cæsari clauserant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis in urbem convexerant; armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem portasque refecerant.

XXXV. Evocat ad se Cæsar Massiliensium XV primos: cum his agit, ne initium inferendi belli a Massiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare. Reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciant: Intelligere se divisum esse populum Romanum in partes duas; neque sui judicii, neque suarum esse virium discernere, utra pars justiorem habeat causam: principes vero esse earum

earum partium Cn. Pompeium et C. Cæsarem patronos civitatis, quorum alter agrōs Volcarum Arecomicorum et Helviorum publice iis concesserit: alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis, parem se quoque voluntatem tribuere debere, et neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portibus recipere.

XXXVI. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit; atque ab iis receptus urbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Ejus imperio classem quoquo versus dimittunt: onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: earum clavis, aut materia, atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utuntur: frumenti quod inventum est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus injuriis permotus Cæsar, legiones III Massiliam adducit: turres vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XII facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus XXX, a qua die materia cæsa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum præficit; C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit.

XXXVII. Dum hæc parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi causa, disposuerat, in Hispaniam præmittit; celeriterque Pyrenæos saltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidiis tenebantur. Legiones reliquas, quæ longius hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu dejecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

XXXVIII. Adventu Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et Petreius et Varro legati Pompeii, quorum unus III legionibus Hispaniam citeriorem; alter a saltu Castulonensi, ad Anam, II legionibus; tertius ab Ana, Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur: ut Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaque

liaque toti Lusitaniæ a Petreio, Celtiberis, Cantabris barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere.

XXXIX. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III, Petreii II. Præterea scutati citerioris provinciæ, et cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter XXC, equitum utriusque provinciæ circiter V millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus, nobilissimo et fortissimo quoque evocato. Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum: simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit. Has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est: quod pignore animos centurionum devinxit, et largitione redemit militum voluntates.

XL. Fabius finitimarum civitatum animos literis nunciisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV. His pontibus pabulatum mittebat: quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroque inter se equestribus prœliis contendebant. Huc quum quotidiana consuetudine (congressæ) pabulatoribus præsidio (proprio) legiones Fabianæ II flumen transissent; impedimentaque et omnis equitatus sequeretur; subito, vi jumentorum et aquæ magnitudine, pons est interruptus, et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito (a Petreio, et Afranio) ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quem oppido castrisque conjunctum habebat, legiones IV equitatumque omnem transjecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus: cujus adventu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem; diversamque aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu

circumvenire

circumvenire posset. Ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus prœlio, signa II legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat; suspicatus fore id quod accidit, ut duces adversariorum occasione et beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu prœlium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra.

XLI. Eo biduo Cæsar cum equitibus DCCCC, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, neque erat refectus, hunc noctu perfici jussit. Ipse cognita locorum natura, ponti castrisque præsidio VI cohortes reliquit, atque omnia impedimenta: et postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, et sub castris Afranii constitit: et ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit, et in medio colle sub castris constitit. Cæsar, ubi cognovit per Afranium stare, quo minus prœlio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD, castra facere constituit: et, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, et procul videri necesse erat. Sed a fronte contra hostem pedum XV fossam fieri jussit. Prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat. Post hos opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniri.

XLII. Sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet: et, quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit: singulaque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda: fossasque ad eandem magnitudinem perfici jubet. Reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque, terrendi causa, atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, et prœlio lacessunt. Neque idcirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio legionum III, et munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt.

ducunt. III die Cæsar vallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se transduci jubet.

XLIII. Erat inter oppidum Ilerdam, et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planicia circiter passuum CCC: atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Cæsar, et communisset, ab oppido, et ponte, et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans, legiones III ex castris educit: acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum jubet. Qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prœlio, et, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis submissis subsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur.

XLIV. Genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent: si premerentur, pedem referre, et loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris genere quodam pugnæ assuefacti: quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteraverit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. Hæc tamen ratio nostros perturbat, insuetos hujus generis pugnæ. Circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur. Ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, [illegible]que in proximum collem sese recepit.

XLV. C[illegible] pæne omni acie perterrita, quod præter opinionem [illegible]etudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem IX subsidio ducit: hostem insolenter atque acriter nostros insequentem supprimit, rursusque terga vertere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, et sub muro consistere cogit. Sed IX legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes in locum iniquum progrediuntur, et sub montem,

in quo erat oppidum positum, succedunt. Hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat, utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohorte eum locum explerent, et neque subsidia a lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem declivis locus tenui vestigio vergebat, in longitudinem passuum circiter CD. Hac nostris erat receptus; quod eo, incitati studio, inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco et propter angustias iniquo, et quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute et patientia nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ, atque ex castris cohortes per oppidum crebro summittebantur; ut integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur: ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet.

XLVI. Hoc quum esset modo pugnatum continenter horis V, nostrique gravius a multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversus montem in cohortes faciunt; paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis aut inferioribus locis constiterat, tamen in summum jugum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV, qui propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat. Vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primi pili centurio, et, præter eum, centuriones IV, milites amplius CC.

XLVII. Sed hæc ejus die præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani, quod, quum esse omnium judicio inferioris viderentur, cominus tamen diu stetissent et nostrorum impetum sustinuissent, et initio locum tumulumque tenuissent; quæ causa pugnandi fuerat; et nostros primo congressu terga vertere coegissent: nostri autem, quod iniquo loco atque impari

pari congressi numero, v horis prœlium sustinuissent; quod montem gladiis districtis adscendissent; quod ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent: atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt.

XLVIII. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut numquam illis locis majores aquas fuisse constaret. Tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac summas ripas fluminis superavit; pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio millium xxx, neutrum horum transiri poterat; necessarioque omnes his angustiis continebantur, neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum, quo neque frumenta in herbis erant, neque multum a maturitate aberant: ac civitates exinanitæ, quod Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris adventum Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ civitates longius removerant: qui erant pabulandi aut frumentandi caussa progressi, hos levis armaturæ Lusitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur, quibus erat proclive transnare flumen; quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

XLIX. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum provisum, et convectum superioribus temporibus: multum ex omni provincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, et loca trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat.

L. Eæ permanserunt aquæ dies complures. Conatus est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur: atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, et tela vitare.

LI. Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. Venerant eo saggittarii ex Ruthenis; equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cujusque generis hominum millia circiter VI cum servis liberisque: sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, et equestris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæsaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque antemissis equitibus aggreditur. Celeriter tamen sese Galli equites expediunt, prœliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere: sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. Nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci: calonum atque impedimentorum non magnus numerus.

LII. His tamen omnibus annona crevit: quæ fere res inopia non solum præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. Jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, et militum vires inopia frumenti diminuerat, atque incommoda in dies augebantur, et tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat; ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus superioresque haberentur. Cæsar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quo minor

erat

erat frumenti copia; pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat. Ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis tutabatur.

LIII. Hæc Afranius Petreiusque et eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingebat: ut pæne bellum confectum videretur. Quibus literis nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant, multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alii, ut principes talem nuncium attulisse, alii, ne eventum belli exspectasse, aut ex omnibus novissimi venisse viderentur.

LIV. Quum in his angustiis res esset; atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur; nec pontes perfici possent: imperat militibus Cæsar, ut naves faciant, cujus generis eum superioribus annis usus Britanniæ docuerat. Carinæ primum ac statumina ex levi materia fiebant; reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis devehit noctu millia passuum a castris XXII: militesque his navibus flumen transportat; continentemque ripæ collem improviso occupat. Hunc celeriter, prius quam ab adversariis sentiatur, communit. Huc legionem postea transducit; atque ex utraque parte pontem institutum perficit biduo. Ita comitatus, et qui frumenti causa processerant, tuto ad se recipit; et rem frumentariam expedire incipit.

LV. Eodemdie equitum magnam partem flumen transjecit: qui inopinantes pabulatores, et sine ullo dissipatos timore aggressi, quam maximum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt: cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, ut prædæ subsidio sint; alii, ut venientibus resistant, atque eos propellant: unamque cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam a reliquis circumveniunt atque interficiunt; incolumesque cum magna præda eodem ponte in castra revertuntur.

LVI. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. Domitii consilio naves longas expediunt, numero XVII quarum erant XI tectæ. Multa huc minora navigia addunt, ut ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de

 quibus

quibus supra demonstratum est, imponunt: atque hos præmiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius, atque has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant.

LVII. Erat multo inferior numero navium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. Ii manus ferreas atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum reliquorumque telorum se instruxerant: ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. Pugnatum utrimque est fortissime atque acerrime, neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in armis: atque ii modo digressi a Massiliensibus recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant.

LVIII. Ipsi Massilienses, et celeritate navium, et scientia gubernatorum confisi nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant: et, quoad licebat latiore spatio, producta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant; quum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificiis, ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur; qui repente ex onerariis navibus erant producti; neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam gravitate et tarditate navium impediebantur. Factæ enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis navibus objiciebant: atque injecta manu ferrea, et retenta utraque nave, diversi pugnabant, atque in hostium naves transcendebant; et magno numero Albicorum et pastorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt,

unt, reliquas in portum compellunt, Eo die naves Massiliensium, cum iis, quæ sunt captæ, intereunt IX.

LIX. Hoc Cæsari ad Ilerdam nunciato, simul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur: alias non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu, custodias stationesque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant: postremo et plures intermittere dies, et, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari.

LX. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, sesque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses et Jacetani et Ausetani, et paucis post diebus, Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento juvent. Pollicentur, atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio; et signa ex statione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis v civitatibus ad amicitiam adjunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, et Cæsaris amicitiam sequuntur.

LXI. Quibus rebus perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum XXX in altitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His pene effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur: quod multum Cæsar equitatu valebat: itaque constituunt ipsis locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, civitates victæ nomen atque imperium absentis timebant: quæ in amicitia manserant, Pompeii magnis affectæ beneficiis eum diligebant:

Cæsaris

Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus magnaque auxilia exspectabant; et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naves conquirere, et Octogesam adduci jubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, milliaque passuum a castris aberat xx. Ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri: legionesque II flumen Sicorim transducunt: castraque muniunt vallo pedum XII.

LXII. Qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat; ut equites, etsi difficulter, atque ægre fiebat, possent tamen, atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstare; et quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum non impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur; et in Sicori vadum reperiebatur.

LXIII. Jam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque II auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, et cum II legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat; ut multo breviore itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt; et quum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt; et, magna multitudine circumclusa, morari atque iter impedire incipiunt.

LXIV. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatus nostri prœlio novissimos illorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen atque interrumpi; alias inferri signa, et universarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conversos insequi: totis vero castris milites circulari et dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci: centuriones tribunosque militum adire, atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo nec periculo parceret: paratos esse, sese posse et audere ea transire flumen, qua transductus esset equitatus. Quorum studio et vocibus excitatus Cæsar,

sar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse. Hos cum legione una præsidio castris relinquit. Reliquas legiones expeditas educit, magnoque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus vi fluminis abrepti ab equitatu excipiuntur ac sublevantur, interiit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus studium, ut millium VI addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis mora interposita, eos qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei IX consequerentur.

LXV. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, nova re perterritus, locis superioribus consistit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit; ne defessum prœlio objiciat. Rursus conantes progredi insequitur et moratur. Illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes, atque a millibus passuum V itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris; præsidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi sine periculo ac timore, Iberum copias transducerent: quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: sed totius diei pugna atque itineris labore defessi rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit.

LXVI. Media circiter nocte iis, qui adaquandi causa longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari jubet, et vasa militari more conclamari. Illi exaudito clamore veriti, ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex castris Cæsaris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renunciat, V millia passuum proxima intercedere itineris campestris: inde excipere loca aspera et montuosa.

montuosa. Qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii.

LXVII. Disputatur in consilio a Petreio et Afranio, et tempus profectionis quæritur. Plerique censebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur Alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri; circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturnaque prœlia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis quam religioni consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum et centurionum præsentiam afferre, quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum. Etsi aliquo accepto detrimento; tamen, summa exercitus salva, locum, quem petant, capi posse. Hæc vicit in concilio sententia; et prima luce postridie constituunt proficisci.

LXVIII. Cæsar, exploratis regionibus, albente cœlo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. Namque itinera, quæ ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ: saxa multis locis prærupta, iter impediebant: ut arma per manus necessario transderentur, militesque inermes sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborum recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere et frumento prohibere potuissent.

LXIX. Ac primo Afraniani milites, visendi causa, læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequebantur; necessarii victus inopia coactus fugere, atque ad Ilerdam reverti. Erat enim iter a proposito diversum; contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent: multumque eorum opinionem adjuvabat, quod sine jumentis impedimentisque ad iter profectos videbant; ut, non posse diutius inopiam sustinere, confiderent. Sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt; jamque primos superare regionem castrorum animadverterunt; nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris,

boris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma; atque omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt.

LXX. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta; ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortesque in castris relictas servare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, et ante se hostem videret, collem quemdam nactus ibi constitit. Ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excellissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos jubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, et mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

LXXI. Erat occasio bene gerendæ rei. Neque vero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatum undique equitatu, quum in loco æquo atque aperto confligeretur: idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique militum, ne dubitaret prœlium committere: omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse, quod suis non subvenissent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incursus sustinerent; collatisque in unum locum signis conferti neque ordines neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset.

LXXII.

LXXII. Cæsar in eam spem venerat, se, sine pugna et sine vulnere suorum, rem conficere posse: quod re frumentaria adversarios interclusisset. Cur, etiam secundo prælio, aliquos ex suis amitteret? Cur vulnerari pateretur optime meritos de se milites? Cur denique fortunam periclitaretur? Præsertim quum non minus esset imperatoris, consilio superare, quam gladio. Movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat; quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Cæsaris a plerisque non probabatur. Milites vero palam inter se loquebantur; quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam quum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseverat; et paullum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Cæsar, præsidiis montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit.

LXXIII. Postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro: qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum et cohortium alariarum; legionariasque interjiciunt cohortes, vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem et sine timore et sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur: ipsique, perficiendi operis causa, longius progrediuntur.

LXXIV. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt: et quem plerisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque vocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere: deinde imperatoris fide quærunt, rectene se illi sint commissuri; et, quod non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessariis et consanguineis contulerint, conqueruntur. His provocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreii et Afranii vita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis

rebus,

rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi causa, adducunt; alii ab suis abducuntur; adeo ut una castra jam facta ex binis viderentur. Compluresque tribuni militum et centuriones ad Cæsarem veniunt, seque ei commendant. Hoc idem fit a principibus Hispaniæ; quos illi evocaverant, et secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos notos hospitesque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens, de sua et parentis sui salute, cum Cæsare per Sulpicium legatum, agebat. Erant plena lætitia et gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitasse, et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse, videbantur: magnumque fructum suæ pristinæ lenitatis omnium judicio Cæsar ferebat; consiliumque ejus a cunctis probabatur.

LXXV. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto et æquo animo ferret. Petreius vero non deserit sese; armat familiam: cum hac et prætoria cohorte cetratorum barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ causa habere consueverat, improviso ad vallum advolat; colloquia militum interrumpit; nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. Reliqui coëunt inter se, et repentino periculo exterriti sinistras sagis involvunt, gladiosque distringunt; atque ita se a cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi, seque in castra recipiunt; et ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur.

LXXVI. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesque appellat; neu se, neu Pompeium absentem imperatorem suum adversariis ad supplicium transdant, obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulat, ut jurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat. Ipse idem jusjurandum adigit Afranium. Subsequuntur tribuni militum centurionesque. Centuriatim producti milites idem jurant: edicunt, penes quem quisque sit miles Cæ-

saris, ut producatur. Productus palam in prætorio interficiunt. Sed plerosque ii quos receperant, celant, noctuque per vallum emittunt. Sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio jurisjurandi spem præsentis deditionis sustulit, mentesque militum convertit, et rem ad pristinam belli rationem redegit.

LXXVII. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloquii venerant, summa diligentia conquiri, et remitti jubet: sed ex numero tribunorum militum centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno honore habuit. Centuriones in ampliores ordines, equites Romanos in Tribunitium restituit honorem.

LXXVIII Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre; frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod dierum xxii ab Ilerda frumentum jussi erant efferre. Cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguæ, et corpora insueta ad onera portanda. Itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustiis res: sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur Ilerdam reverti: quod ibi paullulum frumenti reliquerat. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar equitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus prœliarentur.

LXXIX. Genus erat hoc pugnæ: Expeditæ cohortes novissimum agmen claudebant: pluriesque in locis campestribus subsistebant, si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat: quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant. Quum vallis aut locus declivis suberat; neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites vero ex loco superiore in adversos tela conjiciebant: tum magno erat in periculo res; tum inquirebant, ut quum ejusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo summoto, repente incitato cursu sese in valles universi demittere,

demittere, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consistere. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos superioribus perterritos prœliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur.

LXXX. Tali dum pugnatur modo, lente ac paullatim proceditur, crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit. Millia enim progressi IV, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt: ibique una a fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæsaris castra posita, tabernaculaque constituta, et dimissos equites pabulandi causa animadvertere; sese subito proripiunt hora circiter VI ejusdem diei; et spem nacti moræ discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. Qua re animadversa, Cæsar eductis legionibus subsequitur; præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit. Hora X subsequi pabulatores, equitesque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen adeo, ut pæne terga convertant: complures que milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque universum imminebat.

LXXXI. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario, et procul ab aqua, et natura iniquo loco castra ponunt. Sed iisdem de causis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prœlio non lacessit, et eo die tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu, sive interdiu erumperent. Illi animadverso vitio castrormu, tota nocte munitiones proferunt; castraque castris convertunt. Hoc idem postero die a prima luce faciunt, totumque in ea re diem consumunt. Sed, quantum opere processerant, et castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius; et præsenti malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris. Proximo die, præsidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt; pabulatum emittitur nemo. His eos supplices male haberi Cæsar et necessariam subire deditionem, quam prœlio decertare malebat. Conatur tamen eos vallo fossaque cir-

 cumvenire;

convenire; ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur. Quo necessario descensuros existimabat. Ibi et inopia pabuli adducti, et quo essent ad iter expeditiores, omnia sarcinaria jumenta interfici jubent.

LXXXII. In his operibus consiliisque biduum consumitur. Tertio die magna jam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei causa, hora circiter VIII signo dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire jubet; aciem instruit. Contra opinionem enim militum famamque omnium videri prœlium diffugisse, magnum detrimentum afferebat. Sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitas, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat. Non enim amplius pedum millibus II ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant. Tertia vacabat ad incursum atque impetum militum relicta. Si prœlium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior prœlio non lacessere.

LXXXIII. Acies erat Afraniana duplex, legio V et VII. In subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæsaris triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex V legione tenebant: has subsidiariæ ternæ, et rursus aliæ totidem, suæ cujusque legionis, subsequebantur. Sagittarii funditoresque media continebantur acie. Equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur; Cæsar, ut nisi coactus, prœlium non committeret; ille, ut opera Cæsaris impediret. Producitur tamen res; aciesque ad solis occasum continentur. Inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere. Illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animadversa, Cæsar Germanos levis armaturæ, equitumque partem flumen transjicit, crebrasque in ripis custodias disponit.

LXXXIV. Tandem omnibus rebus obsessi quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis, aquæ, lignorum, frumenti inopia, colloquium petunt; et id, si fieri possit, semoto a militibus loco. Ubi id a Cæsare negatum, et, palam

palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæsar deligit. Audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: Non esse aut ipsi aut militibus succensendum, quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint: sed satis jam fecisse officio, satisque supplicii tulisse perpessos omnium rerum inopiam: nunc vero, pæne ut fœminas circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu: neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos confiteri: orare atque obsecrare, si qui locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quam potest demississime atque subjectissime exponit.

LXXXV. Ad ea Cæsar respondit: Nulli omnium has partes, vel querimoniæ, vel miserationis, minus convenisse. Reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se, qui etiam bona conditione, et loco, et tempore æquo confligere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui injuria etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua potestate habuit, conservarit et texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarunt. Sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse: ipsos duces a pace abhorruisse: eos neque colloquii neque induciarum jura servasse; et homines imperitos, et per colloquium deceptos, crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat, uti eo recurrant, et id cupidissime petant, quod paullo ante contempserint: neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle dimitti: neque enim vi legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classes paratas, neque summissos duces, rei militaris peritos. Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciæ provisum, quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium desiderarit. Omnia hæc jampridem contra se parari: in se novi generis imperia constitui: ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, et duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat: in se jura magistratuum com-

mutari, ne ex prætura et consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi in provincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum revertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia et se tulisse patienter, et esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed, ne illi habeant, quo contra se uti possint: proinde, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent. Si id sit factum, nociturum se nemini. Hanc unam atque extremam pacis esse conditionem.

LXXXVI. Id vero militibus fuit pergratum et jucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci; ut, qui aliquid victi incommodi exspectavissent, ultro præmium missionis ferrent. Nam quum de loco et tempore ejus rei controversia inferretur, et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur: neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur: paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum; res huc deducitur: ut ii, qui habeant domicilium aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur. Ne quid eis noceretur, neve quis invitus sacramento dicere cogeretur a Cæsare, cavetur.

LXXXVII. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur; militibus, æqua facta estimatione, pecuniam pro iis rebus dissolvit. Quascunque postea controversias inter se milites habuerant, sua sponte ad Cæsarem intus adierunt. Petreius atque Afranius quum stipendium ab legionibus, pæne seditione facta, flagitarentur, cujus illi diem nondum venisse dicerent, Cæsar ut cognosceret, postulant; eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, II legiones suas antecedere, reliquas subsequi jussit; ut non longo inter se spatio castra facerent; eique negotio Q. Fusium Kalenum legatum præfecit.

fecit. Hoc ejus præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

LIBER II.

I. DUM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui navalibusque: altera ad partem, qua est aditus (ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod adigit) ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari alluitur. Reliqua quarta est, quæ aditum habet a terra. Hujus quoque spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat; vimina materiamque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit.

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum XII cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi per IV ordines cratium (in terra) defigebantur. Itaque pedalibus lignis conjunctis inter se porticus integebatur, atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX æquandi loci causa (facta; item) ex fortissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus et lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. Tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri et turribus inferebantur, quæ facile nostri repellebant milites, magnisque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant.

III. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium XVI, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missis, freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: appulsisque Messanam navibus, atque inde, propter repentinum terrorem,

principum

principum ac Senatus fuga facta, ex navalibus eorum unam deducit. Hac adjuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit; premissaque clam navicula, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit; eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant.

IV. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant, summaque industria armaverant; remigum gubernatorumque magna copia (suppetebat,) piscatoriasque adjecerant, atque contexerant; ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleverant. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrumfamiliæ, virginum precibus et fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut invisis, latitantibus atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur, ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum ex portu exeunt, et Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt: ibique naves expediunt: rursusque se ad confligendum animo confirmant; et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio.

V. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant VI. Has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat; omnesque superioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publicisque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, et ante simulacra projecti victoriam ab Diis exposcerent. Neque erat quisquam omnium, qui non in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex juventute, et cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati

evocati atque obsecrati naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidam sibi quidquam reliqui fore viderent: si superavissent vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

VI. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta eadem esset belli fortuna patienda: deductisque nostris paullatim navibus, et artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur; et, si quando nostri facultatem nacti ferreis injectis manibus navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis comminus pugnando deficiebant: neque multum cedebant virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris de improviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant; conspicatæque naves triremes II navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant: sed tantum re provisa Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero, perfracto rostro, tota collabefieret. Qua re animadversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.

VII. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt, celeriterque pugna excesserunt. Non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe V sunt depressæ, IV captæ, I cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: at ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt.

VIII. Est

VIII. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent: quam primò ad repentinos incursus humilem parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua major oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquoversus pedes xxx, sed parietum crassitudo pedes v. Postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibit solertia, inventum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

IX Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem: eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hostium inhæresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum duo tigna transversa injecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directo transversas trabes injecerunt, easque axibus religaverunt. Has trabes paullo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; ut esset ubi tegumenta præpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus lutoque constraverunt; ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper injecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discuterent. Storeas autem ex funibus anchorariis tres in longitudinem parietum turris latas IV pedes fecerunt: easque ex III partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religaverunt, quod unum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici posse. Ubi vero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere cœperunt; ubi, quantum storearum demisso patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegumenta abditi atque

atque muniti parietes lateribus exstruebant: rursusque alia prehensione ad ædificandum, sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item ut primo tecta extremis lateribus exstruebant, exque ea contignatione rursus summam contabulationem storeasque elevabant. Ita tuto, ac sine ullo vulnere ac periculo VI tabulata exstruxerunt: fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda instruendo reliquerunt.

X. Ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX. longum ex materia bipedali, quem a turri latericia ad hostium turrem, murumque perducerent; facere instituerunt: cujus musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes IV collocantur: inque eis columellæ pedum in altitudinem V defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur. Eo super tigna bipedalia injiciunt; eaque laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum, trabesque extremas, quadratas regulas IV patentes digitos defigunt: quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigiato atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus, ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset, contegitur, supra lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, phalangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio jungatur.

XI. Quo malo perterriti subito oppidani saxa quam maxima possunt, vectibus promovent, præcipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; et, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas tæda ac pice refertas incendunt; easque de muro in musculum devolvunt. Involutæ labuntur; delapsæ ab lateribus, longuriis furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis tormentisque defenditur: hostesque ex muro

ac

ac turribus submoventur. Non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit. Pars reliqua consequens procumbebat.

XII. Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt, ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit: militesque aversi a prœlio ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt: orant, ut adventus Cæsaris exspectetur; captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam; itaque a defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo minus quum venisset, si imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent. Hæc, atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronuntiantur.

XIII. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus Cæsaris exspectatur. Nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum. Ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites, et defectionis odio, et contemptione sui, et diutino labore, omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur: ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

XIV. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt: interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset: arma vero omnia reposita contectaque essent: portis se foras erumpunt: secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic dis-

tulit

tulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris tormentaque flammam conciperent, et prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri repentina fortuna permoti arma, quæ possunt, arripiunt. Alii ex castris sese incitant. Fit in hostes impetus: sed e muro, sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt; ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor, hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nacti tempestatem; majori cum fiducia ad alteram turrem aggeremque eruptione pugnaverunt; multumque ignem intulerunt. Sed ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant; ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem paraverant. Itaque multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

XV. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare et reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores et apparatus male cecidisse viderunt, induciisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt; quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et convectis; aggerem novi generis atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. Ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint: et quicquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesque luto integuntur. Sub tecto miles dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei objecta, operi quæcunque usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum sollertia et virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis causa in muro relinquuntur.

XVI. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta; ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset: neque quidquam omnino relinqueretur, quo

aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus, ab terra, muro turribusque circumiri posse; sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur; ac tela manu conjicerentur; suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione e muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare non posse intelligunt, ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

XVII. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: Præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius provinciæ. Hæc omnibus ferebat sermonibus; neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam distineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia invenisse, magna esse in spe atque exspectatione, et consentire omniam citeriorem provinciam, quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat, se quoque ad motum fortunæ movere cœpit.

XVIII. Delectum habuit tota provincia, legionibus completis II cohortes circiter XXX alarias addidit; frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naves longas X Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea Hispali faciendas curavit: pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eo VI cohortes, præsidii causa, ex provincia misit: Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hereditatis causa venerat, missus a Domitio, oppido Gadibus præfecit; arma omnia privata et publica in domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit adversa Cæsarem prœlia fecisse, magnum numerum ab eo mili-

tum

tum ad Afranium perfugisse. Hæc se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ sibi ad Rempublicam administrandam HS. cxc, et argenti pondo xx millia, tritici modios cxx millia polliceri cogit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat: qui verba atque orationem adversus Rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiaque eo deducebat; et judicia in privatos reddebat: provinciam omnem in sua et Pompeii verba per jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se, cum ii legionibus Gadis conferret, naves frumentumque omne ibi contineret: Provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. In insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur; tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere: quod magna esse Pompeii beneficia, et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

XIX. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio tribuno plebis ipse cum equitibus DC magnis itineribus progreditur; edictumque præmittit ad quam diem magistratus principesque omnium civitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret; nullusve civis Romanus paullo notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubæ conventus per se portas Varroni clausit; custodias vigiliasque in muro turribusque disposuit. Cohortes ii, quæ Colonicæ appellabantur, quum eo casu venissent tuendi oppidi causa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius provinciæ civitas, deductis iii in arcem oppidi cohortibus a Varrone præsidio, per se cohortes ejecit portasque præclusit.

XX. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gadis contenderet: ne itinere aut transjectu intercluderetur. Tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntate provinciæ progresso ei paullo longius literæ Gadibus redduntur; simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum tribunis co-

hortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Cæsari servarent. Hoc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex II legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante et inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro et porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum itinere converso, sese Italicam venturum promisisset, certior a suis factus est, præclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse legionem, cui jusserit, transdere. Ille ad eum Sext. Cæsarem mittit, atque huic transdi jubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem venit: relatis ad eum publicis rationibus, cum fide, quod penes eum est pecuniæ, transdit; et, quod ubique habeat frumenti, ac navium, ostendit.

XXI. Cæsar, habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod præsidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent; tribunis militum centurionibusque, qui eo præsidii causa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent: pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos hanc pœnam tulisse cognoverat, tributis quibusdam publicis privatisque præmiis, reliquos in posterum bona spe complet; biduumque Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur; pecunias monumentaque, quæ ex fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet: provinciæ Q. Cassium præficit. Huic IV legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciæ legationes Cæsaris adventum exspectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit:

cedit: pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam pervenit. Ibi legem de dictatore latam, seseque dictatorem dictum a M. Lepido prætore cognoscit.

XXII. Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prœlio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, et mutatione victus (panico enim vetere atque hordeo corrupto omnes alebantur; quod ad hujusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant), dejecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus III comparatis, ex quibus II familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ jussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. Ex iis unum ipsius navigium contendit, et fugere perseveravit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo perterrita concursu nostrarum navium sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu navalibusque educunt; pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine et vetustate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, II ibi legiones præsidio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur.

XXIII. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, et jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, II legiones ex IV, quas a Cæsare acceperat, et D equites transportabat: biduoque et noctibus III navigatione consumptis, appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXII millia, habetque non incommodam (æstate) stationem, et duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius cum X longis navibus ad Clupeam præstolans, (quas naves, Uticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus belli causa curaverat), veritus navium multitudinem, ex alto refugerat; appulsaque ad proximum litus trireme constrata, et in litore relicta,

 pedibus

pedibus Adrumetum profugerat. Id oppidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæsaris naves ejus fuga Adrumetum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus quæstor navibus XII, quas præsidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in litore navem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit.

XXIV. Curio Marcum Uticam navibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur; biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana; quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Utica paullo amplius passuum mille. Sed hoc itinere est fons, quo mare succedit. Longe lateque is locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, VI millium circuitu in oppidum perveniet.

XXV. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque conjuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci: una ex parte ipso oppido Utica, altera theatro, quod est ante oppidum, substructionibus ejus operis maximis, aditu ad castra difficili et angusto. Simul animadvertit, multa undique portari atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet atque haberet loco prædæ, eodemque tempore his rebus subsidio DC equites Numidæ ex oppido, peditesque CD mittuntur a Varo; quos auxilii causa rex Juba paucis diebus ante Uticam miserat. Huic et paternum hospitium cum Pompeio, et simultas cum Curione intercedebant; quod tribunus plebis legem promulgaverat, qua lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter se. Neque vero primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim adventu longarum navium Curio pronunciari onerariis navibus jubet, quæ stabant ad Uticam numero circiter CC, se in hostium habiturum loco, qui non e vestigio ad castra Corneliana ve-

la direxiſſet. Qua pronunciatione facta, temporis puncto, ſublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, et quo imperatum eſt, tranſeunt. Quæ res omnium rerum copia complevit exercitum.

XXVI. His rebus geſtis, Curio ſe in caſtra ad Bagradam recepit, atque univerſi exercitus conclamatione imperator appellatur. Poſtero die Uticam exercitum ducit, et prope oppidum caſtra ponit. Nondum opere caſtrorum perfecto, equites ex ſtatione nunciant, magna auxilia equitum peditumque ab rege miſſa Uticam venire, eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur; et veſtigio temporis primum agmen erat in conſpectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum ſuſtineant, ac morentur. Ipſe celeriter ab opere deductis legionibus aciem inſtruit. Equites committunt prœlium: et prius quam plane legiones explicari et conſiſtere poſſent, tota auxilia regis impedita ac perturbata, quod nullo ordine et ſine timore iter fecerant, in fugam ſe conjiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod ſe per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

XXVII. Proxima nocte centuriones Marſi II ex caſtris Curionis cum manipularibus ſuis XXII ad Attium Varum perfugiunt. Ii, ſeu vere, quam habuerant, opinionem perferunt, ſive etiam auribus Vari ſerviunt (nam quæ volumus, et credimus libenter; et, quæ ſentimus ipſi, reliquos ſentire ſperamus), confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos eſſe a Curione, maxime opus eſſe in conſpectum exercitum venire; et colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus poſtero die mane legiones ex caſtris educit. Facit idem Curio: atque una valle non magna interjecta, ſuas uterque copias inſtruit.

XXVIII. Erat in exercitu Vari Sextus Quinctilius Varus, quem fuiſſe Corfinii ſupra demonſtratum eſt. Hic demiſſus a Cæſare in Africam venerat: legionesque eas tranſduxerat Curio, quas ſuperioribus temporibus Corfinio receperat Cæſar; adeo ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique conſtarent. Hanc nactus appellationis cauſam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obſecrare milites cœpit, ne primi ſacramenti,

quod

quod apud Domitium atque apud ſe Quæſtorem dixiſſent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem eſſent uſi fortuna, eademque in obſidione perpeſſi; neu pro iis pugnarent, a quibus contumelia perfugæ appellarentur. His pauca ad ſpem largitionis addit, quæ ab ſua liberalitate, ſi ſe atque Attium ſecuti eſſent, exſpectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit ſignificatio: atque ita ſuas uterque copias reducit.

XXIX. At in caſtris Curionis magnus omnium inceſſit timor: nam is variis hominum ſermonibus celeriter augetur: unuſquiſque enim opiniones fingebat; et ad id, quod ab alio audierat, ſui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii tranſdiderat, plures auctores ejus rei videbantur. Civile bellum: genus hominum: quod liceret libere facere, et ſequi quod vellet. Legiones eæ, quæ paullo, ante apud adverſarios fuerant (nam etiam Cæſaris beneficium mutaverat conſuetudo), qua offerrentur municipia etiam adverſis partibus conjuncta. Neque enim ex Marſis Pelignisque veniebant, ut qui ſuperiore nocte in contuberniis, commilitoneſque nonnulli graviores ſermones militum vulgo durius accipiebant. Nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.

XXX. Quibus de cauſis concilio convocato de ſumma rerum deliberare incipit. Erant ſententiæ, quæ conandum omnibus modis, caſtraque Vari oppugnanda cenſerent; quod hujuſmodi militum conſiliis otium maxime contrarium eſſe arbitrarentur. Poſtremo præſtare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam deſertos et circumventos a ſuis graviſſimum ſupplicium pati. Porro erant, qui cenſerent de tertia vigilia in caſtra Corneliana recedendum; ut majore ſpatio temporis interjecto militum mentes ſanarentur; ſimul ſi quid gravius accidiſſet, magna multitudine navium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.

XXXI. Curio utramque improbans conſilium, quantum alteri ſententiæ deeſſet animi, tantum alteri ſuepreſſe dicebat: hos turpiſſimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia, et opere et natura loci munitiſſima caſtra expugnari

nari posse confidimus; aut vero quid proficimus, si accepto magno detrimento ab oppugnatione castrorum discedimus? Quasi non et felicitas rerum gestarum exercitus benevolentiam imperatoribus, et res adversæ odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet nisi turpem fugam et desperationem omnium, et alienationem exercitus? Nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat, nostris studia diminuat. Quod si jam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur: quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto hæc dissimulare et occultare, quam per nos confirmari, præstat? An non uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. Namque hujusmodi res aut pudore, aut metu, tenentur, quibus rebus nox maxime adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror, magnaque ex parte jam me una vobiscum de re judicium facturum confido.

XXXII. Dimisso concilio, concionem advocat militum; commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar; ut magnam partem Italiæ beneficio atque auctoritate eorum suam fecerit. Vos enim vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine causa et Cæsar amicissime de vobis, et illi gravissime judicaverunt. Pompeius enim nullo prœlio pulsus, vestri facti præjudicio demotus Italia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, provinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, ut a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quam uno tempore et nos circumvenire, et vos nefario scelere obstringere? Aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere judicant? In eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant? An vero in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? Duos pulsos exercitus? Duos superatos duces? Duas receptas provincias?

provincias? Hæc acta diebus XL, quibus in conspectu adversariorum venerit Cæsar. An qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? Vos autem incerta victoria Cæsarem secuti, dijudicata jam belli fortuna victum sequamini, quum vestri officii præmia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vobis dicunt, et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? Nonne extremam pati fortunam paratos projecit ille? Non sibi clam vobis salutem fuga petivit? Non proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit? Quum, projectis fascibus, et deposito imperio, privatus, et captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis, et capitis deminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc et mea voluntate et vestra exspectatione leviora: sed tamen sui laboris milites semper, eventu belli, præmia petiverunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur prætercam: An pœnitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum, nulla omnino nave desiderata, transduxerim; Quod classem hostium primo impetu adveniens profligaverim; Quod bis per biduum equestri prœlio superaverim; Quod ex portu sinuque adversariorum CC naves onerarias adduxerim; Eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu juvari possint; Hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, (an) Italiæ fugam, (an) Hispaniarum deditionem, (an) Africi belli præjudicia? Equidem me Cæsaris militem dici volui: vos me imperatoris nomine appellavistis. Cujus si vos pœnitet; vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.

XXXIII. Qua ratione permoti milites crebro etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. Discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prœlium committere, et suam fidem virtutemque experiri.

experiri. Quo facto commutata omnium voluntate et opinione, consensu summo constituit Curio, quum primum sit data potestas, prœlio rem committere. Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco diminicandi detur occasio; ne facultatem prætermittat.

XXXIV. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magno ac difficili et arduo adscensu. Hanc uterque si adversariorum copiæ transire conarentur, exspectabat; quo æquiore loco prœlium committeret. Simul a sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, et una levis armaturæ interjecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, et duas Marucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt: sed admissis equis ad suos refugerunt; relicti ab iis, qui una procurrerant, levis armaturæ, circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos fugere et concidi videbat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat; Perterritum, inquit, hostem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese jubet, et præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati a suis, primi non facile eniterentur. Sed præoccupatus animus Attianorum militum timore et fuga et cæde suorum, nihil de resistendo cogitabat; omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius, quam telum adjici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit.

XXXV. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus magna voce Varum nomine appellans requirebat; uti unus esse ex ejus militibus, et monere aliquid velle, ac dicere videretur. Ubi ille sæpius appellatus adspexit ac restitit; et quis esset, aut quid vellet, quæsivit, humerum apertum gladio appetit; paullumque abfuit, quin Varum interficeret. Quod ille periculum; sublato ad ejus conatum scuto, vitavit. Fabius a proximis militibus

militibus circumventus interficitur, ac fugientium multitudine ac turba portæ castrorum occupantur; atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prœlio aut fuga, intereunt. Neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed quum loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebat: quod ad prœlium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero adversariorum circiter DC interfectis, ac M vulneratis: qui omnes discessu Curionis, multique præterea, per simulationem vulnerum, ex castris in oppidum, propter timorem, sese recipiunt. Qua re animadversa, Varus, et terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, et paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

XXXVI. Postero die Curio Uticam obsidere, et vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii: Uticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis illi amicissimi; conventus, qui ex variis generibus constaret; terror ex superioribus prœliis magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur, et cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur, nuncii præmissi ab rege Juba venerunt: qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, et de custodia ac defensione urbis hortarentur: quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

XXXVII. Nunciabantur hæc eadem Curioni, sed aliquamdiu fides fieri non poterat. Tantam habebat suarum rerum fiduciam. Jamque Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nunciis ac literis perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus nihil contra se Regem nisurum existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minus V et XX millibus (longe) ab Utica ejus copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit, statimque in Siciliam misit, uti II legiones, reliquusque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura et loci munitione, et maris propinquitate, et aquæ et salis copia: cujus magna vis jam ex proximis

proximis erat salinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cujus erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias exspectare, et bellum ducere parabat.

XXXVIII. His constitutis rebus probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam revocatum finitimo bello, et controversiis Leptitanorum restitisse in regno, Saburam ejus praefectum cum mediocribus copiis missum Uticae appropinquare. His auctoribus temere credens consilium commutat, et proelio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendae. His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus praeerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequebatur, et VI millium passuum intervallo a Sabura consederat. Equites missi nocte iter conficiunt. Imprudentes atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidae enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim consederant. Hos oppressos somno et dispersos adorti magnum eorum numerum interficiunt. Multi perterriti profugiunt. Quo facto ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducunt.

XXXIX. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus V castris praesidio relictis. Progressus millia passuum VI equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit. Respondent, Saburam. Reliqua, studio itineris conficiendi, quaerere praetermittit; proximaque respiciens signa: Videtisne, inquit, milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? Abesse regem, exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus pares esse non potuerunt. Proinde ad praedam, ad gloriam, properate; ut jam de praemiis vestris, et de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quae gesserant equites, praesertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter praedicant. Multa praeterea spolia praeferebantur. Capti homines equitesque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis mi-

litum studia non deerant. Equites sequi jubet sese; iterque accelerat; ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecti subsequi non poterant: atque alii alio loco resistebant. Ne hæc quidem res Curionem ab spe morabatur.

XL. Juba certior factus a Sabura de nocturno prœlio, II millia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causa circum se habere consueverat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ submittit. Ipse cum reliquis copiis elephantisque XL lentius subsequitur; suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit: atque his imperat, ut simulatione timoris paullatim cedant ac pedem referant: sese quum opus esset, signum prœlii daturum: et, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit.

XLI. Quibus ex locis quum longius esset progressus, confecto jam labore exercitu, XVI millium spatio, consistit. Dat signum suis Sabura, aciem constituit, et circuire ordines atque hortari incipit: sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio: suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis et labore confectus, studium ad pugnandum virtusque deerat. Sed ii erant numero CC. Reliqui in itinere substiterant. Hi quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. Sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, et aversos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant; et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque servare, neque procurrere et casum subire, tutum videbatur. Hostium copiæ summissis ab rege auxiliis crebro augebantur. Nostros vires lassitudine deficiebant. Simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur.

nebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo vitæ tempore homines facere consueverunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

XLII. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit; unam, ut in miseris rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus proximos colles capere universos, atque eo inferri signa jubet. Hos quoque præoccupat missus a Sabura equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt: et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat: et se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam amisso exercitu, quem a Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum, confirmat; atque ita prœlians interficitur. Equites perpauci ex prœlio se recipiunt. Sed ii, quos ad novissimum agmen, equorum reficiendorum causa, substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XLIII. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor in castris relictus a Curione cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur, magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Jubæ dicerent, alii cum legionibus instare Varum, jamque se pulverem venientem cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat; alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga navium onerariarum magistros incitabat. Pauci lenunculi ad officium imperiumque conveniebant. Sed tanta erat completis litoribus contentio; qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur.

 XLIV. Quibus

XLIV. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patresque familiæ, qui aut gratia aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquæ copiæ, missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dediderunt. Quorum cohortes militum Juba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici jussit: paucos electos in regnum remisit. Cum Varus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet; ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri vellet, Uticæ constituit atque imperavit: diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

LIBER III.

I. DICTATORE habente comitia Cæsare, consules creantur (Julius) Cæsar et P. Servilius. Is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, quum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur; constituit ut arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum, et rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus transderentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimavit. Item, prætoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in urbe præsidia legionum Pompeius habuerat. Quæ judicia, aliis audientibus judicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit; qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet; perinde æstimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim hos prius judicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur.

II. His rebus et feriis Latinis comitiisque omnibus perficiendis xi dies tribuit, dictaturaque se abdicat, et ab urbe

urbe proficiſcitur, Brundiſiumque pervenit. Eo legiones XII, equitatum omnem venire juſſerat. Sed tantum navium reperit, ut anguſte XX millia legionariorum militum et DC equites tranſportare poſſent. Hoc unum (inopia navium) Cæſari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eæ copiæ ipſæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hiſpania magnum numerum deminuerat: et gravis autumnus in Apulia circumque Brundiſium, ex ſaluberrimis Galliæ et Hiſpaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

III. Pompeius annuum ſpatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoſte otioſum fuerat, magnam ex Aſia Cycladibuſque inſulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice et Ægypto claſſem coëgerat, magnam omnibus locis ædificandam curaverat; magnam imperatam Aſiæ, Syriæ, regibuſque omnibus, et dynaſtis, et tetrarchis, et liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat, magnam ſocietates earum provinciarum, quas ipſe obtinebat, ſibi numerare coëgerat.

IV. Legiones effecerat civium Romanorum IX: V ex Italia, quas tranſduxerat; unam ex Sicilia veteranam, quam factam ex duabus Gemellam appellabat; unam ex Creta et Macedonia, ex veteranis militibus, qui dimiſſi a ſuperioribus imperatoribus in iis provinciis conſederant; II ex Aſia, quas Lentulus conſcribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Theſſalia, Bœotia, Achaia, Epiroque, ſupplementi nomine, in legiones diſtribuerat. His Antonianos milites admiſcuerat. Præter has exſpectabat cum Scipione ex Syria legiones II: ſagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto atque Syria reliquiſque civitatibus III millia numero habebat, funditorum cohortes VI: mercenarias II: equites VII millia: ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, et Sadalem filium miſerat. Ex Macedonia CC erant, quibus Raſcipolis præerat; excellenti virtute; D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanoſque, quos ibi A. Gabinius præſidii cauſa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum claſſe adduxerat: DCCC, quos ex ſervis ſuis paſtorumque ſuorum coëgerat: CCC Tar-

cundarius Castor et Donilaus ex Gallograecia dederant: horum alter una venerat, alter filium miserat. cc ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna praemia Pompeius tribuit, missi erant: in his plerique hippotoxotae. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos; item Macedonas, Thessalos et reliquarum gentium et civitatum adjecerat: atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat.

V. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis reliquisque regionibus comparaverat. Hiemare Dyrrhachii, Apolloniae omnibusque oppidis maritimis constituerat; ut mare Caesarem transire prohiberet. Ejus rei causa omni ora maritima classem disposuerat. Praeerat Ægyptiis navibus Pompeius filius: Asiaticis D. Laelius et C. Triarius; Syriacis C. Cassius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicae atque Achaicae classi Scribonius Libo et M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus praepositus cuncta administrabat. Ad hunc summa imperii respiciebat.

VI. Caesar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, aequo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quo major numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent; conclamantibus omnibus, Imperaret quod vellet, quodcumque imperavisset, se aequo animo esse facturos; pridie Nonas Januarias naves solvit, impositis, ut supra demonstratum est, legionibus VII. Postridie terram attigit, Ceauniorum saxa inter et alia loca periculosa quietam nactus stationem: et portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit.

VII. Erat Orici Lucretius Vespillo, et Minucius Rufus cum navibus XVIII; quibus jussu D. Laelii praeerant: M. Bibulus cum navibus cx Corcyrae. Sed neque ii sibi confisi ex portu prodire sunt ausi, quum Caesar omnino XII naves longas praesidio duxisset, in quibus erant constratae IV: Bibulus, impeditis navibus dispersisque remigibus, satis mature occurrit, quod prius ad continentem

visus

visus est Cæsar, quam de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

VIII. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium a Cæsare remittuntur, ut reliquæ legiones, equitatusque transportari possent. Huic officio præpositus erat Fusius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius a terra provectæ naves, neque usæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcycæ certior factus de adventu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit; et nactus circiter xxx, in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundia erupit, omnesque incendit; eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, a Salonis ad Orici portum stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupavit: custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus, excubabat, neque ullum laborem aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum venire posset.

IX. Sed post discessum Liburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit; ibique concitatis Dalmatis reliquisque barbaris, Issam a Cæsaris amicitia avertit: conventum Salonas quum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum et loci natura et colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt: et, quum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt: servosque omnes puberes liberaverunt: et præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinis castris oppidum circumdedit: atque uno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati maxime a re frumentaria laborabant. Quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: et longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur;

raretur; ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, et quarta, et deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt; et, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hiems appropinquabat; et, tantis detrimentis acceptis Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

X. Demonstratum est L. Vibullium Rufum Pompeii præfectum bis in potestatem pervenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: debere utrumque pertinaciæ finem facere, et ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrimque incommoda accepta; quæ pro disciplina et præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum ab Italis expulsum, amissa Sicilia et Sardinia duabusque Hispaniis, et cohortibus in Italia atque Hispania civium Romanorum c atque xxx: se morte Curionis et detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Corcyram. Proinde sibi ac reipublicæ parcerent, quantumque in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documento: hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, et pares ambo viderentur: si vero alteri paullum modo tribuisset fortuna; non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam ante convenire non potuissent, Romæ a senatu et a populo peti debere: interea et Reipublicæ et ipsis placere oportere; si uterque in concione statim juravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum: depositis armis auxiliisque, quibus confiderent, necessario populi senatusque judicio fore utrumque contentum. Hæc quo facilius Pompeio probari possent omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.

XI. Vibullius, his expositis a Cæsare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Cæsaris Pom-

peium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet, atque ideo, continuato et nocte et die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit; ut adesse Cæsarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia, iterque ex Macedonia in hiberna, Apolloniam Dyrrhachiumque habebat: sed, re nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæsar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo quum venisset, L. Torquatus, qui jussu Pompeii oppido præerat, præsidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum adscendere, atque arma capere jubet. Illi autem quum se contra imperium populi Romani pugnaturos esse negarent; oppidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; et se atque oppidum Cæsari dedit, incolumisque ab eo conservatus est.

XII. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Ejus adventu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi vero daturos se negare; neque portas consuli præclusuros, neque sibi judicium sumpturos, contra atque omnis Italia populusque Romanus judicavisset. Quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani et reliquæ finitimæ civitates, totaque Epirus; et, legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret facturos pollicentur.

XIII. At Pompeius, cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus contendit. Simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui, quod properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiserat; ut pæne omnes in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma projicerent; ac fugæ simile iter videretur. Sed, quum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraque metari jussisset; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; juratque, se eum non deserturum, eundemque casum

subiturum,

subiturum, quemcunque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui jurant legati. Hos tribuni militum centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium; ut vigiliis castellisque benemeritæ civitates tutæ essent præsidio: ibique reliquarum ex Italia legionum adventum exspectare, et sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompeius facit, et trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes auxiliaque conduxit.

XIV. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves positis, ut erat præceptum a Cæsare, quantum navium (facultatem), habebat, naves solvit; paullumque a portu progressus, literas a Cæsare accipit; quibus est certior factus, portus litoraque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, navesque omnes revocat. Una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum atque a Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, et ad unum interficit. Ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit.

XV. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: et, sicut mari portibusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur: Præsidiis enim dispositis, omnia litora a Cæsare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisque angustiis rerum necessariarum premebantur; adeo ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare: atque uno etiam tempore accidit, ut, difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter et æquo animo ferebant; neque sibi nudanda litora et relinquendos portus existimabant. Sed cum essent in quibus demonstravi angustiis, ac se Libo cum Bibulo conjunxisset; loquuntur cum M. Acilio et Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat; velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi ejus facultas detur.

Huc

Huc addunt pauca rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciæ; atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod afferebant, videbatur, et Cæsarem id summe sciebant cupere; et profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur.

XVI. Cæsar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates, et rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior et Murco per literas factus de postulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo quum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Cæsare ex ædilitate et prætura conceptas: ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei maximæque utilitatis ejus iracundia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam habere; propterea quod de consilii sententia summam belli rerumque omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se acturum; hortantibus ipsis; interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa et de copiis auxiliisque suis.

XVII. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit, neque nunc, ut memoriæ prodatur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse divisam; ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent; ipse ut aqua terraque eos prohiberet: et, si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere: unum instare de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit

præsentis

præsentis periculi atque inopiæ vitandæ causa omnem orationem instituisse, neque ullam spem aut conditionem pacis affere, ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

XVIII. Bibulus multos dies terra prohibitus, et graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, quum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit, sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat, ubi primum rursus adhibito Libone et L. Lucceio et Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Cæsaris agere instituit: eum ingressum in sermonem Pompeius interpellavit, et loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? Cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto. Ab iis Cæsar haec dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt. Conatus tamen nihilo minus est aliis rationibus per colloquia de pace agere.

XIX. Inter bina castra Pompeii atque Cæsaris unum flumen tantum intererat Apsus: crebraque inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquentium transjiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; et cebro magna voce pronunciaret, liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere? Quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenæo, prædonibusque licuisset; praesertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent. Multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus, responsum est ab altera parte; A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium venturum, atque una etiam utrimque admodum tuto legati venire; et, quae vellent, exponere possent: certumque ei rei tempus constituitur. Quo quum esset postero die ventum; magna utrimque multitudo convenit; magnaque erat ejus rei exspectatio, atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodiit: summissa oratione loqui

cipit. Quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa; quæ ille obtectus armis militum vitavit. Vulnerantur tamen complures: in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militesque nonnulli. Tum Labiénus, desinite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest.

XX. Iisdem temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum juxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocavit; et, si quis appellasset de æstimatione et de solutionibus, quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, et humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer et moderate jus dicendum existimabat, ut reperiri non posset, a quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, et difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cujus animi, aut cujus impudentiæ est? Itaque, qui hoc postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cœlius. Et ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur.

XXI Quum resisteret Servilius consul reliquique magistratus; et minus opinione sua efficeret: ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgavit; unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram tabularum novarum: impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, et nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit: de quibus rebus Servilius consul ad Senatum retulit: Senatusque Cœlium ab republica removendum censuit. Hoc decreto eum consul Senatu prohibuit, et concionari conatum de Rostris deduxit. Ille ignominia et dolore permotus palam se proficisci ad Cæsarem simulavit, clam nunciis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus; atque, eo in Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi conjunxit;

 atque

atque eum in Turinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse, quum Casilinum veniret, unoque tempore signa ejus militaria atque arma Capuæ essent comprehensa, familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret; patefactis consiliis, exclusus Capua, et periculum veritus, quod conventus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat. consilio destitit, atque eo itinere sese avertit.

XXII. Interim Milo. demissis circum municipia literis, ea, quæ faceret, jussu atque imperio facere Pompeii: quæ mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos quum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare cœpit. Eo quum a Q. Pædio prætore cum legione ** lapide ictus esset ex muro, periit: et Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, pervenit Thurios: ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret, equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eo præsidii causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est interfectus. Itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum et temporum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

XXIII. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui præerat, navium L, Brundisium venit, insulamque, quæ contra Brundisinum portum est, occupavit. Quod præstare unum locum arbitrabatur, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium litora ac portus custodia clausos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit; et unam frumento onustam abduxit; magnumque nostris terrorem injecit, et noctu militibus et sagittariis in terram expositis, præsidium equitum dejecit; et adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci et refici juberet; sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum.

XXIV. Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui virtuti militum confisus scaphas navium magnarum circiter LX cratibus pluteisque contexit; eoque milites delectos imposuit; atque eas in litore pluribus locis seperatim disposuit; navesque triremes II, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire jussit. Has quum audacius progressas Libo vidisset; sperans intercipi posse, quadriremes V ad eas milit.

misit. Quæ quum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugerunt, illi studio incitati incautius sequebantur. Jam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitaverunt; primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt, reliquas turpiter fugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis aquari prohiberentur. Qua necessitate et ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit.

XXV. Multi jam menses transierant; et hiems jam præcipitaverat: neque Brundisio naves legionesque ad Cæsarem veniebant; ac nonnullæ ejus rei prætermissæ occcasiones Cæsari videbantur; quod certe sæpe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat. Quantoque ejus amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias qui classibus præerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant: et crebris Pompeii literis castigabantur, quoniam primo venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundisium ad suos severius scripsit, ut nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent, si vel ad litora Apolloniatium cursum dirigerent; quod eo naves ejicere possent. Hæc a custodiis classium loca maxime vacabant; quod se longius portibus committere non auderent.

XXVI. Illi adhibita audacia et virtute, administrantibus M. Antonio et Fusio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti austrum, naves solvunt; atque altera die Apolloniam Dyrrhachiumque prætervehuntur, qui quum essent ex continenti visi, Q. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit; et quum jam nostri remissiore vento appropinquassent, idem Auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desistebat; sed labore et perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius sequebatur. Nostri usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum,

qui appellatur Nymphæum, ultra Lissum millia passuum III, eo naves introduxerunt. qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus: leviusque tempestatis quam classis periculum æstimaverunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit.

XXVII. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque tempore commutato tempestas et nostros texit et naves Rhodias afflixit; ita, ut ad unam constratæ omnes numero XVI eliderentur, et naufragio interirent; et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars a nostris distraheretur: quos omnes conservatos Cæsar domum remisit.

XXVIII. Nostræ naves II tardius cursu confecto, in noctem conjectæ, quum ignorarent quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. Has scaphis minoribusque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum alter navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat; altera ex veterana paullo minus ducentis (se compleverat). Hic cognosci licuit quantum esset hominibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim multitudine navium perterriti; et salo nauseaque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti contra religionem jurisjurandi in ejus conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranæ legionis milites item conflictati et tempestatis et sentinæ vitiis non ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt; sed tractandis conditionibus, et simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorum in terram navem ejicere cogunt: ipsi idoneum locum nacti reliquam noctis partem ibi confecerunt, et luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ asservabant, circiter DC, quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt: et nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt.

XXIX. Quo-

XXIX. Quo facto, conventus civium Romanorum qui Lissum obtinebat, quod oppidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibusque rebus juvit. Otacilius sibi timens, oppido fugit, et ad Pompeium pervenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat summa, veteranarum III legionum, uniusque tironum, et equitum DCCC, plerasque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi reliquit: hoc consilio, ut, si forte Pompeius vacuam existimans Italiam eo transjecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, et quid militum transvexisset.

XXX. Hæc eodem fere tempore Cæsar atque Pompeius cognoscunt. Nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant: ipsi iter secundum eas terra direxerant: sed quo essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt: Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio conjungeret, Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, et, si imprudentes ex insidiis adoriri posset. Eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clam et noctu, Cæsar palam atque interdiu. Sed Cæsari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus ibi copias collocavit: suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit; quo occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille missis ad Cæsarem nunciis unum diem sese castris tenuit. Altero die ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit: omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit.

XXXI. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis sese Imperatorem appellaverat. Quo facto civitatibus tyrannisque magnas impe-

raverat pecunias: item a publicanis suæ provinciæ debitam bienii pecuniam exegerat, et ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat; equitesque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat: summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullæ militum voces audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra civem et consulem arma non laturos, deductis Pergamum, atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; et confirmandorum militum causa, diripiendis iis civitates dedit.

XXXII. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota provincia exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur. Cujus modo rei nomen reperiri poterat; hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed pæne vicis castellisque singulis cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum provincia, differta præfectis atque exactoribus: qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant. Dictitabant enim, se domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis; quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum est. Nec minus ob eam causam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in singulos conventus singulasque civitates certæ pecuniæ imperabantur: mutuasque illas ex SC. exigi dictitabant: publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

XXXIII. Præterea Ephesi a fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, ceterasque ejus deæ statuas. Quum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus

pluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, literæ ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniaque posthaberet. His literis acceptis, quos advocaverat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit; paucisque post diebus est profectus. Hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit.

XXXIV. Cæsar Antonii exercitu conjuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi provincias, longiusque procedendum existimabat; et, quum ad eum legati venissent ex Thessalia Ætoliaque, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas; L. Cassium Longinum cum legione Tironum, quæ appellabatur xxvii, atque equitibus cc in Thessaliam, C. Calvisium Sabinum cum cohortibus v, paucisque equitibus in Ætoliam misit. Maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut providerent, hortatus est. C. Domitium Calvinum cum legionibus ii, xi et xii, et equitibus D, in Macedoniam proficisci jubet. Cujus provinciæ ab ea parte, quæ Libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur.

XXXV. Ex his Calvisius, primo adventu summa omnium Ætolorum receptus voluntate, præsidiis adversariorum Calydone et Naupacto rejectis, omni Ætolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. Hic quum essent factiones duæ, varia voluntate civitatum utebatur. Egesaretus veteris homo potentiæ Pompeianis rebus studebat. Petreius summæ nobilitatis adolescens suis ac suorum opibus Cæsarem enixe juvabat.

XXXVI. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: et, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpissent, nunciatum est adesse Scipionem cum legionibus magna et opinione et fama omnium: nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; et, quum ab eo millia passuum xx abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter fecit; ut simul adesse, et venire nunciaretur. Et, quo iter expeditius faceret, M. Fa-

vonium

vonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia dividit, cum cohortibus VIII præsidio impedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniri jussit. Eodem tempore equitatus Regis Coti ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. At Scipionem, properantem sequi, literæ sunt consecutæ a M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus literis acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, et primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit.

XXXVII. Scipio in castris stativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii castra fluebat, Haliacmonem tertio die prima luce exercitum vado transducit; et castris positis, postero die mane copias ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prœlio decertaret. Sed quum esset inter bina castra campus circiter millium passuum VI, castris Scipionis aciem suam subjecit. Ille a vallo non discedere perseveravit. Attamen ægre retentis Domitianis militibus est factum, ne prœlio contenderetur; et maxime, quod rivus difficilibus ripis castris Scipionis subjectus progressus nostrorum impediebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi quum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se continere, qui magna expectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum; et noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atque in eandem partem, ex qua venerat, rediit: ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit: quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. Et quum quotidiana consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii venisset; subito

bito illi ex insidiis consurrexerunt. Sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam conjectis, nostri duobus amissis, in castra se receperunt.

XXXVIII. His rebus gestis, Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese angustiis rei frumentariæ adductum castra movere; vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum III. loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii, et cognoscendum, præmisit. Qui quum essent progressi, primæque turmæ insidias intravissent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, restiterunt. Nostri cognitis hostium insidiis, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. In his fuit M. Opimius præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt.

XXXIX. Deductis oræ maritimæ præsidiis Cæsar, ut supra demonstratum est, III cohortes Orici, oppidi tuendi causa, reliquit; iisque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. Huic officio oppidoque præerat Acilius legatus. Is naves nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, et ad terram deligavit, faucibusque portus navem onerariam submersam objecit; et huic alteram conjunxit; super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, et militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit.

XL. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit; submersamque navim remulco, multisque contendens funibus abduxit: atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis summittens, et reliquis partibus simul ex terra scalis et classe mœnia oppidi tentans, ut adversariorum manus diduceret, labore et multitudine telorum nostros vicit: dejectisque defensoribus, qui omnes scaphis

excepti

excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem objectam, quæ pene insulam contra oppidum effecerat: IV biremes, subjectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex utraque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram atque inanes, IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D Lælium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat; ipse Lissum profectus naves onerarias XXX, a M. Antonio relictas, intra portum aggressus, omnes incendit: Lissum expugnare conatus; defendentibus civibus Romanis, qui ejus erant conventus, militibusque, quos præsidii causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit.

XLI Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit eodem cum exercitu profectus, et expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat, III die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtaque eum castra posuit; et postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi eum suis locis se tenere animadvertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusque belli apparatum is eo contulisset; ut accidit Pompeius enim primo ignorans ejus consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus postero die castra movit; breviore itinere se occurrere ei posse sperans; quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur; atque ibi castra posuit.

XLII. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas a quibusdam protegit ventis, castra communit.

munit. Eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, et de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ causa L. Canuleium legatum misit. Quodque hæ regiones aberant longius locis certis horrea constituit; vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit. Item Lisso Parthinisque, et omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri jussit. Id erat perexiguum quum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera et montuosa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quod Pompeius hæc providerat, et superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquisitum, spoliatis effossisque eorum domibus, per equites comportaverat.

XLIII. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles. Hos primum præsidiis tenuit; castellaque ibi communit. Inde, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumvallare Pompeium instituit; hæc spectans, quod angusta re frumentaria utebatur; quod Pompeius multitudine equitum valebat: quo minore periculo undique frumentum, commeatumque exercitui supportare posset: simul, ut pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisset illum a Cæsare obsideri, neque audere prœlio dimicare.

XLIV. Pompeius neque a mari Dyrrhachioque discedere volebat; quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prœlio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens quamplurimos colles occuparet, et quam latissimas regiones præsidiis teneret, Cæsarisque copias, quammaxime posset, distineret. Itaque accidit.

Castellis

Castellis enim XXIV effectis, XV millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant inter eum locum manu sata, quibus interim jumenta pasceret. Atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, et nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare, atque ipsos a tergo circumvenire, possent. Sed illi operibus vincebant; quod et numero militum præstabant, et interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis et dimicare non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum; multique ex nostris vulnerabantur; magnusque incesserat timor sagittarum: atque omnes fere milites aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegmenta fecerant. quibus tela vitarent.

XLV. In occupandis præsidiis magna vi uterque utebatur. Cæsar, ut quam angustissime Pompeium contineret; Pompeius, ut quamplurimos colles quam maximo circuitu occuparet. Crebraque ob eam causam prœlia fiebant. In his quum legio Cæsaris IX præsidium quoddam occupavisset, et munire cœpisset; huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupavit, nostrosque opere prohibere cœpit: et quum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumjectis, postea levis armaturæ magna multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones impediebat. Neque erat facile nostris uno tempore propugnare et munire. Cæsar, quum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se statuit, et loco excedere. Erat per declive receptus; illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse; Non recusare se, quin nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quo temere essent progressæ.

XLVI. Cæsar receptui suorum timens crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, et adversas locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci

duci jussit, locumque in omnes partes quam maxime impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit; ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci jussit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere et instare cœperunt; cratesque pro munitione objectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Cæsar, veritus, ne non reducti, sed rejecti viderentur, majusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hostes impetum fieri jussit. Milites legionis IX subito constipati pila conjecerunt; et ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu præcipites Pompeianos egerunt, et terga vertere coëgerunt. Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriique abjecti, et institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, V omnino suorum amissis, quietissime se receperunt; paulloque citra eum locum, aliis comprehensis collibus munitiones perfecerunt.

XLVII. Erat nova et inusitata belli ratio, quum tot castellorum numero tantoque spatio et tantis munitionibus, et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam, quicunque alterum obsidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes adorti, aut prœlio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, quam ipsi numero militum equitumque præstarent: Causa autem obsidionis hæc fere esse consuevit; ut frumento hostes prohibeantur. At contra integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent: quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet. Ipse autem, consumptis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis. Sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore et patientia maximum bellum confecisse. Meminerant ad Alesiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam majorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum quum dare-

tur, non legumina recusabant; pecus vero, cujus rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

XLVIII. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admistum lacte multum inopiam levabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia. Ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem nostris objectarent, vulgo in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent.

XLIX. Jamque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quod celeriter se habituros copiam confidebant. Crebroque voces militum in vigiliis, colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus dimissuros; frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero jumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona, quum angustiis loci, et odore tetro, et multitudine cadaverum, et quotidianis laboribus insuetos operum, tum aquæ summa inopia (effectos): omnia enim flumina atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat. Atque, ut erant loca montuosa et ad specus angustiæ vallium, has sublicis in terram demissis præsepserat, terramque aggesserat; ut aquam continerent. Itaque illi necessario loca sequi demissa ac palustria, et puteos fodere, cogebantur. Atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam præsidiis aberant longius, et celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima valetudine summaque aquæ copia utebatur; tum commeatus omni genere, præter frumentum, abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, majoremque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

L. In novo genere belli novæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animadvertissent ex ignibus, noctu cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi universas intra multitudinem sagittas conjiciebant, et se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, alio excubarent.

LI. Interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus

bus II: cujus adventu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt: primisque dejectis, reliqui se verterunt, et loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla revocavit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cujus consilium reprehendendum non videtur. Aliæ enim sunt legati partes atque imperatoris. Alter (omnia) agere ad præscriptum; alter libere ad summam rerum consulere debet. Sylla a Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prœlio decertare voluit; quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum; ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat. Nam ex iniquo progressi loco in summo constiterant. Si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur. Neque multum ad solis occasum temporis supererat. Spe enim conficiendi negotii, prope in noctem rem deduxerant. Ita, necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupavit: qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormentumve missum adjici non posset. Hoc consedit loco, atque eum communit, omnesque ibi copias continuit.

LII. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. Nam plura castella Pompeius pariter, distinendæ manus causa tentaverat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus III, atque eam loco depulit. Altero Germani munitiones nostros egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

LIII. Ita uno die VI prœliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones, quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos centurionesque complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, ejus qui prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt sex militaria relata. Nostri non amplius XX omnibus sunt prœliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. Et quum laboris sui periculique testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter XXX in castellum conjecta

 Cæsari

Cæsari renumeraverunt: scutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina ccxxx. Quem Cæsar, ut erat de se meritus, et de republica donatum millibus ducentis (æris) ab octavis ordinibus ad Primipilum se transducere pronunciavit. Ejus enim opera castellum conservatum esse magna ex parte constabat: cohortemque (postea) duplici stipendio, frumento, ut speciariis militaribusque donis amplissime donavit.

LIV. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit. Et in altitudinem pedum xv effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; et v intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, et ad impediendum objectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, et se in antiquas munitiones recepit.

LV. Ætolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Cæsar. Itaque eo Fusium Kalenum misit, et Q. Sabinum et Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus a Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaia Fusium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum voluntate ipsarum civitatum recepit: nonnullas per vim expugnavit: reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitiæ Cæsaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus.

LVI. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prœlio decertare vellet; ut pæne castris Pompeii legiones subjiceret: tantumque a vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentumve adjici posset. Pompeius autem ut famam et opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnisque ejus instructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi posset.

LVII. Hæc quum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem, quem ab illo transditum initio, et commendatum in suorum necessariorum

numero

numero habere instituerat. Huic dat literas mandataque ad eum: quorum hæc erat summa: Sese omnia de pace expertum nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos esse auctores ejus rei voluisset: quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur: Scipionem ea auctoritate esse, ut non solum libere, quæ probasset, exponere; sed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere posset: præesse autem suo nomine exercitui; ut, præter auctoritatem, vires quoque ad coërcendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem provinciarum, salutem imperii uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Castigato Scipione a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus: infectaque re, sese ad Cæsarem recepit.

LVIII. Cæsar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, et pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus præmunivit: castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit: paucis intermissis diebus, rursum eam navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, ut foliis ex arboribus strictis et teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. Frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant; et cogebantur Corcyra atque Acarnania, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supportare: quoque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam non modo hordeum, pabulumque omnibus in locis, herbæque desectæ, sed etiam fructus ex arboribus deficiebat, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

LIX. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus et Ægus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines; quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat; atque eos extra ordinem in Senatum legendos curaverat; agrosque in Gallia ex hostibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna

tribuerat, locupletesque ex egentibus effecerat. Hi propter virtutem non solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. Sed freti amicitia Cæsaris, et stulta ac barbara arrogantia elati despiciebant suos, stipendiumque equitum fraudabant, et prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti universi Cæsarem adierunt, palamque de eorum injuriis sunt questi; et ad cetera addiderunt falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent.

LX. Cæsar neque tempus illud animadversionis esse existimans, et multa virtuti eorum concedens, rem distulit totam: illos secreto castigavit, quod quæstui equites haberent: monuitque ut ex sua amicitia omnia exspectarent, et ex præteritis suis officiis (reliqua sperarent). Magnam tamen hæc res illis offensionem et contemptionem ad omnes attulit. Idque ita esse quum ex aliorum objectationibus, tum etiam ex domestico judicio atque animi conscientia intelligebant. Quo pudore adducti, et fortasse se non liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere a nobis, et novam tentare fortunam, novasque experiri amicitias constituerunt: et cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant; primum conati sunt præfectum equitum C. Volusenum interficere, ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur. Postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac satisfacere, et fraudata restituere vellent, multis coëmptis equis, ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

LXI. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati, et instructi liberaliter, magnoque comitatu et multis jumentis venerant, virique fortes habebantur, et in honore apud Cæsarem fuerant, quodque novum, et præter consuetudinem acciderat, omnia sua præsidia circumduxit, atque ostentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques a Cæsare ad Pompeium transierat; quum pæne quotidie a Pompeio ad Cæsarem perfugerent; vulgo vero in Epiro atque Ætolia conscripti milites, earumque regionum omnium, quæ a Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus per-

fectum non erat; seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur: temporibusque rerum, et spatiis locorum, et custodiarum, varia diligentia animadversa, prout cujusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt.

LXII. Quibus ille cognitis, eruptionisque jam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ et sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas et naves actuarias imponit; et de media nocte cohortes LX ex maximis castris præsidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeque a maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naves, quas demonstravimus aggere et levis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit; et quid a quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione IX positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Posthumum adjutorem summiserat.

LXIII. Erat eo loco fossa pedum XV, et vallus contra hostem in altitudinem pedum X: tantundemque ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum DC, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum; ut, si ancipiti prœlio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo, et continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu XVIII munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnumque nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare nostræ cohortes IX legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani (exercitus); novusque eorum adventus exstitit; simulque navibus circumvecti milites in anteriorem vallum tela jaciebant: fossæque aggere complebantur: et legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentisque cujusque generis, telisque

telisque terrebant; magnaque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegumenta galeis imposita defendebant. Itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent; animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est: atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare navibus expositi in aversos nostros impetum fecerunt; atque ex utraque munitione dejectos terga vertere coegerunt.

LXIV. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit: quæ ex castris fugientes conspicatæ neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium terrorem et periculum augebat. Hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo prœlio, quum gravi vulnere esset affectus aquilifer, et viribus deficeretur, conspicatus equites nostros; Hanc ego, inquit, et vivus multos per annos magna diligentia defendi, et nunc moriens eadem fide Cæsari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumemque ad eum referte. Hoc casu aquila conservatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem.

LXV. Jamque Pompeiani magna cæde nostrorum castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. Et M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nunciata, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cujus adventus Pompeianos compressit, nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multo post Cæsar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidiis, eodem venit. Qui cognito detrimento, quum animadvertisset Pompeium extra munitiones egressum; castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum navibus habere, commutata ratione belli; quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompeium munire jussit.

LXVI. Qua perfecta munitione, animadversum est a speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quod instar legionis

gionis videretur, esse post silvam, et in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, quum se IX legio Cæsaris objecisset Pompeianis copiis, atque opere, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc silvam quandam contingebant, neque longius a mari passibus CD aberant. Post mutato consilio quibusdam de causis, Cæsar paullo ultra eum locum castra transtulit, paucisque intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupaverat; et quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita minora castra inclusa majoribus castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD, quo liberius ac sine periculo milites aquarentur. Sed is quoque, mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra. Munitiones quidem integræ omnes erant.

LXVII. Eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat a novis Pompeii castris circiter passus D. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, et cupiens ejus diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes II, quæ speciem munitionis præberent; ipse diverso itinere, quam potuit occultissime reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amissis centurionibus, deminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit. Nam et pervenit prius, quam Pompeius sentire posset; et, tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat objectus portis eritius. Hic paullisper est pugnatum; quum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cujus opera proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, e loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque Ericio, primo in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruperunt; et quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LXVIII. Sed fortuna, quæ plurimum potest quum in reliquis

reliquis rebus, tum præcipue in bello parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem, quam pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornu cohortes ignorantia loci sunt secutæ, quum portam quærerent, castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod quum esset animadversum conjunctam esse flumini, protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus.

LXIX. Interim Pompeius, hac longa satis interjecta mora, et re nunciata, v legionem, ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat, et acies instructa a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur: omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio celeris spe subsidii confirmata ab Decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, x pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse, et suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, quum extra et intus hostem haberent, eodem, qua venerant, receptui consulebant: omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena; adeo, ut, quum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, et consistere juberet, alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

LXX. His tantis malis hæc subsidia succurrebant; quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens; credo, quod hæc præter spem acciderant, ejus, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitesque ejus, angustiis portisque a Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones

enim

enim a castris ad flumen perductæ, expugnatis jam castris Pompeii, propriam et expeditam Cæsaris victoriam interpellaverunt. Eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit.

LXXI. Duobus his unius diei prœliis Cæsar desideravit milites DCCCCLX, et notos equites R. Felginatem Tuticanum Gallum, Senatoris filium, C. Felginatem Placentia, A. Gravium Puteolis, M. Sacrativirum Capua, tribunos militum et centuriones XXX. Sed horum omnium pars magna in fossis munitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fuga sine ullo vulnere interiit, signaque sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo prœlio Imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est. Sed neque in literis, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetravisset, ut sibi captivos transdi juberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, causa, quo major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, et magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interficit.

LXXII. His rebus tantum fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit; ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, quum alter alteri auxilium ferre non posset, causæ fuisse cogitabant. Non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prœlio dimicatum; sibique ipsos multitudine atque angustiis majus attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quam parvulæ sæpe causæ, vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio, in exercitu esset offensum: sed proinde, ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum, fama ac literis victoriam ejus diei concelebrabant.

LXXIII. Cæsar a superioribus consiliis depulsus omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore, præsidiis omnibus deductis, et oppugnatione

natione dimiſſa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatuſque eſt, ne ea, quæ accidiſſent, graviter ferrent, neve his rebus terrerentur, multiſque ſecundis prœliis unum adverſum, et id mediocre, opponerent: habendam fortunæ gratiam, quod Italiam ſine aliquo vulnere cepiſſent; quod duas Hiſpanias, bellicoſiſſimorum hominum peritiſſimis atque exercitatiſſimis ducibus, pacaviſſent: quod finitimas frumentariaſque provincias in poteſtatem redegiſſent: denique recordari debere, qua facilitate inter medias hoſtium claſſes, oppletis non ſolum portibus, ſed etiam litoribus, omnes incolumes eſſent tranſportati. Si non omnia caderent ſecunda, fortunam eſſe induſtria ſublevandam; quod eſſet acceptum detrimenti, ejus juri potius, quam ſuæ culpæ debere tribui; locum ſe tum ad dimicandum dediſſe: potitum eſſe hoſtium caſtris, expuliſſe ac ſuperaſſe pugnantes: ſed ſive ipſorum perturbatio, ſive error aliquis, ſive etiam fortuna partam jam præſentemque victoriam interpellaſſent, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute ſarciretur. Quod ſi eſſet factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidiſſet; atque ii, qui ante dimicare timuiſſent, ultro ſe prœlio offerrent.

LXXIV. Hac habita concione, nonnullos ſigniferos ignominia notavit, ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus inceſſit ex incommodo dolor, tantumque ſtudium infamiæ ſarciendæ, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium deſideraret; et ſibi quiſque etiam pœnæ loco graviores imponeret labores, ſimulque omnes arderent cupiditate pugnandi: quum ſuperioris etiam ordinis nonnulli oratione permoti manendum eo loco, et rem prœlio committendam exiſtimarent. Contra ea Cæſar neque ſatis militibus perterritis confidebat, ſpatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictiſque munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat.

LXXV. Itaque nulla interpoſita mora, ſauciorum modo et ægrorum habita ratione, impedimenta omnia ſilentio prima nocte ex caſtris Apolloniam præmiſit, ac conquieſcere ante iter confectum vetuit. His una legio miſſa præſidio eſt. His explicitis rebus, duas in caſtris legiones retinuit, reliquas de IV vigilia compluribus portis eductas eodem itinere præmiſit; parvoque ſpatio intermiſſo, ut et

militare

militare institutum servaretur, et quam serissime ejus profectio cognosceretur, conclamari jussit; statimque egressus et novissimum agmen consecutus, celeriter e conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius, cognito consilio ejus moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos et perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit, equitatumque præmisit ad novissimum agmen demorandum: neque consequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Cæsar. Sed quum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos prœlio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit; expeditosque antesignanos admiscuit CD, qui tantum profecere, ut, equestri prœlio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent; ipsi incolumes se ad agmen reciperent.

LXXVI. Confecto justo itinere ejus diei, quod proposuerat Cæsar, transductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium consedit, militesque omnes intra vallum continuit; equitatumque per causam pabulandi emissum confestim Decumana porta in castra se recipere jussit. Simili ratione Pompeius, confecto ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit, ejusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique causa longius progrediebantur; alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum et sarcinarum relicta, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Cæsar quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itinere, VIII millibus passuum ex eo loco procedit. Quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

LXXVII. Postero die Cæsar similiter præmissis prima nocte impedimentis, de IV vigilia ipse egreditur; ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, et reliquorum di-

erum frustra labore suscepto, quum se magnis itineribus extenderet, et progressos consequi cuperet, IV die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit.

LXXVIII. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat propernati necesse: timensque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum pari conditione belli secum decertare cogeret. Si in Italiam transiret, conjuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur. Sin Apolloniam Oricumque oppugnare, et se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nunciis ad C. Domitium Cæsar scripsit; ecquid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniæ cohortibus IV, Lissi I, III Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque de Cæsaris consilio conjectura judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat; si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima Corcyraque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exspectaret; ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur.

LXXIX. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, et, ad opprimendos adversarios, ne occasioni temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improviso aliud incommodum; quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, et Heracleam Senticam, quæ est subjecta Candaviæ, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum objicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul a Pompeio literis per omnes provincias civitatesque dimissis, de prœlio ad Dyr-

rhachium

rhachium facto elatius inflatiusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat pulsum fugere Cæsarem pæne omnibus copiis amissis. Hæc itinera infesta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. Quibus accidit rebus, ut, pluribus dimissi itineribus a Cæsare ad Domitium, et ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscilli atque Ægi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant; seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, et Cæsaris profectionem et adventum Pompei docuerunt. A quibus Domitius certior factus vix IV horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitavit: et ad Æginium, quod est objectum oppositumque Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit.

LXXX. Conjuncto exercitu, Cæsar Gomphos pervenit; quod est oppidum primum Thessaliæ venientibus ab Epiro: quæ gens paucis ante mensibus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama jam præcucurrerat, quam supra docuimus, de prœlio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes prætor Thessaliæ, quum se victoriæ Pompeii comitem esse mallet, quam socium Cæsaris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit, portasque præcludit, et ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio discessu exercituum a Dyrrhachio cognito Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar castris munitis scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, et crates parari jussit. Quibus rebus effectis cohortatus milites docuit quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento: simul reliquis civitatibus urbis hujus exemplo inferre terrorem; et id fieri celeriter, prius quam auxilia concurrerent. Itaque usus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die, post horam IX oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante so-

lis occasum expugnavit, et ad diripiendum militibus concessit; statimque ab oppido castra movit, et Metropolim venit; sic, ut nuncios expugnati oppidi famamque antecederet.

LXXXI. Metropolitæ, eodem primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleverunt. Sed postea casu civitatis Gomphensis ex captivis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit civitas præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari pareret, atque imperata faceret. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope jam matura erat, ibi adventum exspectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre constituit.

LXXXII. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit: concionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut parta jam victoria prædæ ac præmiorum velint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; classicumque apud eum cani, et alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus conjunctis, pristina omnium confirmatur opinio, et spes victoriæ augetur adeo; ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; et, si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, et consulares prætoriosque servorum habere numero, dicerent. Jamque inter se palam de præmiis ac sacerdotiis contendebant; in annosque consulatum definiebant. Alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne L. Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationem haberi: quum ejus necessarii fidem implorarent Pompeii; præstaret quod proficiscenti recepisset; ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent.

LXXXIII. Jam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad gravissimas

vissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus ætatis honorem ostentaret; Domitius urbanam gratiam dignitatemque jactaret; Scipio affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. Et L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis essent senatorii belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra præsidia Pompei fuissent, neque operam in re militari præstitissent. Unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus superare possent; sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

LXXXIV. Re frumentaria præparata, confirmatisque militibus, et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis prœliis intermisso, quum satis perspectum militum animum habere videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, primum suis locis paulloque a castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progrederetur a castris suis collibusque Pompeianis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmatiorem ejus efficiebat exercitum. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat; ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem armis inter equites prœliari juberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis prœliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites M. apertioribus etiam locis VII millium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent; neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies prœlium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

LXXXV. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur,

batur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar nullâ ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans; hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit; uti castra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut, movendis castris pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, et insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectionis dato, taburnaculisque detensis, animadversum est, paullo ante extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, et de prœlio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus. Confestimque expeditas copias educit.

LXXXVI. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prœlio decertare. Namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius quam concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur. Id quum essent plerique admirati: Scio, me, inquit, pæne incredibilem rem polliceri: sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in prœlium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt; ut quum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederentur: ut, circumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, et pæne sine vulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus. Simul denunciavit, ut essent animo parati in posterum; et, quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent.

LXXXVII. Hunc Labienus excepit, ut, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui prœliis. Neque temere incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitus superest; magna pars deperiit:

periit: quod accidere tot prœliis fuit necesse. Multos autumni pestilentia in Italia consumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt relicti in continenti. An non audistis ex iis, qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas? Hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectæ; et pleræque sunt ex colonis Transpadanis. Attamen, quod fuit roboris, duobus prœliis Dyrrhachinis interiit. Hæc quum dixisset, juravit, se, nisi victorem, in castra non reversurum: reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius idem juravit. Nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta essent in consilio, magna spe et lætitia omnium discessum est. Ac jam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta, et a tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur.

LXXXVIII. Cæsar, quum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animadvertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, transditæ a Cæsare initio dissensionis ex SC. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interjecerat: numeroque cohortes cx expleverat. Hæc erant millia XLV. Evocatorum circiter duæ, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant: quæ tota acie dispersæ erant. Reliquas cohortes VII castris propinquisque castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis muniebat. Quam ad causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes in sinistro cornu objecerat.

LXXXIX. Cæsar, superius institutum servans, X legionem in dextro cornu, IX in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis prœliis vehementer attenuata; et huic sic adjunxit VIII, ut pæne unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat. Quæ summa erat millium XXII. Cohortes II castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium,

tonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium præposuerat. Ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus animadversis, quas demonstravimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit; atque ex his quartam instituit, equitatuique opposuit; et, quid fieri vellet, ostendit: monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare; simul tertiæ aciei, totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret: se quum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

XC. Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur, suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemoravit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset: quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Cl..ium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque Rempublicam alterutro exercitu privare voluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, et studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit.

XCI. Erat crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis; et vestro imperatori, quam constituistis, operam date. Unum hoc prœlium superest: quo confecto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatem recuperabimus. Simul respiciens Cæsarem; Faciam, inquit, hodie, imperator, ut aut vivo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit: atque eum milites electi circiter cxx voluntarii ejusdem centuriæ sunt prosecuti.

XCII. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neve se loco moverent; aciemque ejus distrahi paterentur. Idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur: ut primus excursus visque militum infringeretur; aciesque distenderetur; atque suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur: levius quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent. Simul fore, ut, duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur, et lassitudine

ſitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur: propterea quod eſt quædam animi incitatio, atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ ſtudio pugnæ incenditur. Hanc non reprimere, ſed augere imperatores debent. Neque fruſtra antiquitus inſtitutum eſt, ut ſigna undique concinerent, clamoremque univerſi tollerent; quibus rebus et hoſtes terreri, et ſuos incitari exiſtimaverunt.

XCIII. Sed noſtri milites, dato ſigno, quum infeſtis pilis procucurriſſent atque animadvertiſſent non concurri a Pompeianis, uſu periti, ac ſuperioribus pugnis exercitati, ſua ſponte curſum repreſſerunt, et ad medium fere ſpatium conſtiterunt, ne conſumptis viribus appropinquarent, parvoque intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renovato curſu, pila miſerunt; celeriterque, ut erat præceptum a Cæſare, gladios ſtrinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt: nam et tela miſſa exceperunt, et impetum legionum tulerunt, et ordines conſervaverunt; piliſque miſſis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites a ſiniſtro Pompeii cornu, ut erat imperatum, univerſi procucurrerunt: omniſque multitudo ſagittariorum ſe profudit: quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paullum loco motus ceſſit: equiteſque Pompeiani hoc acrius inſtare, et ſe turmatim explicare, aciemque noſtram a latere aperto circuire cœperunt. Quod ubi Cæſar animadvertit, IV aciei, quam inſtituerat ſex cohortium numero, ſignum dedit. Illi celeriter procucurrerunt; infeſtiſque ſignis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt; ut eorum nemo conſiſteret, omneſque converſi non ſolum loco excederent, ſed protinus incitati, fuga montes altiſſimos peterent. Quibus ſummotis, omnes ſagittarii funditoreſque deſtituti inermes, ſine præſidio interfecti ſunt. Eodem impetu cohortes ſiniſtrum cornu, pugnantibus etiam tum ac reſiſtentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eoſque a tergo ſunt adorti.

XCIV. Eodem tempore tertiam aciem Cæſar, quæ quieta fuerat, et ſe ad id tempus loco tenuerat, procurrere juſſit. Ita, quum recentes atque integri defeſſis ſucceſſiſſent; alii autem a tergo adorirentur; ſuſtinere Pompeiani non potuerunt, atque univerſi terga verterunt. Neque vero Cæſarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum

equitatum in IV acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronunciaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumventa, atque initium fugæ factum. Sed Pompeius, ut equitatum pulsum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis diffisus acie excessit, protinusque se in castra equo contulit; et iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, Tueamini, inquit, castra, et defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo, et castrorum præsidia confirmo. Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens et tamen eventum exspectans.

XCV. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere æstimans, milites cohortatus est; ut beneficio fortunæ uterentur, castraque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati; (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur; multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, et animo perterriti et lassitudine confecti, missis plerique armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt; protinusque omnes, ducibus usi centurionibus tribunisque militum in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

XCVI. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, et nonnullorum tabernacula protecta edera, multaque præterea, quæ nimiam luxuriam et victoriæ fiduciam designarent; ut facile æstimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates, atque ii miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius jam, quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus,

nactus, detractis insignibus imperatoris, Decumana porta se ex castris ejecit; protinusque equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit; sed eadem celeritate paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit: sæpe, ut dicebatur, querens; tantum se opinionem fefellisse, ut a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugæ facto, pæne proditus videretur.

XCVII. Cæsar castris potitus a militibus contendit, ne in præda occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumvenire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, universi (juris ejus) Larissam versus se recipere cœperunt. Qua re animadversa, Cæsar copias suas divisit; partemque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit: IV secum legiones duxit; commodioreque itinere Pompeianis occurere cœpit: et progressus millia passuum VI aciem instruxit. Qua re animadversa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis senatorii, qui se cum iis conjunxerant, noctu fuga salutem petierunt.

XCVIII. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planiciem descendere atque arma projicere jussit: quod ubi sine recusatione fecerunt, passisque palmis, projecti ad terram, flentes, ab eo petierunt salutem; consolatus consurgere jussit; et pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit; militibusque suis jussit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, et eas quas secum duxerat, invicem requiescere, atque in castra reverti jussit: eodemque die Larissam pervenit.

XCIX. In eo prœlio non amplius cc milites desideravit; sed centuriones, fortes viros, circiter xxx amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cujus mentionem

mentionem supra fecimus, gladio in os adversum conjecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prœlio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optimeque eum de se meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia xv cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius millia xxiv. Namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Syllæ dediderunt. Multi præterea in finitimas civitates refugerunt: signaque militaria ex prœlio ad Cæsarem sunt relata clxxx, et aquilæ ix. L. Domitius ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

C. Eodem tempore D. Lælius cum Classe ad Brundisium venit; eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis instructisque scaphis elicuit naves Lælianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem; et minores duas in angustiis portus cepit; itemque per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. Sed Lælius, tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis supportabat; neque a proposito deterrebatur; neque ante prœlium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit.

CI. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum et Phœnicum, et Cilicum in Siciliam venit: et quum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, et dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Liboque ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret, perturbatumque eum nactus, nullis custodiis neque ordinibus certis, magno vento et secundo completas onerarias naves tæda et pice et stupa reliquisque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naves incendit xxxv, in quibus erant xx constratæ: tantusque eo facto timor incessit; ut, quum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur: et nisi eo ipso tempore nuncii de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, uti amitteretur. Sed opportunissime nunciis

ciis allatis oppidum fuit defensum; Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est et Libonem; applicatisque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem, pari, atque antea, ratione egit. Secundum nactus ventum, onerarias naves circiter XL præparatas ad incendium immisit: et flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustæ v. Quumque ignis magnitudine venti latius serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naves conscenderunt, et a terra solverunt: impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes II, in quarum altera erat Cassius, ceperunt. Sed Cassius exceptus scapha refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. Neque multo post de prœlio facto in Thessalia cognitum est; ut ipsis Pompeianis fides fieret. Nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

CII. Cæsar omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fuga se recepisset; ne rursus copias comparare alias, et bellum renovare posset; et quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur; legionemque unam minoribus itineribus subsequi jussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes ejus provinciæ juniores, Græci civesque Romani, jurandi causa convenirent: sed utrum avertendæ suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram una nocte constitit; et vocatis ad se Amphipoli hospitibus, et pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit, et Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem ante captam esse, excludendi sui causa; nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Len-

tulo, qui superiore anno consul fuerat, et P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi; qui quum ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Jamque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur.

CIII Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, et a quibusdam privatis sumpta, et æris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coëgerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat, castraque Cleopatræ non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosque hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, neve ejus fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites quos ex ejus exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam transduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat.

CIV. His tunc cognitis rebus amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni; sive timore adducti, ut postea prædicabant; ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet; sive despecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt; iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire jusserunt. Ipsi clam concilio inito, Achillam præfectum regium singulari hominem audacia, et L Septimium tribunum militum ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, et quadam notitia Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis; et ibi

ab

ab Achilla et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur a rege, et in custodia necatur.

CV. Cæsar, quum in Asiam venisset, reperiebat T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianæ; ejusque rei causa, senatores omnes ex provincia vocasse; ut iis testibus in summa pecuniæ uteretur, sed interpellatum adventu Cæsaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, et ante ad simulacrum Minervæ spectabat; ad valvas se templi limenque convertisse. Eodemque die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est; ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis ac remotis templi; quo, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci Ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsaris statuam consecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento extitisse ostendebatur.

CVI. Cæsar paucos dies in Asia moratus, quum audisset Pompeium Cypri visum; conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque ejus loci opportunitates; cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi jusserat, et altera, quam ex Achaia a Fufio legato evocaverat equitibusque DCCC, et navibus longis Rhodiis X, et Asiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum III millia CC. Reliqui vulneribus ex prœliis et labore ac magnitudine itineris confecti consequi non potuerant. Sed Cæsar, confisus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat, atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum e navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præsidii causa reliquerat; et concursum ad se fieri videt, quod faces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur.

CVII. Quibus rebus animadversis, legiones sibi alias ex Asia adduci jussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. Ipse enim necessario Etesiis tenebatur; qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad populum R. et ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo convenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemæo et lege et SC. societas erat facta; ostendit sibi placere, regem Ptolemæum atque sororem ejus Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; et de controversiis jure apud se potius, quam inter se armis, disceptare.

CVIII. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutricius ejus, eunuchus, nomine Photinus. Is primum inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam causam evocari: deinde adjutores quosdam conscios sui nactus ex regiis amicis, exercitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus supra meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc incitatum suis et regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, literis nunciisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti ex duobus filiis major, et ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes Deos perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum Romanum obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur; (eæ, quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ); alteræ, eodem exemplo, relictæ atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur.

CIX. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem; isque maxime vellet pro cummuni amico atque arbitro controversias regum componere; subito exercitus regius equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse jussit: regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; et, quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud

patrem

patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent, prius quam audiret, aut, cujus rei causa missi essent, cognosceret, corripi ac interfici jussit. Quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua potestate haberet, Cæsar effecit; magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans; et ut potius privato paucorum et latronum consilio, quam regio susceptum bellum videretur.

CX. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ viderentur. Millia enim xx in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus: qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant, et nomen disciplinamque populi Romani dedidicerant, uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusque Syriæ Ciliciæque provinciæ finitimarumque regionum. Multi præterea, capitis damnati exsulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaque vitæ conditio; ut dato nomine militum essent numero: quorum si quis a domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere stipendii augendi causa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueverant. Erant præterea equitum millia II, qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis. Hi Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.

CXI. His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupat Alexandriam, præter eam oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus est. Sed Cæsar dispositis per vias cohortibus impetum ejus sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur: et magna multitudine

 naves

naves longas occupare hostes conabantur: quarum erant auxilio L missæ ad Pompeium: quæ, prœlio in Thessalia facto, domum redierant. Illæ triremes omnes et quinqueremes erant, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, XXII erat, quæ præsidii caussa Alexandriæ esse consueverant, constratæ omnes. Quas si occupassent, classe Cæsari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent: commeatu auxiliisque Cæsarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit; quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Cæsar, omnesque eas naves et reliquas, quæ erant in navalibus, incendit; quod tam late tueri tam parva manu non poterat; confestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

CXII. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula, objecta Alexandriæ, portum efficit: sed a superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC in mare jactis molibus, angusto itinere et ponte cum oppido conjungitur. In hac sunt insula domicilia Ægyptiorum et vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentia aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueverunt. Iis autem invitis, a quibus Pharus tenetur, non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit, atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum auxiliaque navibus ad eum supportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas regiones; atque inde auxilia evocavit: reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prœlio discederetur, et neutri pellerentur (id efficiebant angustiæ loci) paucisque utrimque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit. Hoc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse habitandi caussa initio erat inductus, et Theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, et ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis vacuam possessionem regni sperans ad Achillam se

ex

ex regia transjecit, unaque bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta; quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus, nutritius pueri, et procurator regni in parte Cæsaris, quum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internunciis, a Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII PANSÆ

COMMENTARIORUM

DE BELLO ALEXANDRINO

LIBER UNUS.

I. BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Syria Ciliciaque omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatæorum Malco evocat; tormenta undique conquiri et frumentum mitti, auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta est Alexandria; quod sine contignatione ac materia sunt ædificia, et structuris atque fornicibus continentur, tectaque sunt rudere aut pavimentis. Cæsar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis, a reliqua parte urbis excluderet: illud sperans, primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur: deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset. In primus vero, ut aqua pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large præbere poterat.

II. Neque

II. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur: nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii regnumque pertinet, legatos conquisitoresque, dilectus habendi causa, miserant; magnumque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convexerant, et innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maxime armorum erant institutæ officinæ. Servos præterea puberes armaverant: quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiumque præbebant. Hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ essent. Omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant. Erat autem quadrato exstructus saxo, nec minus XL pedes altitudinis habebat. Quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subjectisque eas rotis, funibus jumentisque (objectis), directis plateis in quamcumque erat visum partem movebant.

III. Urbs fertilissima et copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ a nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant; ut nostri illorum opera imitari viderentur: et sua sponte multa reperiebant, unoque tempore et nostras munitiones infestabant, et suas defendebant. Atque hæc principes in consiliis concionibusque agitabant, populum Romanum paullatim in consuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse; ac Cæsarem venisse cum copiis: neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam: idque agendum mature. Namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse.

IV. Interim, dissensione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, et Arsinoën regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est, quum uterque utrique insidiaretur, et summam imperii ipse obtinere vellet; præoccupat

præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum nutritium suum, atque Achillam interficit. Hac occiso ipsa sine ullo socio et custode omne imperium obtinebat. Exercitus Ganymedi transditur. Is suscepto officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat.

V. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquescit ac subsidit. Hac uti domini ædificiorum, atque eorum familia, consueverunt. Nam quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida; ut multos variosque morbos efficiat. Sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui distributi munitionum tuendarum causa vicatim ex privatis ædificiis specubus et puteis extracta aqua utebantur.

VI. Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur. Interseptis enim specubus, atque omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat. Quamobrem salsior paullo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob causam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant; quum se inferiores ejusdem generis ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consuessent: vulgoque inter se conferebant, et degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. Parvo vero temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino. Illa inferior corruptior jam, salsiorque reperiebatur.

VII. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor; ut ad extremum casum omnes deducti viderentur; atque alii morari Cæsarem dicerent; quin naves conscendere juberet; alii multo graviorum extimescerent casum; quod neque celari Alexandrinos possent in apparanda fuga, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris: quam domiciliis ipsorum non moverat;

moverat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, et descivisse a suis videbatur: ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur. Quum vero uno tempore et natio eorum et natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest.

VIII. Cæsar suorum timorem consulatione et ratione minuebat. Nam puteis fossis aquam dulcem posse reperiri affirmabat. Omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas habere. Quod si alia esset litoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam navibus peterent, vel a sinistra parte a Parætonio, vel a dextra ab insula; quæ diversæ navigationes nunquam uno tempore adversis ventis præcluderentur. Fugæ vero nullum esse consilium non solum iis, qui primam dignitatem haberent; sed ne iis quidem, qui nihil præterquam de vita cogitarent. Magno negotio impetus hostium adversos ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse. Magnam autem moram et difficultatem adscensum in naves habere, præsertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque et ædificiorum notitiam. Hos præcipue in victoria insolentes, præcursuros, et loca excelsiora atque ædificia occupaturos. Ita fuga navibusque nostros prohibituros. Proinde ejus consilii obliviscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent.

IX. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium; ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquæ dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisque conatibus, non longi temporis labore, occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis imposita in naves a Domitio Calvino, ad litora Africæ, paullo supra Alexandriam, delata est. Hæ naves euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. Sed loca

sunt

funt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi, quum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, navigio actuario Cæfarem faciunt certiorem.

X. Cæfar, ut per fe confilium caperet, quid faciendum videretur, navim confcendit, atque omnem claffem fequi juffit, nullis noftris militibus impofitis: quod, quum longius paullo difcederet, munitiones nudare nolebat; quumque ad eum locum acceffiffet, qui appellatur Cherrhonefus, aquandique caufa remiges in terram expofuiffet; nonnulli ex numero, quum longius a navibus prædatum proceffiffent, ab equitibus hoftium funt excepti. Ex iis cognoverunt, Cæfarem ipfum in claffe veniffe, nec ullos milites in navibus habere. Qua re comperta, magnam fibi facultatem fortunam obtuliffe bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus inftruxerunt, Cæfarique redeunti cum claffe occurrerunt: qui duabus de caufis eo die dimicare nolebat; quod et nullos milites in navibus habebat, et poft horam x diei res agebatur: nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: fibi etiam hortandi fuos auxilium defuturum; quod nulla fatis idonea effet hortatio, qua neque virtutem poffet notare, neque inertiam. Quibus de caufis naves, quas potuit, Cæfar ad terram detrahit: quem in locum illos fucceffuros non exiftimabat.

XI. Erat una navis Rhodia in dextro Cæfaris cornu longe ab reliquis collocata. Hanc confpicati hoftes, non tenuerunt fefe: magnoque impetu IV ad eam conftratæ naves et complures apertæ contenderunt. Cui coactus eft Cæfar ferre fubfidium: ne turpiter in confpectu contumeliam acciperet; quamquam, fi quid gravius illi accidiffet, merito cafurum judicabat. Prœlium commiffum eft magna contentione Rhodiorum: qui quum in omnibus dimicationibus et fcientia et virtute præftitiffent, tum maxime illo tempore totum onus fuftinere non recufabant; ne quod fuorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita prœlium fecundiffimum eft factum. Capta eft una hoftium quadriremis: depreffa eft altera. Deinde omnes epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum eft interfecta. Quod nifi nox prœlium diremiffet, tota claffe hoftium Cæfar potitus effet. Hac calamitate

calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remulco victricibus suis Alexandriam deducit.

XII. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent * * * * quibus, et superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent: et materiam cunctam objicerent: quod nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, postea quam Ganymedes in concilio confirmavit sese et eas, quæ essent amissæ, restituturum, et numerum adaucturum, magna spe et fiducia veteres reficere naves, accuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt: ac, tametsi amplius cx ex navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, et urbis et regionis maritimæ, quotidianoque usu a pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant; et, quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant. Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.

XIII. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ exigendi portorii caussa dispositæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. Has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant: asseres remorum usum obtinebant. Aliud naturalis solertia, aliud urbis copia, subministrabat. Postremo non longam navigationem parabant; sed præsentis temporis necessitati serviebant, et in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes xxii, quinqueremes v confecerunt; ad has minores apertasque complures adjecerunt: et, in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves ix habebat; (nam, x missis, una in cursu litore Ægyptio defecerat); Ponticas viii, Lycias v, ex Asia xii. Ex his quinqueremes v et erant quadriremes x. Reliquæ infra hanc magnitudinem, et pleræque apertæ. Tamen virtute militum

militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

XIV. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque eorum considerat, Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium CD passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, et cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt atque instruunt; in fronte collocant XXII. Reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorum navigiorum et scapharum producunt cum malleolis ignibusque; si quid ipsa multitudo, et clamor, et flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ. Sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisque diu inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quod, eo qui intrassent, et ad explicandam classem, et ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur.

XV. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui, ubi Cæsaris animum advertit: Videris mihi, inquit, Cæsar, vereri, si hæc vada primis navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris quam reliquam classem possis explicare. Nobis rem committe, nos prœlium sustinebimus; neque tuum judicium fallemus; dum reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari magno nobis et dedecori et dolori est. Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnæ. Progressas ultra vadum IV Rhodias naves circumsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte sollertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessario discessum ab arte est propter angustias loci: atque omne certamen

in virtute constitit. Neque vero Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque et votis victoriam suis ab Diis immortalibus exposceret.

XVI. Minime autem erat par prœlii certamen. Nostris enim prorsus neque terra neque mari effugium dabatur victis: omniaque victoribus erant futura in incerto. Illi, si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat; ut hoc majori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus; ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque sollertia atque ars præsidium ferret; neque numero navium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prœlio quinqueremis una, et biremis cum defensoribus remigibusque; et deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus, et nostros adire propius prohibuerunt.

XVII. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illam, et urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes x, et levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque imponit: alteram insulæ partem distinendæ manus causa cum constratis navibus aggreditur, præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. At primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. Uno enim

enim tempore et ex tectis ædificiorum propugnabant; litora armati defendebant, quo propter asperitatem li non facilis nostris aditus dabatur: et scaphis navibusqu longis v mobiliter et scienter angustias loci tuebantut Sed ubi locis primum cognitis vadisque pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt; atque hos sunt alii subsecuti; constanterque in eos, qui in litore æquo institerant, impetum fecerunt; omnes Pharitæ terga verterunt. His pulsis, custodia portus relicta, ad litora et vicum applicaverunt; seque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt.

XVIII. Neque vero diutius ipsi (ex) munitione se continere potuerunt. Etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum, (ut minora majoribus conferantur), turresque editæ et conjunctæ muri locum obtinebant. Neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum; sed terror hominibus mentem consiliumque eripit, et membra debilitat; ut tunc accidit. Qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem perterriti fuga suorum et cæde paucorum, xxx pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare præcipitaverunt, et DCCC passuum intervallum ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt. Sed numerus captivorum omnino fuit DC.

XIX. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi jussit; castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit, atque ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur; quod, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum et repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jamque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis e navibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat, et cohortium III instar in terram exposuerat: non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur. Reliquæ copiæ in navibus stationem obtinebant. Quo facto, imperat pontem adversus hostem prævallari; et, qua exitus navibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui: quorum altero opere effecto, nulla omnino scapha egredi posset: altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se eje-

 cere,

cere, et contra munitiones pontis latiore loco constiterunt: eodemque tempore quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariam emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur a nostris ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quæ erat adversus pontem, et ex navibus contra molem.

XX. In his rebus occupato Cæsare, militesque hortante, remigum magnus numerus et classiariorum ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed postquam ultra eum locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci, ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini ex navibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequebantur. Simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere navesque a terra repellere, properabant; ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte ac prima mole constiterant, quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent, veriti ne ab tergo circumvenirentur, et discessu navium omnino reditu interclu derentur, munitionem in pontem institutam reliquerunt, et magno cursu incitati ad naves contenderunt. Quorum pars proximas nacta naves multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens et dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves consecuti incolumes discesserunt; pauci allevati scutis, et animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt.

XXI. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem et munitiones contendere, eodem in periculo versatus est. Postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. Quo multitudo hominum insecuta quum irrumperet: neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio ejecit, atque ad eas, quæ longius constiterant, naves adnatavit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens

tens nonnullos conservavit. Navigium quidem ejus multitudine depressum militum una cum hominibus interiit. Hoc prœlio desiderati sunt ex numero legionariorum militum DC, et paullo ultra eum numerum classiarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmaverunt, atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda navigia.

XXII. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in prœliis quotidianis, quandocumque sors obtulerat procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis * manum comprehendi multum operibus, et ardentibus studiis militum nec divulgata Cæsaris cohortatio subsequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi et continendi a periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.

XXIII. Alexandrini, quum Romanos et secundis rebus confirmari, et adversis incitari viderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut conjectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidiis, aut suo priore consilio, per occultos nuncios regi probato; legatos ad Cæsarem miserunt, ut dimitteret regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis; facere id, quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent.

XXIV. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quod si quo pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius sese contra regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissi-

mis incendiis et ruinis esset deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo Romano sibique præstaret; quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret: dextram tenens, dimittere cœpit adulta jam ætate puerum. At regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse jucundius. Compressis pueri lacrimis, Cæsar ipse commotus celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit; ut lacrimas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones militesque lætabantur; quod nimia bonitas ejus fallaciis pueri elusa esset. Quasi vero id Cæsar, bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio, fecisset.

XXV. Quum duce assumpto Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animadverterent; eludentibusque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere viderent; rumoresque exsisterent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syria Ciliciaque adduci, quod nondum Cæsari auditum erat. Interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nunciatum est, classem jubet expediri atque instrui. Præfecit Tib. Neronem. Proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naves, atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima; nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequebatur. Nam quum ad Canopum ventum esset; instructaque utrimque classis conflixisset, et sua consuetudine Euphranor primus prœlium commisisset; et illic triremem hostium perforasset ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est. Cui subsidium nemo tulit: sive, quod

quod in ipso satis præsidii pro virtute ac felicitate ejus putarent esse; sive quod ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prœlio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit.

XXVI. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi scientiæque in bello, et virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Cæsaris, missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copiis, quas celeriter et propensissima civitatum voluntate, et sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adduxit; idque oppidum firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, veluti claustris, munita existimatur) repente, magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subjiciebat, et perseverantia constantiaque oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumque ibi suum collocavit. Inde re bene gesta Alexandriam ad Cæsarem contendit; omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat.

XXVII. Locus est fere regionum illarum nobilissimus non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta; quod nomen a similitudine literæ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili, (mire) derivata inter se, duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad litus intervallo, mari conjungitur. Cui loco quum appropinquare Mithridatem rex cognovisset; et transeundum ei flumen sciret; magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridatem, vel sine dubio retineri posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci; sic satis habebat interclusum a Cæsare a se retineri. Quæ primæ copiæ flumen a Delta transire, et Mithridati occurrere potuerunt, prœlium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem. Quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis sustinuit. Quum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique facta, magnum numerum eorum interficit.

ficit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui ut paullulum ab illo timore se recrearunt, adjunctis iis, qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt.

XXVIII. Mittitur a Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse rex. Ita pæne sub idem tempus et rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, et Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus, in qua magnam et paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret: sed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus, prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridatem aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Consederat cum copiis rex loco, natura munito, quod erat ipse excelsior, planitia ex omnibus partibus subjecta. Tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. Unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur.

XXIX. Inter castra regis et Cæsaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat. Aberat autem ab regis castris millia passuum circiter VII. Rex, quum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, et eminus ex ripis prœlium impar inirent. Nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quæ res incendit dolore milites equitesque nostros; quod tam diu pari prœlio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada fluminis quærentes, partim dimissioribus ripis flumen transnarunt; et legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere injecto, flumen transierunt. Quorum impetum adeò pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. Sed id frustrà: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pæne omni reliqua multitudine interfecta.

XXX. Cæsar, re præclarissime gesta, quum subitum adventum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum,

jecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. Hæc quum et opere magno vallata, et loci natura munita ad verteret; confertamque armatorum multitudinem colloca tam in vallo videret; lassos itinere ac prœliando milite ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaque, non mag no intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero di castellum, quod rex in proximo vico non longe a suis cas tris muniverat, brachiisque cum opere castrorum conjunxe rat, vici obtinendi causa, Cæsar aggressus, omnibus copii expugnat; non quo id minori numero militum consequ difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterriti Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. Itaqu eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in cas tra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acer rimeque eminus prœliari cœperunt. Duabus ex parti bus aditus oppugnationibus nostris dabatur; una, quam li berum accessum habere demonstravi; altera, quæ medio cre intervallum inter castra et flumen Nilum habebat Maxima et electissima Alexandrinorum multitudo defen debat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. Plur mum autem proficiebant hostes in repellendis vulnerandi que nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. D versis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castro rum, aversi ex flumine, in quo multæ naves instruct funditoribus et sagittariis nostros impugnabant.

XXXI. Cæsar, quum videret milites acrius prœlia non posse, nec tamen multum profici propter locorum dif cultatem; quumque animum adverteret excelsissimum l cum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod per se munitus esset, et studio partim pugnandi, part spectandi, decucurrissent in eum locum, in quo pugnab tur; cohortes illo circuire castra, et summum locum a gredi, jussit; hisque Carsulenum præfecit, et animi mag tudine, et rei militaris scientia virum præstantem. Q ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nos contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamor prœlio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes p tes discurrere cœperunt. Quorum perturbatione, nost rum animi adeo sunt incitati, ut pæne eodem tempor omnibus partibus, primi tamen editissimum locum c trorum caperent: ex quo decurrentes magnam multi

dis

dinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes acervatim se de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in navem, et multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio perisse.

XXXII. Re felicissime celerrimeque gesta, Cæsar, magnæ victoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prœlio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudinis tulit: omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueverunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, advenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum, qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur.

XXXIII. Cæsar Ægypto atque Alexandria potitus reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam majore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum, majorique ex duabus filiis Cleopatræ, quæ manserat in fide præsidiisque ejus. Minorem Arsinoën, cujus nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana VI secum deducta, ceteras ibi relinquit; quo firmius esset eorum regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia; neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. Simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præsidiis eos nostris esse tutos, et hos, si essent ingrati,

grati, posse iisdem præsidiis coërceri. Sic rebus omnibus confectis et collocatis ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

XXXIV. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam, finitimasque provincias administrandas transdiderat, venit, oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniamque promissam Cæsari non posse se persolvere. Domitius non tantum ad explicandos sumptus rei militaris, quum pecuniam necessariam esse judicaret; sed etiam turpe populo Romano et Cæsari victori sibique infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios confestim ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociaque decederet, neve occupatione belli civilis populi Romani jus majestatemque tentaret. Hanc denunciationem quum majorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus tricessimam sextam secum ducit, II in Ægyptum ad Cæsarem mittit, literis ejus evocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas a Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum; totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quinctumque Patisium in Ciliciam ad auxilia accersenda. Quæ copiæ celeriter omnes jussu Domitii Comanæ convenerunt.

XXXV. Interim legati a Pharnace responsa referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere deberet; denique ejus regni causa integra Cæsari servaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset. Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate; quod facilius Armeniam defendere posset, subjectam suo regno, quam Cappadociam longius remotam; quodque omnes III legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cum II ad Cæsarem missas

missas audisset, audaciusque in Armenia substitisset; perseverare cœpit, ut eo quoque regno decederet: neque enim aliud jus esse Cappadociæ atque Armeniæ: nec juste eum postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto a Comanis jugum editum silvestre est, pertinens in Armeniam Minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. Cujus itineris has esse (certas) opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, et quod Cappadocia, his jugis subjecta, magnam commeatus copiam erat subministratura.

XXXVI. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur, nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi Romani et regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis et continuis itineribus confectis, quum adventaret Nicopolim, quod oppidum in Armenia Minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longe a Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris, quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque pæne disposuit equites. Magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari jussit; paganosque et oppidanos in iis locis obversari: ut si amicus Domitius eas angustias transiret nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris et pecora et homines animadverteret versari, tamquam amicorum adventu. Sin vero ut in hostium fines veniret, præda diripienda milites dissiparentur, dispersique cæderentur.

XXXVII. Hæc quum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium: quum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in iisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit. Quæ dum

muniunt

muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto. In fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. Eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa.

XXXVIII. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitarique a Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset: quum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum accessum et æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas II directas, non ita magno medio intervallo relicto, IV pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat: equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter utilis esse poterat, et multum numero anteibat nostrum equitatum.

XXXIX. Domitius autem, quum Cæsaris magis periculo, quam suo, commoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro, Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque acie instructa, processum est ad dimicandum.

XL. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur. Nam XXXVI legio, quum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum prœlium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamque transiret, adversosque hostes aggrederetur. At Pontica ex altera parte legio, quum paullulum adversa hostibus cessisset, fossam autem circuire (acies) secundo conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossæ confixa et oppressa est. Deiotari vero le-

  giones

giones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regis copiæ cornu suo dextro, mediaque acie converterunt se ad XXXVI legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit. Magnis copiis hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans, in orbem se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica legione pæne tota amissâ, magna parte Deiotari militum interfecta, XXXVI legio in loca se superiora contulit, non amplius CCL desideratis. Occiderunt eo prœlio splendidi ac illustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

XLI. Pharnaces rebus secundis elatus, quum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique et victor, et crudelissimus rex, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit; bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit: supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte essent miseriora; Pontumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat.

XLII. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Namque eo missus æstate cum II legionibus Q. Cornificius Cæsaris quæstor pro prætore, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos, et finitimo bello ac dissensionibus vastata et confecta, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur, et recepit et defendit. Namque et castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, et bellum inferendum, expugnavit; eaque præda milites donavit; quæ erat tenuis, tamen in tanta provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta: et quum Octavius ex fuga Pharsalici prœlii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus Jadertinorum, quorum semper in Rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus, ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis, navibus sociorum: et

quum

quum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur; compluresque adversarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, reliquiis ex fuga collectis, contulisse audiret; literas ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, conjunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciæ inferretur, depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adducerent: omnem enim illam partem regionemque, vivo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat.

XLIII. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni, ac difficili, sive copiosiorem provinciam existimans, sive multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, sive virtute et scientia sua confisus, quam sæpe in bellis periclitatus magnas res et secundas ductu auspicioque suo gesserat; neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita, quum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoque est a barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prœlio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus XXXIIX, tribunis IV, cum reliquis copiis Salonam se recepit; summaque ibi difficultate rerum omnium pressus paucis mensibus morbo periit. Cujus et infelicitas vivi et subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis et fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, et virtus Vatinii versari passa non est.

XLIV. Vatinius, Brundisii quum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, quum crebris literis Cornificii ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur: et M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros; etsi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum

 sequebatur;

sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatesque hiemis et subitæ præparationis. Nam quum ipse paucas in portu naves longas haberet, literas in Achaiam ad Q. Kalenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod quum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis justa ad prœliandum, rostra imposuit. His adjunctis navibus longis, et numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundisii, quum exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætervehebatur: nec sibi ullius rei moram necessitatemque injungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octavium persequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrum erat præsidium, adventu suo discedere ab oppugnatione coëgit, præsidiumque nostrum recepit.

XLV. Octavius, quum Vatinium classem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Tauridem; qua regione Vatinius insequens navigabat, non quod Octavium ibi restitisse sciret; sed quod eum longius progressum insequi decreverat. Quum propius Tauridem accessisset, distensis suis navibus, quod et tempestas erat turbulenta, et nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antennas jubet, et milites armari; et vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies, ordine disposita magis Octaviana; paratior militum animis Vatiniana.

XLVI. Vatinius, quum animadverteret neque navium se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit. Itaque primus

nius sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prœlium, concurriturque ad duces maxime. Nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prœlium factum est: quantoque conjunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; et dimicatione æquata, longe superiores virtute rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert: in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, quum prœlium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. Sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat.

XLVII. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit, suisque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. Capit ex eo prœlio penterem I, triremes II, dicrotas VIII; compluresque remiges Octovianos: posteroque ibi die fuit, dum suas captivasque naves reficeret. Post diem III contendit in insulam Issam; quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavium. Erat nobilissimum regionum earum oppidum, conjunctissimumque Octavio. Quo ut pervenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt; comperitque ipsum Octavium, parvis paucisque navigiis vento secundo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi spatio re præclarissime gesta, provincia recepta et Cornificio reddita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu et classe, recepit.

XLVIII. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, et Palæpharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat, Cassius Longinus in Hispania proprætor provinciæ ulterioris obtinendæ

causa relictus, sive consuetudine naturæ suæ, sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui fecerat accessiones, quod vel ex conscientia sua, quum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel multis signis et testimoniis eorum, qui difficulter odio dissimulant, animadvertere poterat, et compensare offensionem provinciæ exercitus amore cupiebat. Itaque quum primum in unum locum exercitum conduxit, HS centenos militibus est pollicitus. Nec multo post, quum in Lusitania Medobregam oppidum montemque Herminium expugnasset, quo Medebrogenses confugerant; ibique Imperator esset appellatus, iterum HS centenis milites donavit. Multa præterea et magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem, paullatim tamen et occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant.

XLIX. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea æs alienum gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere; et, ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam plura largitori quærebantur; pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium simultatum causæ tenues conjiciebantur. Neque ullum genus quæstus, aut magni et evidentis aut minimi, et sordidi, prætermittebatur, quo domus et tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad jacturas et detrimenta rei familiaris adjungebatur.

L. Quibus de causis accidit, ut, quum Longinus Imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus; qui, quum in illa societate versarentur rapinarum, nihilominus oderant eum, cujus nomine peccabant, sibique quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. V legionem novam conscribit. Augetur odium et ex ipso delectu et sumptu additæ legionis. Complentur equitum III millia; maximisque ornantur impensis: nec provinciæ datur ulla requies.

LI. Interim

LI. Interim literas accepit a Cæsare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret: quod magna Cn. Pompeio Juba rex miserat auxilia, majoraque missurus existimabatur. Quibus literis acceptis, insolenti voluptate efferebatur; quod sibi novarum provinciarum et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliaque adducenda. Certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque o præpararentur, pecuniæque describerentur atque imperarentur, ne qua res, quum rediisset, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione; non enim labor aut vigilantia cupienti præsertim aliquid Cassio deerat.

LII. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris jussu gerere deberet: polliceturque iis, quum in Mauritaniam transjecisset, HS centenos se daturum: v fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit. Eoque ipso die, meridiana hora, quum in Basilicam iret, quidam Minutius Silo cliens L. Racilii libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei tradidit. Deinde post Racilium (nam is latus Cassii tegebat), quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, quum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit a conjuratis impetus universis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit lictorem. Hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius et L. Mergilio simili confidentia Plancum municipem suum adjuvant. Erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus sauciat plagis.

LIII. Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim berones compluresque evocatos cum telis secum habere consueverat: a quibus ceteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Salvianus et Manilius Tusculus. Minutius inter saxa, quæ jaciebant, in itinere fugiens opprimitur, et relatus domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit lætus in castra, militibus vernaculis,

vernaculis, et secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. Tollitur a multitudine in tribunal: prætor appellatur: nemo enim in provincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, quo in numero erat II legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassii. Nam legiones XXX et XXI paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. V legio nuper ibi erat confecta.

LIV. Interim nunciatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus quam animo perturbatus reficit celeriter se, et ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, XXX legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo. Facit hoc idem XXI. Subsequitur has V. Quum II legiones reliquæ essent in castris, Secundani veriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. Permansit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est.

LV. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendi: legionem V in castra remittit, cohortibus XXX retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Racilium et L. Laterensem et Annium Scapulam maximæ dignitatis et gratiæ provincialem hominem, sibique tam familiarem, quam Laterensem et Racilium, in eadem fuisse conjuratione. Nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis transdit excruciandum: item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indicium, conjuratorumque numerum auget; vere, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Cassius interfici jubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt. Nam palam HS X cum Calpurnio paciscitur, et cum Q. Sextio L; qui et si maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ dolorque vulnerum pecunia remissus, crudelitatem cum avaricia certasse significabat.

LVI. Aliquot post diebus literas a Cæsare missas accipit: quibus cognoscit Pompeium in acie victum amissis copiis fugisse. Qua re cognita, mistam dolore voluptatem capiebat. Victoriæ nuncius lætitiam exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mal-

let. Sanatis vulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant: acceptasque eas jubet referri. Quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Æqua autem ratione delectum instituit; quos ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal; majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit ad Trajectum: ipse classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibique moratur: propterea quod edictum tota provincia proposuerat; ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quæ evocatio vehementer omnes turbavit.

LVII. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum legionis vernaculæ fuerat, nunciat fama legionem xxx, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, quum Ilurgim ad oppidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, et ad II legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum v cohortibus undevicesimanorum egreditur. Mane pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonam contendit. Hic, quum legio xxx et xxi, et cohortes iv, et v legio, totusque convenisset equitatus; audit iv cohortes a vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se conjunxisse, et T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur conventum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellumque, aut voluntate aut necessitate adductum (namque id varie nunciabatur) consentire cum Cordubensibus: II cohortes legionis v, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus movet castra, et postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis causa fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari provincia restitueretur.

LVIII. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit:

adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque videretur natura; simul ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem; Cneio Pompeio se provinciam recuperare velle palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris et amore Pompeii: cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas C. Varro obtinuerat: sed id qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat: milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviam prodit, neque tantum virorum, sed etiam matrumfamilias ac prætextatorum; deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus, contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare.

LIX. Tantæ multitudinis precibus et lacrimis exercitus commotus, quum ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine et memoria, tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conventum, neque M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeii ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt, prætoremque appellarunt, et sibi conventum adjunxerunt: castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV millia passuum a Corduba, citra flumen Bætim in oppidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad regem Bogudem in Mauritaniam, et ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam Citeriorem mittit, subsidio sibi provinciæque Cæsaris causa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit.

LX. Cujus rei deformitate atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, quum confligere miserrimum putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum; neque suæ potestatis esse, legiones Bætim transducit, atque aciem instruit. Quum Cassium contra pro castris suis aciem instruxisse

flexisse loco superiore videret, causa interposita, quod is in aequum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere coepit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Baetim transfert: crebroque uterque legiones in aciem educit: neque tamen confligitur, propter locorum difficultates.

LXI. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus: habebat enim veteranas legiones, multisque praeliis expertas. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum, confidebat. Itaque quum castra castris collata essent, et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset: Longinus veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere Ullam contendit; quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo conjuncta ponit moenibus castra, ut et loci natura (namque Ulla in edito monte posita est), et ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, et quam proxime potest Ullam castra castris confert: locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate est adductus, ut neque confligeret, cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat, neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quae passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Ullam Cassiumque munitionibus clausit: quae prius quam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum.

LXII. Paucis diebus literis Cassii acceptis, rex Bogud cum copiis venit, adjungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hispanorum. Namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullae civitates rebus Cassii studebant; plures Marcello favebant. Accedit

cedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter; crebroque, ut accidit, fortuna sæpe ad utrumque transferente victoriam; nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus.

LXIII. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis xxxv, magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum, venit ea mente Ullam; ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert. Cassius contra suis se tenet præsidiis, sive eo quod plus sibi juris deberi quam Marcello existimabat, sive eo quod, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur. Ponit ad Ullam castra Lepidus; neque habet a Marcello quidquam divisi. Ne pugnetur, interdicit. Ad exeundum Cassium invitat, fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidve Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, uti munitiones disjicerentur, sibique liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, sed prope jam constituta opera quum complanarent, custodiæque munitionum essent deductæ, auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris, neque opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius, (nam de hujus conscientia dubitabatur), impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter, indignatione et auxilio Lepidi, prœlium esset diremptum, major calamitas esset accepta.

LXIV. Quum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam cum suis proficiscitur, Cassius Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cujus adventu ut cognovit Cassius, legiones quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique adverso tempore navigandi naves conscendit; ut ipse prædicabat, ne se Trebonio et Lepido et Marcello committeret: ut amici ejus dictitabant; ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut ceteri

existimabant,

existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potestatem cujusquam veniret. Progressus secunda, ut hiberna, tempestate, quum in Iberum flumen noctis vitandæ causa se contulisset; inde paullo vehementiore tempestate nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus, adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa navi periit.

LXV. Quum in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, literisque urbanis animadverteret, multa Romæ male et inutiliter administrari, neque ullam partem reipublicæ satis commode geri; quod et contentionibus tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur; et ambitione atque indulgentia tribunorum militum, et qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatisque essent; eaque omnia flagitare adventum suum videret: tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legesque acciperent, et externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quod hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat impendere sibi. Non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat. Quum secundo prœlio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quæ majore sunt dignitate, præmia bene meritis et viritim et publice tribuit: de controversiis veteribus cognoscit ac statuit. Reges, tyrannos, dynastas provinciæ, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis provinciæ tuendæ ac defendendæ, dimittit, et sibi et populo Romano amicissimos.

LXVI. Paucis diebus in ea provincia consumptis, Sex. Cæsarem amicum et necessarium suum legionibus Syriæque præficit. Ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarsum: quod oppidum fere totius Ciliciæ nobilissimum fortissimumque est. Ibi, rebus omnibus provinciæ et finiti-

marum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur: magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur; ut sacerdos ejus deæ majestate, imperio et potentia secundus a rege, consensu gentis illius, habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithynio adjudicavit: qui regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum mutationemque generis, jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathem, quum bene meritus uterque eorum de Republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathem solicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac ditioni esset: ipse iter ceptum simili velocitate conficere cœpit.

LXVII. Quum propius Pontum finesque Gallogræciæ accessisset, Deiotarus tetrarches Gallogræciæ tunc quidem pæne totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ Minoris ab Senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Cæsarem venit, oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeii castris fuisset: neque enim se judicem debuisse esse controversiarum populi Romani, sed parere præsentibus imperiis.

LXVIII. Contra quem Cæsar, quum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset: quumque defensionem ejus nullam posse excusationem ejus imprudentiæ recipere coarguisset; quod homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis urbem Italiamque teneret: ubi Senatus populusque Romanus, ubi Respublica esset: quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset; sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiæ, dignitati ætatique hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent hospites atque amici Deiotari ad deprecandum: de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit: regium vestitum ei restituit. Legionem autem,

autem, quam ex genere civium suorum Deiotarus armatura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere jussit.

LXIX. Quum in Pontum venisset, copiasque omnes in unum locum coegisset, quæ numero atque exercitatione bellorum mediocres erant; (excepta enim legione VI, quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus, partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus mille hominum in ea esset; reliquæ erant III legiones, una Deiotari, duæ, quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant); legati a Pharnace missi Cæsarem adeunt; atque in primis deprecantur, ne ejus adventus hostilis esset: facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent. Maximeque commemorabant nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse; quum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset.

LXX. Cæsar respondit se fore æquissimum Pharnaci; si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset. Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, ne aut Deiotarum sibi objicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere; neque provinciarum publicas injurias condonare iis posse, qui non fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas et graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent: Ponto vero decederet confestim; familiasque publicanorum remitteret; ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quæ penes eum essent. Si fecisset, jam tunc sibi mitteret munera ac dona, quæ bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consuessent: miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit.

LXXI. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, quum festinantem ac properantem Cæsarem, speraret libentius e-

tiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad urbem Cæsarem revocari), lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret.

LXXII. *Ziela* est oppidum in Ponto positu ipso, ut in plano loco, satis munitum. Tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multique intercisi vallibus colles: quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis, et infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus pæne conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multo longius millibus passuum III abest ab Ziela. Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copiis omnibus suis occupavit

LXXIII. Cæsar, quum ab hoste millia passuum V castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munitura; si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora regis castris; aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prœlium adversus Triarium fecerat. Huc omnem comportare aggerem e castris servitia, quæ ageret, jussit; ne quis ab opere miles discederet; quum spatio non amplius mille passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Cæsaris castrorum.

LXXIV. Pharnaces, quum id repente prima luce animadvertisset, copias suas omnes pro castris instruxit; quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgata militari credebat instrui Cæsar, vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiæ fiduciæ; ne munitione magis quam manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus

ritus non eſt, quo minus prima acie pro vallo inſtructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulſus ſive loci felicitate, ſive auſpiciis et religionibus inductus, quibus obtemperaſſe eum poſtea audiebamus; ſive paucitate noſtrorum, qui in armis erant, comperta, quum more operis quotidiani magnam illam ſervorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum eſſe credidiſſet; ſive etiam veterani fiducia exercitus ſui, quem cum legione XXII in acie conflixiſſe et viciſſe, legati ejus gloriabantur; ſimul contemptu exercitus noſtri, quem pulſum a ſe, Domitio duce, ſciebat: inito conſilio dimicandi, deſcendere prærupta valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæſar irridebat inanem oſtentationem, et eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet: quum interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam deſcenderat in vallem, aſcendere adverſus arduum collem inſtructis copiis cœpit.

LXXV. Cæſar incredibili ejus vel temeritate vel fiducia motus, neque opinans imparatuſque oppreſſus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciem inſtruit. Cujus rei ſubita trepidatio magnum terrorem attulit noſtris, nondum ordinibus inſtructis. Falcatæ regiæ quadrigæ permiſtos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Inſequitur has acies hoſtium; et clamore ſublato confligitur, multum adjuvante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate: qui quum omnibus caſibus belli interſunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit adminiſtrari.

LXXVI. Magno atque acri cominus prœlio facto, dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ natum eſt ab ea parte, quum in proclive detruderentur hoſtes; multo tardius, ſed tamen iiſdem Diis adjuvantibus, ſiniſtro cornu mediaque acie totæ profligantur copiæ regis. Quæ quam facile ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruina oppreſſis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem tranſgreſſi nihil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant. At noſtri victoria elati ſubire iniquum locum, munitioneſque aggredi non

 dubitarunt.

dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, vivus in Cæsaris potestatem adductus esset.

LXXVII. Tali victoria toties victor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratque subiti periculi recordatione lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem VI decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Deiotari domum remittit: II legiones cum Cœlio Vinciano in Ponto reliquit.

LXXVIII. Ita per Gallogræciam Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit et statuit: jura in tetrarchas, reges, civitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum (nam eum Mithridates rex Asiæ totius propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra, multosque tenuerat annos), regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat: provinciasque populi Romani a barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam legibus Gallogræcorum, jure gentis et cognationis, adjudicavit, occupatam et possessam paucis ante annis a Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A. HIRTII PANSÆ COMMENTARIORUM DE BELLO AFRICANO

LIBER UNUS.

I. CÆSAR, itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad XIV Kal. Jan. in Lilybæum pervenit: statimque ostendit, sese naves velle conscendere; quum non amplius legionem tironum haberet unam, equitesque vix DC. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quidquam fore speraret, et ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in navibus remiges militesque continere, et nullam prætermittere occasionem profectionis: quum præsertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus; legiones regiæ IV, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones X, elephanti CXX, classesque esse complures. Tamen non deterrebatur, animoque et spe confidebat. Interim in dies et naves longæ adaugeri, et onerariæ complures eodem concurrere, et legiones tironum convenire; in his veterana legio V, equitum ad II millia.

II. Legionibus collectis VI, et equitum II millibus, ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere jussit, et insulam petere Aponianam, quæ non abest a Lilybæo, ibique commoratus bona paucorum vendit publice. Deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, et de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. VI Kal. Jan. et reliquas naves statim est consecutus. Ita vento certo celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit: namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ diversa loca petierunt. Clupeam classe

classe prætervehitur, inde Neapolim. Complura præterea castella et oppida non longe a mari relinquit.

III. Postquam Adrumetum accessit, ibi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Considius: et a Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Maurorum circiter III millibus apparuit Ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum. Cujus numerus in præsentia fuit peditum III millium, equitum CL: castrisque ante oppidum positis, sine injuria cujusquam consedit; cohibetque omnes a præda. Oppidani interim muros armatis complent. Ante portam frequentes considunt, ad se defendendum. Quorum numerus II legionum intus erat. Cæsar circum oppidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpæ ejus imprudentiæque assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus præfectisque, quem peterent, præceperat: neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore iis perlectis, locum certum peterent universi. Quod minime Cæsarem fefellerat. Namque nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur: sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur.

IV. L. Plancus interim legatus petit a Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque data facultate literas conscribit, et eas captivo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quo simul atque captivus pervenisset, literasque, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, prius quam acciperet ille: Unde, inquit, istas? Tum captivus, a Cæsare. Tunc Considius: Unus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi Romani: deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet; literasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam una nocte et die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum a Considio dabatur: neque ei reliquæ copiæ succurrebant: neque equitatu abundabat; et ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, et eas tironum: neque primo adventu convulnerari exercitum volebat: et oppidi egregia munitio et difficilisque ad oppugnandum

oppugnandum erat accessus; et nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

VI. Itaque castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo; atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Juba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant; et ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res quum animadversa esset, subito legionarii consistunt; et equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus xxx Galli Maurorum equitum II millia loco pellerent, urgerentque in oppidum. Postquam repulsi et conjecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod quum sæpius facerent; et modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, et parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis et castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quæ imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam Kal. Jan.

VII. Inde movit et pervenit ad oppidum Leptin liberam civitatem et immunem. Legati ex oppido veniunt obviam: libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas oppidi et custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido secundum litus facit castra. Eodem naves onerariæ, et longæ nonnullæ casu advenerunt. Reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum Uticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar a mari non digredi, neque mediterranea petere propter navium errorem, equitatumque in navibus omnem continere (ut arbitror, ne agri vastarentur) aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti multos jaculis convulneraverunt, nonnullos

nullos interfecerunt: latent enim in insidiis cum equis inter convalles, et subito exsistunt, non ut in campo cominus depugnent.

VIII. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum literis, et in reliquas provincias finitimas dimisit; ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque literas legissent, mittenda curarent, exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum x navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerrassent, et simul mare tuendum ab hostibus jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat; ut, fieri posset, necne, locum nullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. Ipse interea ex perfugis et incolis, cognitis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari (regium enim equitatum in provincia Africa Scipio alebat); tanta homines esse dementia, ut mallent regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes.

IX. Cæsar ad III Non. Jan. castra movet: Leptique VI cohortium præsidio cum Saserna relicto; ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum: oppidanisque imperat, ut plaustra jumentaque omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret, præsidioque firmata ad classim receptacula muniret.

X. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, jubet comportari ligna in oppidum quamplurima: ipse cum cohortibus VII. quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum qui abest ab oppido millia passuum II; ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu insciis, et requirentibus imperatoris consilium, magno metu ac tristitia solicitabantur.

tabantur. Parva enim cum copia, et ea tironum, neque omni exposita, in Africa contra magnas copias, et insidiosæ nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant: neque quidquam solatii in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animadvertebant, nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore mirabilique hilaritate: animum enim altum et erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, et in ejus scientia et consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

XI. Cæsar in navibus una nocte consumpta, jam cœlo albente quum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore, eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos advenientes milites exspectare. Itaque sine mora navibus eis in portum receptis, et advectis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse, ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidiis relicti sui milites fuissent; ne illi propter suorum paucitatem, et hostium multitudinem, metu deficerent.

XII. Interim quum jam Cæsar progressus esset a castris circiter millia passuum III, per speculatores et antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe a se visas. Et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia non magnam, et sagittarios, quorum parvus e castris exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Jamque quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari, et ad pugnam parari: quorum omnino numerus fuit xxx cohortium cum equitibus CD, et sagittariis **.

XII. Hostes interim, quorum dux erat Labienus, et duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: et inter eos levis armaturæ Numidas et sagittarios pedites interposuerant: et ita condensaverant,

densaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: et dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit: et ita præcipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructa, dimicaturum.

XIV. Quum utrimque exspectatio fieret; neque Cæsar se moveret; et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret; subito adversariorum equitatus sese extendere, et in latitudinem promovere, collesque complecti et Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt; et inter legionarios pedites jacula conjiciunt. Hic quum Cæsariani in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent.

XV. Cæsar novo genere pugnæ oblato, quum animadverteret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longius a signis persequuntur, latere nudato, a proximis Numidis jaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant); edicit per ordines, ne quis miles a signis IV pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur.

XVI. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos eohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam feroculus es? Vos quoque iste verbis infatuavit. In magnum mehercule vos periculum impulit. Misereor vestri. Tum miles: Non sum, inquit, tiro, Labiene, sed de legione X

veteranus.

veteranus. Tum Labienus: Non agnosco, inquit, signa Decumanorum. Tum miles: Jam me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit: et ait: Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse. Omnium tamen animi in terrorem conjecti, et maxime tironum: circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare.

XVII. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, et alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit: et unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis conjectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, et procul hostibus repulsis convulneratisque, ad sua præsidia sese, sic ut erat instructus, recipere cœpit.

XVIII. Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equitibus Numidis MC electis, peditatuque ejusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. At hostes suis ex terrore firmatis, rursusque renovatis animis, legionarios conversis equitibus se recipientes novissimos adoriri et impedire cœperunt, quo minus se in castra reciperent. Hac re animadversa, Cæsar jubet signa converti, et medio campo redintegrari prœlium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur: Cæsarisque equites jumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent: dieique pars exigua jam reliqua esset; cohortibus equitibusque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque, signo dato, quum jam hostes languide negligenterque tela mitterent, subito immittit cohortes turmasque suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt

 munitiones,

munitiones. Itemque adversarii male accepti tum demum se ad sua præsidia contulerunt.

XIX. Interim ea re gesta, et prœlio dirempto, ex adversariis perfugæ plures ex omni hominum genere, et præterea intercepti hostium complures equites peditesque: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente et conatu venisse; ut novo atque inusitato genere prœlii tirones legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumventi opprimerentur. Et ita Labienum dixisse pro concione; tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum; ut etiam cædendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atque a suis superarentur: quippe qui in illorum sibi confideret multitudine: primum, quod audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: deinde, quod triennio in Africa suos milites, consuetudine retentos, fideles jam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque armaturæ. Præterea ex fuga prœlioque Pompeiano, quos secum a Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hibridis libertinis servisque conscripserat, armaverat, equoque frenato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephantos cxx, equitatusque innumerabilis. Deinde legiones conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius xii millibus. Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germanisque mdc, Numidarum sine frenis iix millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus mc, peditum ac levis armaturæ quater tantis, sagittariis ac funditoribus, hippotoxotisque compluribus. His copiis pridie Non. Jan. post diem iii, quam Africam attigit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo prœlio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

XX. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, et a castris alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent. Tela tormentaque ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum Rhodiorumque Epibatarumque armare, et in castra evocare; uti si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura

armatura interjecta inter equites suos interponeretur: sagittariisque ex omnibus navibus Ityreis, Syriis et cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. Audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus diei, quo prœlium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno et Petreio conjungere: cujus copiæ legionum iix, et equitum iv millium esse nunciabantur; officinas ferrarias instruere; sagittasque et tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare; literas in Siciliam nunciosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cujus inopia in Africa esset: præterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento se in Africa nisi importatitio uti non posse. Priore enim anno, propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportasse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, et eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse.

XXI. Hac necessitate Cæsar coactus, privatos ambiendo, et blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat: et eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, et alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plostris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ incenderant atque expugnarent. Hac re nunciata Cæsari, classes circum insulas portusque disposuit; quo tutius commeatus supportari posset.

XXII. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque objurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater, istuc ætatis quum esset, et animadvertisset Rempublicam ab audacibus sceleratisque civibus oppressam, bonosque aut interfectos, aut exsilio multatos, patria civitateque carere; gloria et animi mag-

 nitudine

nitudine elatus, privatus atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, pæne oppressam funditus et deletam Italiam, urbemque Romanam in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimaque, conciliavit; adolescentulusque atque eques Romanus triumphavit. Atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate parta, neque tantis clientelis nominisque claritate præditus, in Rempublicam est ingressus. Tu contra et patris nobilitate et dignitate, et per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque præditus, nonne eniteris, et proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi Reique publicæ atque optimo cuique efflagitatum?

XXIII. His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus cum naviculis cujusquemodi generis xxx, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam, regnumque Bogudis est ingressus: expeditoque exercitu, numero servorum, liberorum II millium, cujus partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente, oppidani usque eo passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret, subito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim navesque compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naves inde avertit, neque postea litus attigit; classemque ad insulas Baleares versus convertit.

XXIV. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus primum Adrumeti castra ponit: deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii et Labieni copiis se conjungit; atque unis castris factis, III millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere. Ita omnes adversarios intra munitiones continere. Qua re Cæsariani gravi annona sunt conflictati; ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo

periculo vagari poterant: neque amplius millia passuum VI terræ Africæ quoquo versus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites equitesque, qui multa terra marique bella confecissent, et periculis inopiaque tali sæpe essent conflictati, alga e litore collecta, et aqua dulci eluta, et ita jumentis esurientibus data, vitam eorum producebant.

XXV. Dum hæc ita fierent, rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium convalescendi, augendarumque ejus opum. Itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus e regno, ire contendit. P. Sitius interim, et rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito regis Jubæ egressu propius ejus regnum copias suas admovere; Cirtamque oppidum ejus regni opulentissimum adorti paucis diebus pugnando capiunt, et præterea duo oppida Getulorum: quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque sibi vacuum transderent, conditionemque repudiassent; postea ab eis capti interfectique sunt omnes. Inde progressi agros oppidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis Juba, quum jam non longe a Scipione atque ejus ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recepit, atque auxilia a Scipione etiam abduxit, sibi suisque rebus timens: elephantisque XXX relictis, suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

XXVI. Cæsar, quum de suo interim adventu dubitatio in provincia esset: neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis literis circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, et in castra Cæsaris devenire, et de adversariorum ejus acerbitate crudelitateque commemorare cœperunt: quorum lacrimis querelisque Cæsar commotus, quum antea constitisset in stativis castris, æstate inita, cunctis copiis auxiliisque accitis, bellum cum adversariis gerere instituit, literisque celeriter in Siciliam ad Allienum et Rabirium Postumum conscriptis, et per catascopum missis, ut, sine mora aut ulla excusatione hiemis

 ventorumque,

ventorumque, exercitus sibi quam celerrime transportaretur; Africam provinciam perire, funditusque everti a suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret subventum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum. Atque ipse in tanta erat festinatione et exspectatione, ut postero die, quam misisset literas nunciumque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret, noctes diesque oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet. Nec mirum. Animadvertebat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi trucidarique, oppida castellaque dirui deserique, principesque civitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi. Iis se in miseriis suamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesque jacere in mare non intermittere.

XXVII. Scipio interim elephantos hoc modo condocefacere instituit. II instruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quae quasi adversariorum locum obtineret, et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit: post illos autem aciem suam instruxit; ut, quum ab adversariis lapides mitti coepissent, et elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus a sua acie lapidibus missis eos converterent adversum hostem: quod aegre tardeque fiebat: rudes enim elephanti, multorum annorum doctrina usuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

XXVIII. Dum haec ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Virgilius Praetorius, qui Thapso oppido maritimo praeerat, quum animadvertisset naves singulas cum exercitu Caesaris incertas locorum atque castrorum suorum vagari, occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus et sagittariis: eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Caesarianas consectari coepit; et quum plures adortus, pulsus fugatusque inde dicessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titii Hispani adolescentes tribuni legionis v, quorum patrem Caesar in Senatum legerat, et cum his T. Salienus centurio legionis

nis ejusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanae, et seditiosissima oratione apud eum est usus: idemque et pecuniam, et ornamenta triumphi Caesaris retinenda et custodienda curaverat: et ob has causas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus ne repugnarent, sesque Virgilio transderent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, custodibus transditi, et post diem III sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, petisse dicitur major Titus a centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos.

XXIX. Turmae interim equitum, quae pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie minutis proeliis inter se pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani Gallique Labieniani cum Caesaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui praeerat Saserna cum cohortibus III, oppugnare, ac vi irrumpere, conabatur: quod a defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, et tormentorum multitudinem, facile et sine periculo defendebatur. Quod ubi ejus facere equitatus saepius non intermittebat; et quum forte ante portam turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, et * ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare.

XXX. Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus CCC instruere aciem; ac, majore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod quum saepius fieret, neque ex Caesaris castris quisquam prodiret, neque propius ejus copias accederet, despecta patientia Caesaris exercitusque ejus, universis copiis productis, elephantisque turritis XXX ante aciem instructis, quam latissime potuit, porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe a Caesaris castris constitit in campo.

XXXI. Quibus rebus cognitis, Caesar jubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quaeque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere,

pere, atque in opere consistere. Equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret: quod si propius accideretur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, uti quisque suo loco paratus armatusque præsto esset. At hæc non ipse per se coram, quum de vallo perspecularetur; sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores et nuncios imperabat, quæ fieri volebat: animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpe a se fugatis, pulsis perterritusque, et concessam vitam et ignota peccata: quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum, et valli fossarumque altitudo, et extra vallum styli cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem et tirocinium præparaverat, non hostium vi et metu commotus: patientem se timidumque hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, quamquam erant paucæ, tironumque, non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur cujusmodi victoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exsultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.

XXXII. Scipio interim paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paullatim reducit suas copias in castra; et concione advocata, de terrore suo desperationeque exercitus Cæsaris verba facit; et cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire, et per caussam munitionum, tirones in labo-

re defatigare non intermittit. Interim Numidæ Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, et partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Cæsaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, literis ad suos cives datis cohortatus, ut manu facta, se suosque defenderent, et ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit.

XXXIII. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Achilla civitate libera, etiam undique ad Cæsarem veniunt; seque paratos, quæcumque imperasset, et libenti animo facturos pollicentur: tantum orare et petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id et sine periculo facere possent: se et frumentum, et, quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile a Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium ædilitia functum potestate Achillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus, et equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidii relicta, cum VIII cohortibus Achillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Achillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset, et animadvertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde paucis post diebus, equestribus copiis a Labieno adductis, rursus Achillanos castris positis obsidere cœpit.

XXXIV. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinnam pervenit: cujus adventu C. Decimius quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor a Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsul e Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII et XIV, et equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille; ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naves, ventum secundum nactæ, IV die in portum ad Ruspinam,

Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar duplici lætitia ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis exhilaratis, annonæque levata solicitudine, deponit legiones; equitesque ex navibus egressos jubet ex languore nauseaque reficere: dimissos in castella munitionesque disponit.

XXXV. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent comites, mirari et requirere: C. Cæsarem, qui ultro consuesset bellum inferre, ac lacessere prœlio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis, speculandi gratia, in Cæsaris castra mittunt: qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta: Sæpenumero, inquiunt, imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marii, et propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV et VI, ad te voluimus in tuaque præsidia confugere: sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur: nunc data facultate pro speculatoribus missi a Scipione, ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num quæ fossæ aut insidiæ elephantis ante castra portasque valli factæ essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemque pugnæ cognosceremus atque ei renunciaremus. Qui collaudati a Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur: quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque postero die ex legionibus iis, quas Getuli nominaverunt, milites legionarii complures a Scipione in castra Cæsaris perfugerunt.

XXXVI. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique et cujusquemodi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdro, in quo tritici modium millia CCC comportata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Cæsarem venere; quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, ut sibi præsidium mittat, quo facilius et frumentum, et copiæ suæ conserventur.

conſerventur. Quibus Cæſar in præſentia gratias agit: præſidiumque brevi tempore ſe miſſurum dicit: cohortatuſque ad ſuos cives jubet proficiſci. P. Sitius interim cum copiis Numidiæ fines ingreſſus, caſtello in montis loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratia, et frumentum et res ceteras, quæ ad bellum uſui ſolent eſſe, comportaverat, vi expugnando eſt potitus.

XXXVII. Cæſar, poſtquam legionibus veteranis II, equitatu levique armatura copias ſuas ex ſecundo commeatu auxerat, naves VI onerarias ſtatim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum tranſportandum proficiſci: ipſe VI Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat ſpeculatores apparitoreſque omnes ut ſibi præſto eſſent. Itaque, omnibus inſciis, neque ſuſpicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex caſtris educi, atque ſe conſequi ad oppidum Ruſpinam verſus, in quo ipſe præſidium habuit, et quod primum ad amicitiam ejus acceſſit. Inde parvulam proclivitatem digreſſus, ſiniſtra parte campi, propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planicie patet millia paſſuum XV: quem jugum ingens a mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit ſpeciem. In hoc jugo colles ſunt excelſi pauci: in quibus ſingulæ turres ſpeculæque ſingulæ perveteres erant collocatæ: quarum apud ultimam præſidium et ſtatio fuit Scipionis.

XXXVIII. Poſtquam Cæſar ad jugum, de quo docui, adſcendit; atque in unumquemque collem turres caſtellaque facere cœpit; atque ea minus ſemihora efficit; et poſtquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit caſtris adverſariorum, in qua docui eſſe præſidium ſtationemque Numidarum, paulliſper commoratus, perſpectaque natura loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus attribuit, brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem pervenerat, uſque ad eum, unde egreſſus erat, jubet dirigi ac muniri. Quod poſtquam Scipio Labienuſque animadverterunt, equitatu omni ex caſtris educto, acieque equeſtri inſtructa, a ſuis munitionibus circiter paſſus mille progrediuntur, pedeſtremque copiam in ſecunda acie minus paſſus CD a caſtris ſuis conſtituunt.

XXXIX. Cæſar in opere milites adhortari, neque adverſariorum copiis moveri. Jam quum non amplius paſſuum MD inter hoſtium aciem ſuaſque munitiones eſſe animadvertiſſet;

animadvertisset; intellexissetque ad impediendos milites suos, et ab opere depellendos, hostem propius accedere; necesseque haberet legiones a munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem propere accurrerent, præsidiumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter, Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum a suis copiis longius abscessisse, equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit.

XL. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, IV turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animadvertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Julianas, quam suos cædi a tergo sensit. Ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore loco et post tergum circumventi, fortiterque resistentes conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ præ castris erant instructæ, animadverterunt: metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea Scipione ejusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsis, quum receptui Cæsar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset; campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant: nonnulli qui ex Curionis prœlio capti conservatique, parem gratiam in fide partienda præstare voluerant. Horum corpora mirifica specie amplitudineque cæsa toto campo ac prostrata diverse jacebant.

XLI. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis convulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie secundum infimas jugi radices propius

munitiones

munitiones leniter accessit. Jamque minus mille passuum ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ, quum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consueverat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis armatisque suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus Scipionem, ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire, in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit, suamque aciem mediam eo oppido texit. Dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

XLII. Quum jam prope solis occasum Cæsar exspectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset, locoque se magis defendere, si res coëgisset, quam in campo cominus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibique difficile factu esse intellexit, simul et oppidum uno tempore oppugnare, et in acie in cornu dextro et sinistro, ex iniquiore loco, pugnare. Præsertim quum milites a mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XLIII. Interim Considius, qui Achillam, et sex cohortibus stipendiariis Numidis Getulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, et iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil, subito nuncio de equestri prœlio allato commotus, frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo ceterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis, Achillam, quam obsidebat, deseruit; atque itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus Adrumetum se recipit.

XLIV. Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticida eques Romanus, ab residua classe quum erravisset, delataque esset vento ad Thapsum, a Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est, et ad Scipionem

 deducta

deducta. Item altera navis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Ægimurum delata, a classe Vari et M. Octavii est capta. in qua milites veterani, cum uno centurione, et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus asservatos sine contumelia deducendos curavit ad Scipionem. Qui, postquam ad eum pervenerunt, et ante suggestum ejus constiterunt: Non vestra, inquit, sponte vos, certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu et imperio coactos, cives et optimum quemque nefarie consectari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam et pecuniam donare: quapropter, quid sentiatis, proloquimini.

XLV. Hac habita oratione, Scipio, quum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV, Pro tuo, inquit, summo beneficio Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quod mihi vitam incolumitatemque belli jure capto polliceris: et forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egone contra Cæsarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, ejusque exercitum, pro cujus dignitate victoriaque amplius XXXVI annis depugnavi, adversus armatusque consistam? Neque ego illud facturus sum, et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, et constitue contra me. Ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X sumam. Tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas.

XLVI. Postquam hæc centurio præsenti animo adversus opinionem ejus est locutus; ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus, quid fieri vellet: atque ante pedes centurionem interfecit, reliquosque veteranos a tironibus jubet secerni. Abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos et cæde civium saginatos. Sic extra vallum deducti sunt, et cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones dispertiri, et Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus

cum longis navibus apud Thapsum custodiæ causa in salo esse jusserat, ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ causa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

XLVII. Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque, Vergiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat; sed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut præter ipsum militem et arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ usu militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. In Africam autem non modo sibi quidquam non acquisierant aut paraverant; sed etiam propter annonæ caritatem, ante parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. Reliqui ex vestimentis tentoriolis factis atque arundinibus scopisque contextis permanebant. Itaque, subito imbre grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris aquaque omnes subruti disjectique, nocte intempesta, ignibus extinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

XLVIII. Rex interim Juba de equestri prœlio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto; ut sibi, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis, a terrore Cæsaris liberaretur; cum III legionibus equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine frenis, peditibusque ejus armaturæ grandi numero, elephantisque XXX, egressus e regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe a Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror, et exspectatione copiarum regiarum, exercitus ejus

 magis

magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commorabatur. Postquam vero castra castris contulit, despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. Quo facto facile fuit intellectu Scipioni additum animum fiduciamque regis adventu. Nam postero die universas suas regisque copias cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit, ac paullo longius progressus a suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra.

XLIX. Cæsar postquam animadvertit Scipioni auxilia fere, quæ exspectasset, omnia convenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per jugum summum cum copiis progredi cœpit, et brachia protinus ducere, et castella munire, propiusque Scipionem, capiendo loca excelsa, occupare contendit. Adversarii magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupaverunt: atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Ejusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat; et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

L. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis: quæ erant transgrediendæ Cæsari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallem olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus, in insidiis cum parte equitatus levique armatura consedit: et præterea post montem collesque equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, et re duplici perturbatus Cæsar ejusque exercitus, neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus conciderentur. Cæsar, equitatu ante præmisso, inscius insidiarum, quum ad eum locum venisset, abusi, sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire, et summa petere collis. Quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti. Deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt.

occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.

LI. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum, e regione oppidi Uzitæ, quod inter sua castra et Scipionis in planitia positum erat, tenebaturque a Scipione, duo brachia instituit duci, et ita erigere; ut ad angulum dextrum sinistrumque ejus oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat; ut, quum propius oppidum copias admovisset, oppugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugnatione deterreretur. Præterea, quo facilius colloquia fieri possent, et si qui perfugere vellent, id quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset; haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas caussas, quod is locus depressus erat; puteique ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione enim longa et angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant a legionibus; interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturæ, prœliis minutis cominus dimicabant.

LII. Cæsar ab eo opere quum jam sub vesperum copias in castra reduceret; magno incursu, cum omni equitatu levique armatura, Juba, Scipio, Labienus in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsi parumper cesserunt. Quæ res aliter adversariis cecidit. Namque Cæsar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas cupide insequentes dispersosque impetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. Quod ni in noctem prœlium esset conjectum; pulvisque vento elatus omnium prospectu offecisset; Juba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent; equitatusque cum levi armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IV et VI Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque

 poterat

poterat regiones pervenire. Itemque equites Curiani diffisi Scipioni ejusque copiis, complures se eodem conferebant.

LIII. Dum hæc circum Uzitam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duæ IX et X ex Sicilia navibus onerariis profectæ, quum jam non longe a portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant; veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt: ac, diu multumque jactati tandem multis post diebus siti inopiaque confecti ad Cæsarem pervenerunt.

LIV. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo caussulam nactus Cæsar, quod C. Avienus tribunus militum X legionis navem commeatu, familia sua atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibusque: Maxime vellem, inquit, homines suæ petulantiæ nimiæque libertatis aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ patientiæque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant; egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene, quod in Italia milites populi Romani contra Rempublicam instigasti; rapinasque per municipia fecisti; quodque mihi Reipublicæque inutilis fuisti; et pro militibus tuam familiam jumentaque in naves imposuisti; tuaque opera, militibus tempore necessario Respublica caret; ob eas res, ignominiæ causa, ab exercitu meo te removeo: hodieque ex Africa abesse, et, quantum potes, proficisci jubeo. Itemque te, A. Fontei, quod tribunus militum seditiosus malusque civis fuisti ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, quum ordines in meo exercitu, beneficio non virtute consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, et magis in seditione concitandi milites adversus vestrem imperatorem, quam pudoris modestiæque fueritis studiosiores: indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missosque facio, et, quantum potest, abesse ex Africa jubeo. Itaque transdidit

tos centurionibus; et, singulis non amplius singulis additis servis, in navi imponendos separatim curavit.

LV. Getuli interim perfugæ, quos cum literis mandatisque a Cæsare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt: quorum auctoritate facile adducti Cæsarisque nomine persuasi a rege Juba descifcunt, celeriterque cuncti arma capiunt: contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Juba distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, vi cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getulos.

LVI. Cæsar brachiis perfectis, promotisque eo usque, ut telum ex oppido adjici non posset, castra munit. Balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit: eoque v legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores notissimique conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati, post Syllæ victoriam sub Hiempfalis regis erant potestate dati; occasione capta, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Uzitæ locata.

LVII. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, quum commoti ex tali incommodo essent; fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nihil attinere eum cum adversariis colloqui. Quum nihilo minus ejus sermonem nuncius ad se referret: restaretque, ut reliqua, quæ vellet, perageret; viator postea ab Juba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna: Vetat te rex colloqui. Quo nuncio perterritus discessit, et dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi Romano miror, et ei, qui a populo Romano honores accepisset, incolumi patria fortunisque omnibus, Jubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti mal-

ſe. Atque etiam ſuperbius Jubæ factum, non in M. Aquinium hominem novum parvumque ſenatorem; ſed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate honoribuſque præſtantem. Nam quum Scipio ſagulo purpureo ante regis adventum uti ſolitus eſſet. dicitur Juba cum eo egiſſe, non oportere illum eodem uti veſtitu, atque ipſe uteretur. Itaque factum eſt, ut Scipio ad album ſeſe veſtitum, transferret et Jubæ homini ſuperbiſſimo inertiſſimoque obtemperaret.

LVIII. Poſtero die univerſas omnium copias de caſtris omnibus deducunt: et ſupercilium quoddam excelſum nacti, non longe a Cæſaris caſtris aciem conſtituunt, atque ibi conſiſtunt. Cæſar item producit copias, celeriterque iis inſtructis, ante ſuas munitiones, quæ erant in campo, conſtitit: ſine dubio exiſtimans, ultro adverſarios, quum tam magnis copiis auxiliiſque regis eſſent præditi, promptiuſque proſiluiſſent, ante ſe concurſuros, propiuſque ſe acceſſuros. Equo circumvectus legioneſque cohortatus, ſigno dato, acceſſum hoſtium aucupabatur. Ipſe enim a ſuis munitionibus longius non ſine ratione non procedebat, quod in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hoſtium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus ejus cornu erat oppoſitum: verebaturque, ne, ſi prætergreſſus eſſet, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum cauſa tardavit; quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem ſuis impedimento ad ultro occurrendum fore exiſtimabat.

LIX. Non arbitror eſſe prætermittendum, quemadmodum exercitus utriuſque fuerunt in aciem inſtructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte ſuas et Jubæ legiones; poſtea autem Numidas in ſubſidiaria acie ita extenuatos, et in longitudinem directos, ut procul ſimplex eſſe acies media a legionariis militibus videretur: in cornibus autem duplex eſſe exiſtimabatur. Elephantos dextro ſiniſtroque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis. Poſt autem elephantos, armaturas leves Numidaſque ſubſtituerat auxiliares. Equitatum frenatum univerſum in ſuo dextro cornu diſpoſuerat: ſiniſtrum enim cornu oppido Uzita claudebatur, neque erat ſpatium equitatus explicandi. Propterea Numidas leviſque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem ſuæ

aciei

aciei opposuerat, fere interjecto non minus M passuum spatio et ad collis radices magis appulerat, longiusque ab adversariorum suisque copiis promoverat. Id hoc consilio; ut, quum acies duæ inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius ejus equitatus circumvectus, ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die prœliandi

LX. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata; ut ab sinistro ejus cornu ordiar, et ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem IX, VII: in dextro cornu XXX, XXIX: XIII XIV, XXVIII, XXVI. in media acie. Ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocaverat. Præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat; et usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat; et ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabat; sinistrum autem ut equitatus hostium multitudini resistere posset, laborabat. Eodemque suum omnem contulerat equitatum, et, quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem V præmiserat; levemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis certis, maximeque in cornibus collocaverat.

LXI. Sic utrorumque exercitus instructi non plus passuum CCC interjecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, a mane usque ad horam X diei perstiterunt. Jamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cepisset; subito universus equitatus ulterior Numidarum Getulorumque sine frenis ad dextram partem se movere; propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. Frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distinere: quum subito pars equitatus Cæsaris cum levi armatura contra Getulos, injussu ac temere longius progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt: levique armatura deserti ac pulsi, convulneratique, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ XXVI. occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prœlio facto, Scipio lætus in castra nocte

copias

copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Caesar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. In itinere praedatores equites Numidas Getulosque ex improviso adorti circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Caesar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque et fossam per medium campum ducere, adversariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, et ne jugo a Caesare excluderetur, approperare. Ita duces utrique et in operibus occupati erant, et nihilo minus equestribus proeliis inter se quotidie dimicabant.

LXII. Interim Varus classem, quam antea Uticae hiemis gratia subduxerat, cognito legionis VII et VIII ex Sicilia adventu, celeriter deducit: ibique Getulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratia progressus Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventus inscius Caesar L. Cispium cum classe XXVII navium Thapsum versus in stationem, praesidii gratia commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII navibus longis Adrumetum eadem de causa praemittit. Cispius, quo erat missus celeriter pervenit. Aquila tempestate jactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quendam tutum a tempestate nactus cum classe se longius a prospectu removit. Reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in litore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus vigilia secunda Adrumeto ex Cothone egressus, primo mane Leptim universa classe vectus, naves onerarias, quae longius a portu in salo stabant, incendit, et penteres duas, vacuas a defensoribus, nullo repugnante, cepit.

LXIII. Caesar interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circuiret, certior factus, quae aberant a portu millia passuum VI, equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvum conscendit; in cursu Aquilam multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hostium classem se-

qui-

qui cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris audaciaque motus cum universa classe, conversis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum iv consecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus cxx in ea nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit. Reliquæ naves hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in Cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit; atque in salo in anchoris ea nocte commoratus prima luce Adrumetum accedit; ibique navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incensis, omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis, paullisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra

LXIV In ea nave captus est P. Vestrius eques Romanus, et P. Ligarius Afranianus, quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat; et postea se ad Pompeium contulerat; inde ex prœlio effugerat, in Africamque ad Varum venerat. Quem ob perjurium perfidiamque Cæsar jussit necari. P. Vestrio autem, quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, et quod ipse suam caussam Cæsari probaverat, se Nasidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum; postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignovit.

LXV. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, et in omnibus fere villis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant; atque id propter bella maxime, hostiumque subitum adventum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones ii cum equitatu mittit a castris suis millia passuum x; atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus progressus a suis castris millia passuum vii, per jugum et collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ibi ipse quotidie existimans, Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu levique armatura insidiaturus locis idoneis consedit.

LXVI. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano

quotidiano instituto, sæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta Decumana legiones se viii veteranas cum parte equitatus sequi. Atque, equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subito in convallibus latentes levi armatura concidit circiter D. Reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent; Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit

LXVII. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit; atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Achillæ relicto, Cispio Aquilæque classe transdita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, iv noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, et pervenit ad oppidum Agar, quod a Getulis sæpe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem sub[?] qui cœpit; atque ab ejus castris millia passuum vi longe, trinis castris dispartitis copiis, consedit.

LXVIII. Oppidum erat Zeta, quod aberat a Scipione millia passuum x, ad ejus regionem, et partem castrorum collocatum, a Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum xiix. Huc Scipio legiones ii frumentandi gratia misit Quod postquam Cæsar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse iv vigilia egressus præter hostium castra proficiscitur cum copiis, et oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: et, quum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. Quæ res ejus impetum retardavit. Itaque,

capto

capto C. Mutio Regino equite Romano Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, et P. Atrio equite Romano de conventu Uticensi, et camelis XXII regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra.

LXIX. Quum jam non longe a castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus Afraniusque cum omni equitatu levique armatura, ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Cæsar animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri; primo impetu legionum, equitatus et levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa et dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimasset hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos, et iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ levisque armaturæ, mirabili velocitate præditi, qui inter equites pugnabant, et una pariterque cum equitibus accurrere et refugere consuêverant. Quum hoc sæpius facerent, et Julianos proficiscentes insequerentur, et refugerent instantes, propius non accederent, et singulari genere pugnæ uterentur; eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent; Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent castra in loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus ejus jejunus, qui a quarta vigilia usque ad horam X diei nihil gustasset, ac jumenta siti perirent.

LXX. Quum jam ad solis occasum esset, et non totos C passus in horam IV esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra sinistraque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias, pars agmen extremum insequi. Cæsaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani, si se convertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius duum millium numero ad unum terga vertebant; ac

ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, et jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes sauciis x factis reduxit. Labienus, circiter ccc amissis, multis vulneratis, ac defessis, instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Cæsaris collocaverat, reducit in castra.

LXXI. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut imperator exercitum veteranum, victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefacere, quo pede se reciperent ab hoste, et quemadmodum obversi adversariis, et in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum, ac prope quo loco, et quemadmodum tela mitterent, præcipit. Mirifice enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque solicitum habebat: quia et equites deterrebat prœlium inire, propter equorum interitum: quod eos jaculis interficiebat; et legionarium militem defatigabant propter velocitatem: gravis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant.

LXXII. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur: quia, quodcumque prœlium, quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatui levique armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Solicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognoverat; et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, levique armatura, quæ erant mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium. Namque elephantos ex Italia transportari jusserat, quo et miles noster speciemque et virtutem bestiæ cognosceret, et cui parti corporis ejus telum facile adjici posset: ornatusque ac loricatus elephantus quum esset, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela conjicerentur. Præterea ut jumenta bestiarum odo-

rem,

rem, stridorem, speciem, consuetudine captarum non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus: nam et milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eas pila præpilata conjiciebant; atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.

LXXIII. Ob has causas, quas supra commemoravi, solicitabatur Cæsar, tardiorque et consideratior erat factus, et ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, et contra Gallos homines apertos minimeque insidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueverunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, et quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed per causam frumentandi, huc atque illuc raptaret: ideo quod hostium copias ab se suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque post diem III productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

LXXIV. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Zetæ, cujus Cæsarem potitum esse demonstravimus, veniunt: petunt et obsecrant, ut sibi præsidium mittat: se res complures, quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum voluntate studioque erga Cæsarem transfuga suos cives facit certiores. Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidium eo perveniret, ad oppidum adcucurrisse, atque adveniente multitudine circumdata, eo potitum: omnibusque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendumque militibus.

LXXV. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d. XII Kal. Apr. postero die productis universis copiis, processus a suis castris millia passuum V, a Scipionis circiter duum millium interjecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque adversarios a se ad dimicandum invitatos supersedere pugnæ animadvertit, reducit copias. Postero die castra movet, atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio

Numidarum habuerat præsidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum carpere cœpit: atque ita lixarum mercatorumque, qui plostris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones, quod existimabat milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jusserat. Itaque eos in equitatum Labieni immissos turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere; multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit.

LXXVI. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio, Scipionis evocato, qui ibi præerat, atque a multitudine circumvento interfectoque, oppido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram pervenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio cohorteque sua gladiatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione ejus deterritus, protinus profectus circiter millia passuum IV ad aquam fecit castra; atque inde IV die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

LXXVII. Thabenenses interim, qui sub ditione et potestate Jubæ esse consuessent, in extrema ejus regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem a se gestam docent. Petunt orantque, ut suis fortunis, de populo Romano, quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, Marcium Crispum tribunum cum cohorte et sagittariis tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV, equites CD, funditores sagittariique mille uno commeatu Cæsari occurrerunt.

rerunt. Itaque cum his copiis et omnibus legionibus eductis, ficut erat instructus, IIX millibus passuum a suis castris, ab Scipionis vero IV millibus passuum longe constitit in campo.

LXXVIII. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi praesidium equestre circiter CD habere consueverat. Eo equitatu dextra sinistraque directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in jugo inferiore instructis, non longius fere M passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, et tempus diei in otio consumebatur; Cæsar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios funditoresque eodem submittit. Quod ubi cœptum est fieri; et equis concitatis Juliani impetum fecissent: Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, et nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. Quod ubi Cæsar animadvertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione, quæ ei prœlio in acie constiterat, jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, sauciisque ac defatigatis integros, recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani CD vim hostium ad IV millia numero sustinere non poterant, et a levi armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi in hostes impressione facta, in fugam adversarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis. Insecuti per III millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit, omnibus incolumibus. In quo prœlio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces ac fortissimus quisque interfecti vulneratique sunt.

LXXIX. Postquam nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animadverteret, adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia

 fretos,

fretos, despicere se intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar XVI millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit: oppidumque eo die circummunire cœpit, locaque idonea opportunaque complura præsidiis occupare: ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Vergilium amitteret, confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum IIX a Thapso binis castris consedit.

LXXX Erat stagnum salinarum, inter quod et mare, angustiæ quædam non amplius mille et quingentos passus intererant; quas Scipio intrare, et Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco, castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis, lunatis castris, Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die et nocte confecto, cœlo albente, non longe a castris præsidioque, quod supra commemoravimus, MC passibus, ad mare versus consedit, et castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nunciatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus II relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves jubet post hostium tergum quam maxime ad litus appelli, signumque suum observare: quo signo dato, subito clamore facto, ex improviso hostibus aversis incuterent terrorem; ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogerentur.

LXXXI. Quo postquam Cæsar pervenit, et animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos, et nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire: ipse acie triplici collocata, legione X secundaque dextro cornu, IIX et IX sinistro, oppositis V legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis, levique armatura inter equites interjecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum, prœliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. *Ti-*

rones

rones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur: ut veteranorum virtutem æmularentur, eorumque famam, nomen locumque, victoria parta, cuperent possidere.

LXXXII. Itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concursare, et modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderateque prodire. Quumque idem a pluribus animadverti cœptum esset: subito legati evocatique obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam a Diis immortalibus portendi. Dubitante Cæsare atque eorum studio cupiditatique resistente, sibique eruptione pugnari non placere clamitante, et etiam atque etiam aciem sustentante; subito dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen, a militibus coactus, canere cœpit. Quo facto ab universis cohortibus signa in hostem cœpere inferri, quum centuriones pectore adverso resisterent, vique continerent milites; ne injussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent.

LXXXIII. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo admisso, in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto bestiæ, stridore fundarum lapidumque perterritæ, sese convertere, et suos post se frequentes stipatosque proterere, et in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ: et paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

LXXXIV. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. Nam quum in sinistro cornu elephantus vulnere ictus, et dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus pondere suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret: miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret. Quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere militem proboscide circumdat,

atque

atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus, ad reliquas bestias se recepit.

LXXXV. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt: et, sive ut suis subsidio occurrerent; sive, ut, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare umbilici fine ingressi, terram petebant. Qui a servis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent. Qui postquam adverterunt neminem ibi esse præsidio, protinus, armis abjectis, in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, eaque ab Julianis teneri vident, desperata salute, in quodam colle consistunt; atque armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo præsidio fuit. Namque milites veterani ira et dolore incensi, non modo ut parcerent hosti, non poterant adduci; sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius, qui pilo transjectus consulto a milite interiit: item Pompeius Rufus, brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem adcucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Romani senatoresque perterriti ex prœlio se receperunt; ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumsissent immoderate peccandi, impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipiones milites, quum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, et a militibus deprecante eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti.

LXXXVI. Cæsar trinis castris potitus, occisisque hostium x millibus, fugatisque compluribus, se recepit, L militibus

tribus amissis, paucis sauciis, in castra: ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit. Id hoc consilio, si posset Vergilius, quique cum eo obsidebantur, rei male gestæ suorum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appellavit, invitavitque ad deditionem, suamque lenitatem et clementiam commemoravit. Quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, divina re facta, concione advocato, in conspectu oppidanorum milites collaudat; totumque exercitum veteranum donavit. Præmia fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus, se Rebello proconsule cum III ad Thapsum legionibus, et Cn. Domitio cum II Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messalla Uticam ante præmisso cum equitatu, ipse eodem iter facere contendit.

LXXXVII. Equites interim Scipionis, qui ex prœlio fugerant, quum Uticam versus iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradam. Ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæsaris præcucurrisset: vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt; atque ejus oppidi incolas cujusque generis ætatisque, vivos constrictosque in flammam conjiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio. Deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Uticensibus propter beneficium legis Juliæ parum in suis partibus præsidii esse existimaverat, plebem inermem oppido ejecerat, et ante portam Bellicam castris fossaque parvula duntaxat munierat, ibique custodiis circumdatis, habitare coëgerat, Senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris favisse sciebant; ut eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque, postquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum conjecerunt: atque ibi multos Uticenses interfecerunt, domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione quiret; ut secum oppidum defenderent, et cæde rapinisque desisterent; et, quid

sibi

sibi vellent, sciret: sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis HS c divisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: unaque cum iis ab Utica proficiscitur, atque in regnum ire contendit.

LXXXVIII. Complures interim ex fuga Uticam perveniunt. Quos omnes Cato convocatos una cum ccc, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent oppidumque defenderent. Quorum quum partim assentire, partim animum mentemque perterritam atque in fugam destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, navesque iis attribuit: ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro quæstore fuerat, commendatis; et sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat; quum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transjecisset. Qui dum anima nondum exspirata concidisset: et, impetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiaresque continere atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit, atque animo præsenti se interemit. Quem Uticenses, quanquam oderant partium gratia, tamen, propter ejus singularem integritatem, et quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turresque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet, convocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque portis patefactis, Utica egressus, Cæsari imperatori obviam proficiscitur. Messalla, ut erat imperatum, Uticam pervenit, omnibusque portis custodias ponit.

LXXXIX. Cæsar interim a Thapso progressus Uscetam pervenit; ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum ceterarumque rerum cum parvo præsidio habuerat. Id adveniens potitur: deinde Adrumetum pervenit. Quo quum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit: cui in itinere fit obvius L. Cæsar subitoque

subitoque se ad genua projecit, vitamque sibi, nec amplius quidquam, deprecatur. Cui Cæsar facile et pro sua natura et instituto concessit. Item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, et L. Cellæ patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis ex sua consuetudine, tribuit: circiterque noctem luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum ea nocte mansit.

XC. Postero die mane oppidum introiit; concioneque advocata, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit: cives autem Romanos negotiatores, et eos, qui inter CCC pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accusatos, et de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: se eis duntaxat vitam concessurum, bona quidem eorum se venditurum; ita tamen, ut qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, et pecuniam multæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent. Quibus metu exsanguibus, de vitaque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidique conditionem acceperunt: petieruntque a Cæsare, ut universis CCC uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies sestertio his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari.

XCI. Rex interim Juba, ut ex prœlio fugerat, una cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit: atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges liberosque habebat: quo ex cuncto regno omnem pecuniam carissimasque res comportaverat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea oppidani, rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has caussas oppido prohibuerunt; quod bello contra populum Romanum suscepto, in oppido Zama lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat: ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis, eodemque projectis, igne subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque una cum liberis, conjugibus, civibus cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Juba ante portas diu multumque primo minis pro

imperio

imperio egisset cum Zamensibus: deinde quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos penates admitterent; ubi eos in sententia perstare animadvertit; nec minis, nec precibus suis moveri, quo magis se reciperent: tertio petit ab eis, ut sibi conjuges liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio paucisque equitibus se confert.

XCII. Zamenses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Uticam mittunt, petuntque ab eo; uti ante quam rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi, quoad vita suppeteret, oppidum, seque ei reservare. Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere, ac suum adventum prænunciare. Ipse postero die Utica egressus cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orantque ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem; ab eoque sunt metu periculoque liberati.

XCIII. Dum hæc utrobique geruntur, Considius qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisque præerat, cognita cæde suorum, Domitiique et legionum adventu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit, atque in regnum fugere contendit. Quem Getuli sui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seque in quascumque potuere partes conferunt. C. Vergilius interim, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit, suosque interfectos, aut fugatos, M. Catonem Uticæ sibi ipsum manus intulisse, regem vagum a suis desertum ab omnibus aspernari; Saburam ejusque copias ab Sitio esse deletas; Uticæ Cæsarem sine more receptum; de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi suisque liberis prodessent: a Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque et sua omnia et oppidum proconsuli transdit.

XCIV. Rex

XCIV. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute, (quum jam conatus esset) cum Petreio, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: atque firmior imbecilliorem Juba Petreium facile ferro consumpsit. Deinde ipse sibi quum conaretur gladio transjicere pectus, nec posset, precibus a servo suo impetravit, ut se interficeret; idque obtinuit.

XCV. P. Sitius interim, pulso exercitu Saburæ præfecti Jubæ, ipsoque interfecto, quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Uticam diripuerant, iterque in Hispaniam tendebant, et erant numero circiter MD. Itaque celeriter nocturno tempore, insidiis dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit: Afranium et Faustum vivos capit cum conjuge et liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus et Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem suaque omnia concessit.

XCVI. Scipio interim cum Damasippo et Torquato et Plætorio Rustiano navibus longis diu multumque jactati, quum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitii per id tempus erat. A qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur: ibique Scipio cum iis, quos paullo ante nominavi, interiit.

XCVII. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant, præmiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis, vectigalibusque regiis abrogatis, ex regnoque provincia facta, atque ibi Crispo Sallustio proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Juba Petreioque ordines duxerant, item Thapsitanis HS viceties, conventui eorum HS tricesies, Adrumetanis HS tricesies, conventui eorum HS quinquagies, multæ nomine, imponit. Civitates bonaque eorum ab omni injuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Juba bona diripuerat, et ad Senatum questi per legatos, atque arbitris a Senatu datis, sua receperant, tricies centenis millibus pondo olei in an-

nos singulos multat: ideo quod initio per dissensionem principum societatem cum Juba inierant, eumque armis, militibus, pecunia juverant. Tisdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat.

XCVIII. His rebus gestis, Idibus Jun. Uticæ classem conscendit, et post diem III Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium ejusque classem receperant, copiisque juverant, HS centies multat: et pro decumis octavas pendere jubet: bonaque paucorum vendit: et ante diem III Kal. Quinct. naves conscendit: et a Caralibus secundum terram provectus, duodetricesimo die, eo quod tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

A. HIRTII PANSÆ

COMMENTARIORUM

DE BELLO HISPANIENSI

Liber unus.

I. PHARNACE superato, Africa recepta; qui ex iis prœliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, quum et ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius præsidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscujusque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ civitates sua sponte auxilia mittebant. Item nonnullæ portas cludebant. Ex quibus si qua oppida vi ceperat, quam aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompeio meritus civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa; ut, eo de medio sublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, majores augebantur copiæ. Ideoque, crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant.

II. C. Cæsar dictator III, designatus IV, multis itineribus ante confectis quum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam venisset, legati Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obviam veniunt:

a quibus nunciabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod nec opinantibus adversariis ejus provinciæ potitus esset; simulque quod tabellarii a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris adventu facerent. Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat, Q. Pedium, et Q. Fabium Maximum, de suo adventu facit certiores; ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit; atque, ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit.

III. Erat idem temporis Sextus Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur. Ipse autem Cn. Pompeius adolescens Ullam oppidum oppugnabat, et fere jam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæsaris adventu, legati clam præsidia Cn. Pompeii, Cæsarem quum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse sciens, XI cohortes secunda vigilia jubet proficisci, parique equites numero: quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, et non parum scientem, L. Julium Patiecum. Qui quum ad Cn. Pompeii præsidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversa vehementique vento afflictaretur. Qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, et recta per adversariorum præsidia ad oppidum contendere: mediisque ex præsidiis quum quæreretur, qui essent; unus ex nostris respondit, ut sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant: et partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti; et pedites equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illuc quum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos.

IV. Hoc misso ad Ullam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante præmisit. Qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exiisset; loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, et magnum prœlium fecerunt: sic ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sextus Pompeius literas fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius, Ulla prope capta, literis fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

V. Cæsar, quum ad flumen Bætim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. Ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet. Ex qua contentione quotidiana minuta prœlia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res quum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna inita; dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur; et fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, et primo quoque tempore de bello decernere.

VI. Quum animadverteret adversarios minime velle; quos ideo a via retraxerat, ut in æquum deduceret; copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura multasque balistas retraxit, et ad

ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, et brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompeio quum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii causa Cæsar complura castella occupavit, partim suo equitatu, partim ut pedestres copiæ in statione et in excubitu, castris præsidio esse possent. Hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset craciffima. Itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites et concidunt, sic, ut vix in ea cæde pauci effugerent.

VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, et trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam et Ucubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus ceterisque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa et natura edita ad rem militarem, quæ planicia dividuntur Salso flumine: proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius, in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit et signa XIII legionum: sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ a Trebonio transfugerant, et una facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus: quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat: reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant: nam de levi armatura et equitatu longe et virtute et numero nostri erant superiores.

VIII. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius; quod loca sunt edita, et ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, et non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ob oppidis remota, turribusque et munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur. Simulque in his habent speculas, et propter altitudinem, longe lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ montibus fere munita, et natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus adscen-

suisque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut civitates Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur: quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam et Ucubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum IV. Grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Postumiana. Ibi præsidii causa castellum Cæsar habuit constitutum.

IX. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci natura, et quod remotum erat a castris Cæsaris, animadvertebat loci difficultatem, et, quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem; ut in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri, quum appropinquassent, clamore repentino telorumque multitudine jactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare cœpissent, et majoribus castris Cæsari nuncius esset allatus, cum III legionibus est profectus; et quum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti: in quibus multi præterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX.

X. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum retulit V, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco præteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompeius castra sua incendit, et ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est et interfectus.

XI Postero die, equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant. Ex iis capti L cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit. Et noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est; ignemque multum miserunt: sic ut et omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti, exerceretur. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex castris adversariorum ad nos transfugit.

XII. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse. Quum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, et a militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex oppido ignem multum telorumque multitudinem jactando bene magnum tempus consumpserunt, compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Quinquaginta, quum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum, (qui) etsi inferiore loco premebantur, (tamen) repulsi (adversarii) bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt.

XIII. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: et quum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt dejecti, et occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit et fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus et interfectus est. Idem temporis glans missa est inscripta; quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere, et oppidum potiri posse se sperant, postero die ad murum opus facere cœperunt, et bene magna prioris muri pars dejecta est. Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati missos facere loricatos, quique præsidii causa præpositi oppido a Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, non accipere, consuevisse. Qui quum in oppidum revertissent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt: propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita, corona circumdata, pugnatum est aliquandiu vehementissime, simulque balista missa a nostris turrem dejecit:

cit: qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, v dejecti sunt, et puer, qui balistam solitus erat observare.

XIV. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque a nostris prohibitus, falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum levi armatura, impetu facto, loco sunt dejectæ, et propter paucitatem nostrorum equitum, simulque levi armatura inter turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: et majore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui quum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili virtute clamore facto, aversati sunt prœlium facere.

XV Fere apud exercitus hæc est equestris prœlii consuetudo: quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite congreditur, nequaquam par habetur; id quod in hoc accidit certamine. Quum pedites ex levi armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus venissent, idque in prœlio animadversum esset; complures equites descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prœlium facere cœpit: usque eo, ut cædem proxime a vallo fecerint: in quo prœlio adversariorum ceciderunt cxxiii, compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti in castra sunt redacti. Nostri ceciderunt iii, saucii xii, pedites et equites v. Ejus diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari cœptum est. Quum bene magnam multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus injecissent, nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi, in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, jugulare, et de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum.

XVI Hujus diei extremo tempore a Pompeianis clam ad nostros tabellarius est missus; ut ea nocte turres aggeremque incenderent, et iii vigilia eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine jacta, quum bene magnam partem muri consumpsissent. portam, quæ e regione et in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt, copiæque

que totæ eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, et harpagones ad casas, quæ stramentitiæ ab nostris hibernorum causæ ædificatæ erant, diruendas, et incendendas: præterea argentum et vestimenta; ut, dum nostri in præda detinerentur, illi, cæde facta, ad præsidia Pompeii se reciperent. Nam quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum: tamen virtute freti, repulsos multisque vulneribus affectos oppido represserunt, prædaque et armis eorum sunt potiti, vivosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidanorum facta, clamasse, facinus se nefandum, et scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras et focos suos recepissent; eosque hospitium scelere contaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius jugulationem non fecisse.

XVII. Ita postero die, Tullius legatus cum Catone Lusitano venit, et apud Cæsarem verba fecit: Utinam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii, factus essem; et hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate præstarem. Cujus funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt; ut cives Romani indigentes præsidii, et propter patriæ luctuosam perniciem dedamur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in adversa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus telorumque missus exspectantes, victi et deserti a Pompeio, tua virtute superati, salutem a tua clementia deposcimus: petimusque, ut, qualem te gentibus præstitisti, similem in civium deditione præstes. Et qualem, ait, gentibus me præstiti, similem in civium deditione præstabo.

XVIII. Remissis legatis, quum ad portam venisset Tib. Tullius, quum eum introëuntem C. Antonius insecutus non esset, revertit ad portam, et hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, simulque pugionem eduxisset, manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit,

transfugit, et nunciavit, quo die equestre prœlium factum essent, suo signo perisse homines xxxv: neque licere castris Cn. Pompeii nunciari, neque dici perisse quemquam. Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremque et filium in oppido reliquerat, dominum jugulavit, et ita clam a Cæsaris præsidiis in Pompeii castra discessit; et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita, literis acceptis, quum in oppidum revertissent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset venire, nocte ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum: unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent: tum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum literas Cæsar oppidanis objecit, qui et vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam oppidanorum incendere. Id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita * facturus de ligno, quum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciavit, Pompeium et Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse.

XIX. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum et tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, et turrim nostram, ut superiorem, incenderunt: idcirco, quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se dejecit, et ad nos transiliit, dixitque se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Cæsarem; illam oppressam et jugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum: L Minutius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam a Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute et constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæ-

sarem

farem esse, fidemque præstaturum. Ita ante diem XI Kalend. Martii, oppido potitus, Imperator est appellatus.

XX. Et Pompeius, ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus. Sed circum ea loca castella dispofuit, et munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit, et propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula ad nos transfugit et nunciavit, Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse, iisque imperavisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus, dominum jugulasse. Is vivus est combustus. Eodemque tempore centuriones loricati IIX ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, et equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, et saucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi III, et unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublati, militibus cervices abscissæ.

XXI. Postero die, equites cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos adduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites IIX. Insequenti die, Pompeius securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ. Reliquos in oppidum jussit deduci, ex quibus effugerent CXX, et ad Cæsarem venerunt.

XXII. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent; quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari, præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii causa ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites Romani et senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis et redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex aversione legatos jugularunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt.

Qui

Qui quum certum comperissent, (legatorum responsa) ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare, et ei manus intentare cœperunt; illius opera se perisse. Ita vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate data, quum inde esset profectus, præsidio comparato, quum bene magnam manum fecisset, et nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, jugulationem magnam facit. Principibusque, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recepit. Hoc præterito tempore, servi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendere, nec cui extra vallum licere exire, nisi discinctum. Idcirco, quod ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Beturiam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere; ut si qui ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eumque non amplius XVI accipere.

XXIII. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, et brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt. Nec detinentibus nostris, multis telis injectis, complures vulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, *nostri cessere parumper.* Itaque, præter consuetudinem, quum a nostris animadversum esset cedere, centuriones ex legione V flumen transgressi duo restituerunt aciem, acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prœlium facere cœpisset, et quum undique se circumveniri animadvertisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, a turmis et levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent. Nam et munitione præsidii ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso vix se defendere possent. Ex his utroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti, in quis etiam Clodius Aquitius: inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex

nostris,

nostris, præter II centuriones sit nemo desideratus, gloria se efferentes.

XXIV. Postero die ab Soricaria utræque convenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius, quum animadverteret, castello se excludi Aspavia, quod ab Ucubi millia passuum V distat; hæc res necessario vocabat, ut ad dimicandum descenderet. Neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, quum utrorumque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, dejectique planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat prœlium. Undique autem cedentibus adversariis, nostri magna in cæde versabantur: quibus mons, non virtus, saluti fuit: quo subsidio tunc, nisi advesperasset, a paucioribus nostris omni auxilio privati essent. Nam ceciderunt ex levi armatura CCCXXIV: ex legionariis CXXXIIX: præterquam quorum arma et spolia sunt allata. Ita pridie II centurionum interitio hac adversariorum pœna est litata.

XXV. Insequenti die, pari consuetudine, quum ad eundem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto. Nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. Quum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt, simulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent; ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi: et planitie iniquiore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem, cogitare cœpit. Hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congrediendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. Nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidique suarum quisque partium, expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque lau-

dis insignis præfulgens operis cælatum, quorum si pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum * concessum, ut supra demonstravimus, levis armatura præsidii causa non longe ab opere castrorum constitisset. Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti, universi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt.

XXVI. Cæsar ob virtutem, turmæ Cassianæ donavit millia XIII, et præfecto torques aureos II, et levi armaturæ millia X. Hoc die A. Bæbius et C. Flavius et A. Trebellius equites Romani Astenses, argento prope tecti equites, ad Cæsarem transfugerunt; qui nunciaverunt equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse conjectos, e quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Ursaonem Cn. Pompeius: S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulsos habemus; tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidiis bellum ducunt: nam singulas civitates circumsident: inde sibi commeatus capiunt. Quare et civitates nostrarum partium conservabo, et bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu privati, necessario ad dimicandum descendent.

XXVII. Insequenti tempore quum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt a. d. III Nonarum Martii prœlio, ad Soriciam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, et Attium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra movit, et circa Hispalim in oliveto constitit. Cæsar prius quam eodem est profectus, luna hora circiter VI visa est. Ita castris motis Ucubim præsidium, quod Pompeius reliquit, jussit ut incenderent, et deusto oppido in castra majora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum quum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contra Pompeium castra posuit.

Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit. Milesque, qui fratrem suum in castris jugulasset, interceptus est a nostris, et fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit.

XXVIII. Sequenti die, quum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de III vigilia in acie stetisse. Hoc nuncio allato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Versaonensium civitati (fuissent fautores) antea literas miserat, Cæsarem nolle in convallem descendere, quod majorem partem exercitus tironem haberet. Hæ literæ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus totum se facere posse existimabat. Etenim et natura loci defendebatur, et ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta. Namque, ut superius demonstravimus, loca excellentia tumulis contineri, interim nulla planitia dividi.

XXIX. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum V, ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, et loci natura. Hinc dirigens proxima planities æquabatur. Cujus decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri et voraginoso solo currebat ad dextram partem: et Cæsar, quum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planitie in æquum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret, et diei, solisque serenitas: ut mirificum et optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tributum esset ad prœlium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt; id quod adversarios existimabamus esse facturos. Qui tamen a munitione oppidi mille passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum adversum prœliandum constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam.

Neque tamen illi a sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido, discederent. Nostri pede presso propius rivum appropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

XXX. Erat acies XIII aquilis constituta; quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura millibus VI. Præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX cohortibus, et IIX millibus equitum. Ita, quum in extrema planitie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum a Cæsare esset animadversum, nequid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus esset objectum, moleste et acerbe accipiebant, se impediri quo minus prœlium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiebat. Cæsaris copias timore impedire ad committendum prœlium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic Decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum III et V legio, itemque cetera auxilia et equitatus. Prœlium, clamore facto, committitur.

XXXI. Hic etsi virtute nostri antecedebant, adversarii loco superiore defendebantur acerrime, et vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missus concursus, sic, ut prope nostri diffiderent victoriæ. Congressus enim et clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ, quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, et concidit adversariorum multitudo. Dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse, qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem, magno adversarios timore eorum opera afficiebant: quod suo loco hostes vehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio adversariorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At ii eximia virtute prœlium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermissus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pe-

pede premitur, armis teruntur arma; adversariisque vehementissime pugnantes nostri agere cœperunt, quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter XXX, et si quid amplius; præterea Labienus, Attius Varus, quibus occisis utrisque funus est factum: itemque equites Romani partim ex urbe, partim ex provincia ad millia III. Nostri desiderati ad hominum M, partim peditum, partim equitum, saucii ad D. Adversariorum aquilæ sunt ablatæ XIII, et signa et fasces. Præterea duces belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus.

XXXII. Ex fuga hac quum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur, scuta et pila pro vallo, * insuper occisi, et gladii, et mucrones, et capita hominum ordinata; ad oppidum conversa universa hostium timorem virtutisque insignia † proposita viderent, et vallo circumcluderentur adversarii. * Ita Galli tragulis jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperat. Ex hoc prœlio Valerius adolescens, Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, et oppidanis dixit: se de pace ad Cæsarem proficisci, et secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis non nullisque peditibus ad navale præsidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidum abest a Corduba millia passuum CLXX Quo quum ad octavum milliarium venisset, P. Calvitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuncium mittit: quum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset. Literis missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum venisse, ut, ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. Quum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Cæsar, ex prœlio munitione circumdata, Cordubam venit Qui ex cæde eo refugerant, pontem occupaverunt. Quum eo esset ventum, conviciari cœperunt,

perierunt, nos ex prœlio pauci superfuissemus? quo confugeremus? Ita pugnare cœperunt, de ponte. Cæsar flumen transjecit, et castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ et libertinorum caput, ex prœlio Cordubam quum venisset, familiam et libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, cœnam afferri quam optimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam et argentum in præsentia familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit; * resinam et nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit, et libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eo ut clamor in castra nostra perveniret, fere inter Cæsarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partim oppidanorum servi, qui erant a Sexto Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt: qui superati, a nostris sunt interfecti hominum millia XXII, præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus, dum hic detinetur ex prœlio quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt; et, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

XXXV. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum sese tueri dixisset Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas partes præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur, clam quendam Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur; et Cæcilium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium convenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur. præsidium vigilesque jugulant, portas præcludunt: de integro pugnare cœperunt.

XXXVI. Dum haec geruntur, legati Carteienses renuntiarunt, quod Pompeium in potestate haberent: quod ante Caesari portas praeclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnando nullo tempore desistebant. Quod Caesar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, et moenia delerent, ita consilio habito noctu patitur Lusitanos eruptionem facere. Id quod consulto non existimabant fieri. Ita irrumpentes naves, quae ad Baetim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, et ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere coepit; ex qua civitate legati ad deditionem venerunt: Mundensesque, qui ex praelio in oppidum confugerant, quum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt; et, quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut noctu, signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent; illi caedem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi.

XXXVII. Mundenses duces, dum Caesar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire coeperant. Pars erat, quae legatos ad Caesarem miserat; pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitata, portas occupant. Caedes fit magna. Saucius Pompeius naves xxx occupat longas, et profugit. Didius, qui Gadis classi praefuisset, ad quem simul nuntius allatus est, confestim sequi coepit; partim peditatibus et equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item quarto die, navigatione confecta, insequuntur. Qui imparati quum a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit.

XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit, et locum quendam munitum natura occupat. Equites et cohortes, quae ad persequendum missae essent, speculatoribus ante missis, certiores fiunt: diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quae res maxime impediebat. Itaque lectica ad turrem, qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, quum a Caesaris

praesidio

præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos a nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur telis: quibus cedentibus, cupidius insequebantur adversarii, et confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animadvertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit: pari autem et celeri festinatione circum munitiones in jugo dirigunt; ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus quum animadversum esset, fuga sibi præsidium capiunt.

XXXIX. Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius et intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes a nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem atque exesum locum, ut speluncam, Pompeius se occultare cœpit, ut a nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Id. Aprilis caput allatum, et populo datum est in conspectum.

XL. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem supra demonstravimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, et bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas; tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones, ejiciebatur; et sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, et tripartito signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent, incensisque, qui subsidium repeterent. Ii sic dispositi erant, ut a nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur: naves incenduntur: simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, a tergo insidiæ, clamore sublato, circumveniunt. Didius magna cum virtute

dum

eum compluribus interficitur. Nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naves, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundam præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna, * eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt, et reliquos vivos capiunt, ac deinde Ursaonem proficiscuntur: quod oppidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, quod aqua præterquam in ipso oppido, non erat: nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur propius millia passuum IIX. Quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materiesque, unde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiam circum oppidum succisam intro congessit. Ita necessario deducebantur nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiam illo deportarent.

XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur et Ursaonem; Cæsar, quum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocata, commemorat: Initio quæsturæ suæ eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse; et, quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse. In sequenti prætura ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, a Senatu petisse, et eis pecuniis provinciam liberasse: simulque, patrocinio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas privatasque causas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset commoda provinciæ tribuisse. Eorum omnium commodorum esse et immemores et ingratos in se et in populum Romanum, hoc bello et in præterito tempore cognosse. Vos jure gentium, inquit, et civium Romanorum institutis cognitis, more barbarorum, populi Romani Magistratibus sacrosanctis manus sæpe, et sæpius attu-

stitis; luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi Romani in hac provincia habendi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a vobis receptus, fasces imperiumque sibi arripuit. Multis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit, agros vestramque provinciam impulsu depopulavit. In quos vos victores existimabatis? An, me deleto, non animadvertebatis x habere legiones populum Romanum, quae non solum vobis obsistere, sed etiam coelum diruere possent? Quarum laudibus et virtute—*Desunt reliqua.*

NOMINA

Populorum, Oppidorum, Fluviorum, &c.

Quæ apud Cæsarem reperiuntur,

A S. CLARKIO *ordine alphabetico digesta.*

A

ACarnania. regio Epiri. *Carnia.*

Achaia. reg. Peloponnesi. *le Duché de Clarence.*

Achilla, *sive* Acholla. urbs Africæ.

Adduasdubis. *vide* Dubis.

Adrumetum. oppid. Afr. *Toulba* sive *Mahometta.*

Aduatici. *vide* Atuatici.

Ædui. pop. Galliæ. *l'Autunois.*

Ægimurus. insula maris Africi. *la Galetta.*

Æginium. oppid. Thessaliæ.

Ægyptus.

Ætolia. regio Græciæ. *Artinia.* Al. *il Despotato.*

Agar. oppid. Africæ. nescitur.

Agendicum. urbs Senonum. *Sens.*

Alba. oppid. Latii, in Italia. *Albano.*

Albici. pop. Galliæ. Qui sint, nescitur. Quibusdam, *ceux de Viviers.*

Alesia, *sive* Alexia. Mandubiorum oppidum. *Alise.* *vide* Mandubii.

Alexandria. urbs Ægypti. *Scanderia.*

Allobroges. *Sabaudi.*

Alpes. montes.

Amagetobria. urbs Galliæ. nescitur,

Amantia. oppid. Macedoniæ. *Porto Raguseo*

Amanus. mons Syriæ. *M. di Scanderona.*

Ambarri. pop Galliæ. incertum.

Ambialites pop. Galliæ. *ceux de Lamballe en Bretagne.* Sed *creditur corruptum ex* Ambiani.

Ambianum. oppidum Belgarum. *Amiens.*

Ambibari. pop. Galliæ. *ceux d'Ambie en Normandie.*

Ambivareti. pop Galliæ. *le Viverais*

Ambivariti. *Brabantini*, incertum.

Ambracia.

Ambracia. urbs Epiri. *l'Arta.*
Amphlochi. pop. Epiri. *Anjiloca*
Amphipolis. urbs Macedoniæ. *Christopoli* seu *Emboli.*
Anartes. pop. Germaniæ. *Walachi, Servii. Bulgar* Ancertum.
Anas. fluv Hispan. *Guadiana* sive *Rio Roydera*
Ancalites, Britanni. *The hundred of Henley*, Camdeno.
Ancona. urbs Italiæ. *Ancona.*
Andes pop. Galliæ. *le Duché d'Anjou.*
Antiochia. urbs Syriæ. *Antachia.*
Antuates. *vide* Nantuates.
Apollonia. urbs Macedoniæ. *Piergo.*
Aponiana. insula prope Lilybæum, promontorium Siciliæ.
Apsus. fluv. Macedoniæ. *Aspro.* Al. *Vreo.* Al. *Spirnaza.*
Apulia. reg. Italiæ. *Puglia.*
Aquilaria. opp. Africæ, prope Clupeam.
Aquileia. urbs Italiæ. *Aquilegia.*
Aquitania. regio Galliæ. *Guienne.*
Arar. fluv. Galliæ. *la Saone*, vel *Sône.*
Ardenna, Silva. *Forrest d'Ardenne.*
Arecomici. *vide* Volcæ.
Arelatæ. urbs Galliæ. *Arles.*
Ariminum. urbs Itálliæ. *Rimini.*
Armenia minor. regio Asiæ. *Aladuli.*
Armoricæ civitates *la Bretagne.*
Arretium urbs Hetruriæ in Italia. *Arezo.*
Arverni. pop. Galliæ *le pays d'Auvergne.*
Asculum. opp Italiæ. *Ascoli*
Ascurum oppid. maritim Mauritaniæ.
Aspargium. oppid Macedoniæ.
Aspavia. oppid Hispan Bæt. *Espejo.*
Asta. oppid Hispan. Bæt. *Massa de Asta.* Al. *Xerez de la Fontera.*
Ategua. oppid. Hispan. Bæt. *Tebala Veja.*
Atrebates pop. Gall *le pays-d'Artois.*
Atuatici. *Leodienses* Al *le Comté de Namur.* Al. *Bastedus.*
Atuatuca. pag. Belgii. *Tongern Tungri.*
Avaricum urbs Aquitaniæ. *Burges.*
Aulerci Eburovices. pop. Galliæ. *le pays d' Evreux, en Normandie.*
Aulerci Diablintes. pop. Galliæ. regio dicta *le Per.*
Aulerci Cenomanni. pop. Galliæ, *le pays du Maine.*

Aulerci

Aulerci Brannovices. pop. Galliæ. *le Morienne.*
Ausci. pop. Galliæ. *ceux d'Auchs*, vel *Aux en Gascogne.*
Ausetani. pop. Hispaniæ sub Pyrenæis.
Auximum. oppid. Italiæ. *Osimo* sive *Osmo.*
Axona. fluv. Gall. Belg. *Aisne.*

B

Bacenis. silva German. *Thuringer Waldt.* Al. *der Hartz Waldt.*
Bætis. fluv. Hispan. *Guadalquivir.*
Bæturia. *vide* Bethuria.
Bagrada. fluv. Africæ, prope Uticam.
Baleares insulæ. *Majorca* et *Minorca.*
Batavorum insula. pars Geldriæ. *Betuwe.*
Belgæ. *le Pays Bas.*
Bellocassi *sive* Velocasses. pop. Galliæ. *le pays de Bayeux en Normandie.* Al. *le Vexin.*
Bellovaci. pop Galliæ. *le Beauvaisis.*
Bessi. pop. Thraciæ.
Bethuria. regio Hispan. Lusit. *Estremadura.*
Betones *sive* Berones. pop. Hispan. Tarracon. *Briones.*
Bibracte. urbs Æduorum. *Bevray d'Autun.* Al. *Beurect.* Al. *Beaulne.*
Bibrax. Rhemorum oppid. *Braine* sive *Bresne.* Al. *Bray.*
Bibroci. Britanni. *the Hundred of Bray.* Camd.
Bigerriones. pop. Galliæ. *le Comté de Bigorre en Gascogne.* incertum.
Bithynia. regio Asiæ.
Bituriges. pop. Galliæ *le Duché de Berry.*
Boii. pop. Galliæ. *les Bourbonnois.*
Bosphorus. regio prope Pontum Euxinum.
Brannovices. *vide* Aulerci.
Bratuspantium. oppid. Bellovacorum. *Beauvais.*
Britannia.
Brundisium. urbs Italiæ. *Brindisi.*
Brutii. pop. Italiæ. *Calabri.*
Bullis. oppid. Macedoniæ.
Bursavolenses. pop. Hispan. Bæt. Creduntur iidem qui Ursaonenses.
Buthrotum. urbs Epiri. *Butrinto* sive *Botronto.*

C

Cabillonum. urbs Galliæ. *Chalons sur Saone.*
Cadetes. pop. Galliæ. nescitur.
Cadurci. pop. Galliæ. *le pays de Quercy.*
Calesi. pop. Belgii. incertum.
Calagurritani. pop. Hisp. Tarracon. *Calahorra.*
Caletes. pop. Galliæ. *le pays de Caulx en Normandie.*
Calydon. urbs Ætoliæ. *Ayton.*
Camerinum. urbs Umbriæ, in Italia. *Camerino.*
Candavia reg. Macedonæ. *la Canovia.*
Canopus. urbs. Ægypti. *Bochir.*
Cantabri. pop. Hisp. Tarracon. *Biscaya.*
Cantium. pars Britanniæ. *Kent.*
Canusium. urbs Apuliæ, in Italia. *Canosa.*
Cappadocia. reg. Asiæ
Capua urbs Italiæ *Capoa.*
Carales Sardiniæ urbs. *Cagliari.*
Carcaso. urbs Gall. *Carcassone.*
Carmona. oppid. Hispan. Bæt. *Carmone.*
Carnutes. pop. Galliæ *le pays du Chartrain.*
Carruca. oppidum Hispan. nescitur.
Carteia. oppid. Hispan *Algeziva* Al. *Tariffa.*
Casilinum. oppid. Italiæ. *Castelluzzo.*
Cassi. Britanni. *The hundred of Caishow.* Camd.
Castulonensis Saltus urbs Hispan. Tarracon. *Castona la Vieja.*
Castra Posthumiana. oppid. Hisp. Bæt. *Castro el Rio.*
Catuaci. pop. Galliæ. *ceux de Douay.* Sed *creditur corruptum ex* Atuatici.
Caturiges. pop. Galliæ. *le pays d'Embrun.* Al. *Charges.*
Cebenna, mons. *vide* Gebenna.
Celtæ. pop. Galliæ.
Celtiberia. reg. Hispan.
Cenimagni. Britanni. *Iceni,* Camd. *Suffolk, Norfolk,* et *Cambridgeshire.*
Cenomanni. pop. Galliæ. *le pays du Maine,* sive *Mans.*
Centrones. pop. Galliæ. *le pays de Tarantaise.*
Centrones. Nerviorum clientes. pop. Belgii. *ceux de Courtray.* Al. *de S. Truyen.* Al. *Gandavenses.*
Cerauni. montes Epiri. *Monti de Chimera.*
Cercina. insula Af. *Chercana. Cereare.*

Cherronesus.

Cherronesus. peninf. Afr. prope Alexandriam.
Cherufci. pop. Germaniæ. *Lunenburgenses.* Al. *Mansfeld-ders.*
Cilicia. reg. Asiæ Min. *la Caramanie.*
Cimbri. pop. Germaniæ. *Jutlanders.*
Cinga. fluv. Hispan. *Cinca* five *Senga.*
Cingulum. oppidum Piceni, in Ital. *Cingoli.*
Cirta. oppid. Afr. *Constantina* five *Cosantina.* Al. *Tadel.*
Clupea. urbs Afr. marit. *Quipia.*
Cocosates pop. Galliæ. nescitur.
Comana, Pontica. *Com,* five *Tabachzan.*
Comana, Cappadociæ *Arminacha.*
Compsa. urbs Ital. *Consa* five *Conza.*
Condrusi *five* Condrusones. pop. Belgii. *Condrotz.*
Confluens Mosæ et Rheni. *Coblentz.*
Corcyra. insula Epiri. *Corfu.*
Corduba. urbs Hispan. Bæt. *Cordova.*
Corfinium. oppid. Pelignorum, in Ital. *St. Pelino.* Al. *Pentina,* vicus Aprutii.
Corneliana Castra. urbs Afr. inter Carthaginem et Uticam.
Cosa. *vide* Compsa.
Cosanum. urbs Calabriæ, in Italia. *Cassano.*
Cretenses. *ceux de l'Isle de Candie.*
Curiosolitæ. pop. Galliæ. *Cornüalle en Bretagne.*
Cyclades. inf. Ægæi Maris. *l'Isole dell' Archipelago.*
Cyprus. inf. *Cipro.*

D

Daci. *Transylvani, Moldavi* et *Valachi.*
Danubius. fluv. *Donaw.*
Dardani. pop. Mysiæ. *Rascia et pars Serviæ.*
Decretia. opp. Galliæ. *Decise sur Loire.*
Delphi. urbs Achaiæ. *Delfo.* Al. *Salona.*
Delta. pars Ægypti, in ostiis Nili.
Diablintes. pop. Galliæ. regio dicta *le Perche.* Al. *Diableres en Bretagne.* Al. *Linter,* Brabantiæ.
Dubis. fluv. Burgundiæ. *le Doux.*
Duracium. *vulgo* urbs Galliæ, in Pictaviensi provincia. Sed apud Cæsarem revera est nomen viri nobilis.
Durocortorum. urbs Galliæ: *Reims.*
Dyrrachium. urbs Macedoniæ. *Durazzo. Drazzi.*

E

Eburones. pop. Belgii. *Tongres.* Al. *Liegeois.*
Eburovices. *vide* Aulerci.
Elaver. fluv. Galliæ. *Allier.*
Eleutheri. *vide* Cadurci et Sueſſiones.
Elis. urbs Peloponneſi. *Belvedere.*
Eluſates. pop. Galliæ. *le pays d'Euſe en Gaſcogne.*
Epheſus. urbs Aſiæ Min. *Efeſo. Figena.*
Epidaurus. urbs Dalmatiæ marit. *Raguſa. Dobronicha.*
Epirus. regio Græciæ. *Chimera* et *Larta.*
Eſſui. pop. Gall. *ceux de Seez.* Sed *potius creditur corruptum ex* Ædui.
Euſubii. creditur corruptum ex *Unelli* vel *Lexovii.*

F

Fanum. urbs Umbriæ, in Italia. *Fano.*
Frentani. pop. Italiæ.

G

Gabali. pop. Galliæ. *le pays de Givaudan.*
Gaditani. pop. Hiſpan. *ceux de Cadis.*
Galli.
Gallogræcia. regio Aſiæ Min. *Galatia.*
Garites. pop. Galliæ. *le pays de Gavre,* ſive Gavardan. Al. *Agenois.*
Garoceli *ſive* Graioceli. pop. Galliæ. *ceux de Mont Cenis.* Al. *de la val de Morienne.* Al. *du Mont Genévre.*
Garumna. fluv. Galliæ. *la Garonne.*
Garumni. pop. Galliæ circa Garumnam.
Gebenna. *Montagnes de Cevennes.*
Genabum. opp. Galliæ. *Orleans.*
Geneva.
Genuſus. fluv. Macedoniæ.
Gergovia, Boiorum et Arvernorum. urbes Galliæ. incertum.
Germania.
Getuli. pop. Africæ.
Gomphi. opp. Theſſaliæ. *Gonfi.*
Gorduni. pop. Belgii. *Gandavenſes.* Al. *ceux de Courtray.* incertum.
Graioceli. *vide* Garoceli.
Grudii, Nerviorum clientes. pop. Belgii. *ceux de Bruges.* Al. *de Louvain.*

H

H

Haliacmon. fluv. Macedoniæ.
Harudes. pop. Germaniæ. nescitur.
Helvetii *le Suisses.*
Helvii. pop. Galliæ, *le pays de Vivarez.*
Heraclea Sentica. oppid. Macedoniæ.
Hercynia Silva, in Germania. *Forest de Boheme.* olim multo amplior.
Herminius, mons Lusitaniæ. *Monte Armino.* Al. *Monte della Strella.*
Hibernia.
Hippo. urbs Africæ. *Bona.*
Hispalis. urbs Hispan. Bæt. *Sevilla.*
Hispania.

I

Jacetani *vide* Lacetani.
Jadertini (*sive* Hiadertini), Jadera, urbs Illyrici. *Zara.*
Iberus. fluv. Hispan. Tarracon. *Ebro.*
Iccius *sive* Itius portus oppid. Gall. *Vissent*, sive *Witsant.* Al. *Calais.*
Igilium. *il Giglio : l'Isle du Lys*, in mari Tyrrheno.
Iguvium. urbs Umbriæ, in Italia. *Gubio.*
Ilerda. urbs Hispan. Tarracon. *Lerida.*
Illurgavonenses. pop. Hispan. prope Iberum.
Illyricum, *Sclavonia.*
Ilurgis. oppid. Hispan. Bæt. *Illora.*
Issa. insula maris Illyrici. *Lassa.*
Italia.
Italica, urbs Hispan. Bæt. *Sevila la Veja.* Al. *Alcala del Rio.*
Ituræa, reg. Palestinæ.
Jura, mons Gall. *le Mont Jurat.*

L

Lacetani. pop. Hispan. sub Pyrenæis.
Larinates. Larinum, urbs Ital. *Lurino.*
Larissa. urbs Thessal. *Larizza.*
Latobriges *sive* Latobri, nescitur.
Lemanus Lacus. *le lac de Geneve.*
Lemovices. pop. Gall. *le Limosin.*
Lemovices Armorici. *ceux de St Paul de Leon.*
Lenium. oppid, Lusitan. nescitur.

Lepontii, incolæ vallis Levontinæ, inter Alpes.
Leptis, oppid. Afr. *Lebeda* five *Lepeda.*
Levaci, pop. Belgii, incertum.
Leuci, pop. Gall. Belg. *le Toulois.*
Lexovii, pop. Gall. *Lisieux en Normandie, le Lieuvin.*
Liburni, pop. Illyrici.
Ligeris, fluv. Gall. *le Loire.*
Lilybeum, promont. Sicil. *Capo Coco.* Al. *Capo Boco.*
Limo *five* Limonum, urbs Gall. *Poitiers.*
Lingones, pop. Gall. *ceux de Langres.*
Lissus, urbs Macedon. *Alessio.*
Lucani, pop. Ital.
Luceria, urbs Ital. *Lucera.*
Lusitania, *Portugal.*
Lutetia, *Paris.*

M

Macedonia.
Magetobria *five* Amegetobria, urbs Gall. incertum.
Malaca, urbs Hispan. Bæt. *Malaga.*
Mandubii, pop. Galliæ, *vide* Alexia, *l'Auxois en Bourgogne.*
Marcomanni, pop. Germaniæ. *Mark.* Al. *Bohemia.*
Marrucini, pop. Aprutii, in Italia.
Marsi, pop. Italiæ. *Ducato de Marsi.*
Massilia, urbs Galliæ, *Marseile.*
Matisco, urbs Galliæ, *Mascon.*
Matrona, fluv. Galliæ, *la Marne.*
Mauritania, reg. Africæ, *Barbarie.*
Mazaca, urbs Cappadociæ, *Tisaria.*
Mediomatrices, *ceux de Metz en Lorraine.*
Medobrega, urbs Lusitaniæ, *Armenna.*
Meldæ, *ceux de Meaux.* Sed *creditur corruptum ex* Belgæ
Melodunum, oppid. Galliæ, supra Lutetiam, *Melun.*
Menapii, pop. Germaniæ, in ora Flandriæ maritima, incertum.
Messana, urbs Siciliæ, *Messina.*
Metiosedum, oppid. Galliæ ad Sequanum infra Lutetiam, *Corbeil.*
Metropolis, urbs Thessaliæ, inter Pharsalum et Gomphos.
Mitylena, urbs Lesbi inf. *Metelin.*

Mona,

Mona, insula *Man*. Al. *Angleyey*, minus recte.
Morini, pop. Galliæ, *ceux de Trouanne en Artois*.
Mosa, fluv. Galliæ Belgicæ, *la Meuse*.
Munda, urbs Hispan. *Munda*. Al. *Ronda la Veja*.

N

Nabatæi, pop. Arabiæ.
Nannetes, pop. Galliæ, *ceux de Nantes*.
Nantuates, pop. Galliæ, incertum.
Narbo, urbs Galliæ, *Narbonne*.
Naupactus, urbs Ætoliæ, *Lepanto*.
Neapolis, urbs Italiæ, *Napoli*.
Neapolis, urbs Afr. inter Clupeam et Adrumetum.
Nemetes, pop. German. *ceux de Spire*.
Nemetocenna, oppid. Belgii, incertum. Quibusdam *Arras*.
Nervii, *le Hinault*. Al. *ceux de Tournay*, incertum.
Nicopolis, oppid. Armeniæ Minor. *Gianich*. Al. *Chiorme*.
Nilus, fluv. *le Nil*.
Nitiobriges, pop. Galliæ, *l'Agenois*.
Noricum *sive* Noreia, urbs Germaniæ, *Nuremberg*, incertum.
Noviodunum Suessionum, *Soissons*.
Noviodunum Æduorum, *la Ville de Nevers*.
Noviodunum Belgarum, *Noyon*.
Noviodunum Biturigum, *Neuvy* sive *Neufvy*.
Numidæ. pop. Africæ.
Nymphæum, promontorium Macedoniæ, in confinibus Illyrici.

O

Obucula, oppid. Hispan. Bæt. incertum.
Ocelum, oppid. Alpinum Galliæ, *Exilles*. Al. *Oulx*.
Octodurus, oppid. Helvet. *Martenach*, *Martigny*, *St. Maurice*.
Octogesa, oppid. Hispan. Tarracon. *Mequinenza*.
Orchomenus, oppid. Bæotiæ, *Orcomeno*.
Oricum, oppid. Epiri, *Orço* sive *Orcha*.
Oscenses, pop. Hispan. Tarracon.
Osismii, pop. Galliæ, incertum.

P

Pæmani, *ceux de Pemont*, in territorio Leodiensi, incertum.

Palæpharsalus,

Palæpharsalus, *vide* Pharsalus.
Palæste, oppid. Epiri, prope Oricum.
Parada, oppid. Africæ, non longe ab Utica.
Paratonium, urbs Afr. marit. *Alberton* sive *Berton*.
Parisii, *l'Isle de France*.
Parthi, pop. Asiæ.
Parthini, pop. Macedoniæ.
Peligni, pop. Italiæ, in Aprutio.
Pelusium, urbs Ægypti, *Belbais*.
Pergamus, urbs Mysiæ, *Pergamo*.
Petra, oppid. Macedoniæ.
Petrogorii, reg. Galliæ, *le Perigord*.
Pharsalus, urbs Thessaliæ, *Farsa*.
Pharus, olim insula Ægypti, *Farion*.
Picenum, reg. Italiæ, *la Marca d'Ancona*.
Pictones, pop. Galliæ, *le pays de Poitou*.
Pirustæ, pop. Illyrici, *Albanesi*, incertum.
Pisaurum, urbs Umbriæ in Italia, *Pesaro*.
Pleumosii, pop. Belgiæ circa Tornacum, incertum.
Pontus, reg. Asiæ, ad mare Euxinum.
Posthumiana Castra, *vide* Castra.
Preciani, pop. Galliæ, *Precins*, incertum.
Provincia Romanorum, *la Provence*.
Ptolemais, urbs Africæ, *St Jean d'Acre*.
Pyrenæi Montes.

R

Ravenna, urbs Italiæ, *Ravenna*.
Rauraci, pop. Helvetiis finitimi, *ceux de Bâle*.
Rhedones, pop. Galliæ, *ceux de Rennes en Bretagne*.
Rhemi, pop. Galliæ, *le Remois*.
Rhenus, fluv. *le Rhein*.
Rhodanus, fluv. Galliæ, *le Rhône*.
Rhodii, *ceux de Rhodes*.
Roma.
Ruspina, urbs Africæ marit. *Sousa*, Al. *Mahadia*.
Rutheni, pop. Galliæ, *la Ruërgue*, *le Rodais*.

S

Sabis, fluv. Belgii, *Sambre*.
Saguntini, pop. Hispan. Tarracon, *Morvedre*.
Salonæ, urbs Dalmatiæ, *Salona*, Al. *Spalatro*.
Salsum, fluv. Hispan. Bæt. *Rio Salado* sive *Gaudajos*.

Samarobriva,

Samarobriva, pagus Galliæ Belgicæ, *Amiens.*
Santones, pop. Galliæ, *la Saintongue.*
Sardinia Insula, *Sardegna.*
Sarsura, oppid. Afr. nescitur.
Scaldis, fluv. Belgii, *l'Escaut, Scheld.*
Seduni, pop. Galliæ, *le Haut Valais.*
Sedusii, pop. Germaniæ, nescitur.
Segni, pop. Belgii, nescitur.
Segontiaci, Britanni, incertum.
Segovia, urbs Hispan. Bæt. *Segovia la Menor.*
Segusiani, pop. Galliæ. *le Lyonnois.*
Senones, pop. Galliæ, *le Senonois.*
Sequana, fluv. Galliæ, *la Seyne.*
Sequani, pop. Galliæ, *la France Comté.*
Sesuvii, pop. Galliæ, *ceux de Seez,* incertum.
Sibutzates, pop. Galliæ, *le Pays de Buch,* incertum.
Sicilia, insula.
Sicoris, fluv. Cataloniæ, *Segre.*
Sigambri, *sive* Sicambri, pop. Germaniæ, nescitur.
Silicensis, fluv. Hispan. Bæt. *Rio de las Algamidas,* Al. creditur corruptum ex *Singuli; Xenil.*
Soricaria, oppid. Hispan. nescitur.
Soritia, oppid. Hispan. nescitur.
Sotiates *vel* Sontiates, pop. Galliæ, *Solz, le pays alentour d'Atre.*
Suessiones, pop. Galliæ, *le Scissonnois.*
Suevi, pop. Germaniæ, *Schwaben.*
Sulcitani, pop. Sardiniæ.
Sulmo, urbs Italiæ, *Sulmona.*
Syria.

T

Tamesis, fluv. Britann. *Thames.*
Tarbelli, pop. Galliæ, prope Pyrenæos Montes, *ceux d'Ays et de Bayone au pays de Labourd.*
Tarracina, oppid. Italiæ.
Tarraconenses, Tarraco, urbs Hispan. *Tarragone.*
Tarsus, urbs Ciliciæ, *Tarso.*
Tarusates, pop. Galliæ, *le Teursan,* incertum.
Tauris, insula in mari Illyrico, nescitur.
Tauroïs, castellum prope Massiliam.
Tectosages, *vide* Volcæ.

Tegea,

Tegea, oppid. Africæ, nescitur.
Tenchtheri, pop. Germaniæ, nescitur.
Tergestini, *ceux de Triste*, in confinibus Istriæ et Carnorum.
Teutoni, pop. Germaniæ, *Teutsch.*
Thabena, urbs Africæ.
Thapsus, oppid. Africæ marit.
Thebæ, urbs Bæotiæ, *Tiba* sive *Stibes.*
Thessalia, regio Macedoniæ.
Thurii *sive* Turii, pop. Italiæ, *Torre Brodogneto.*
Tigurinus Pagus, *Canton de Zurich*, Al. *ceux d'Avenches.*
Tisdra *sive* Tisdrus, urbs Africæ, *Cairoan.*
Tolosates, pop. Galliæ, *ceux de Thoulouse.*
Tralles, urbs Asiæ Min. in Lydia, *Chora.*
Treviri, *le Triverois*, *ceux de Triers.*
Triboces *sive* Tribocci, pop. German. *Alsace.*
Trinobantes, pop. Britann. *Middlesex.*
Tulingi, pop. German. incertum.
Turinus ager, *vide* Thurii.
Turones, pop. Galliæ, *la Touraine.*

V

Vacca, oppid. Africæ, nescitur.
Vahalis *sive* Walis, fluvius, pars Rheni, *Wael.*
Vangiones, pop. German. *Wormes.*
Varus, fluv. Gall. *le Var.*
Ubii, pop. German. *ceux de Cologne.*
Ucubis, oppid. Hispan. Bæt. *Lucubi.*
Velauni, pop. Galliæ, *le Velai.*
Vellaunodunum, oppid. Galliæ, *Auxerre*, Al. *Casteau Landon*, Al. *Villeneuve en Lorraine*, Al. *Veron.*
Velocasses, *vide* Bellocasses.
Veneti, pop. Galliæ, *Vannes en Bretagne.*
Ventisponte, oppid. Hispan. nescitur.
Veragri, pop. Galliæ, *le pays de Gavot*, Al. *Chablais.*
Verbigenus *sive* Urbigenus Pagus, pop. Helvet. *le pays alentour d'Orbe.*
Veromandui, pop. Galliæ, *le Vermandois.*
Versaonenses, *vide* Ursaonenses.
Vesontio, urbs Galliæ, *Bezancon.*
Vettones, pop. Hispan. *Extremadura.*
Vibo ad fretum, oppid. Italiæ, prope Fretum Siculum.

Vienna,